

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πτυχιακή εργασία

Ευρωπαϊκό Θεσμικό Πλαίσιο και Αντιμετώπιση της Ελληνικής Οικονομικής Κρίσης

Γκαβαρδίνας Γεώργιος
ΑΜ 1613124

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Μεταξάς Θ.

ΒΟΛΟΣ 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία ασχολείται με την αντιμετώπιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης και την παροχή οικονομικής βοήθειας από τους Ευρωπαϊκούς μηχανισμούς στήριξης. Στην αυγή της ολοκλήρωσης του ελληνικού προγράμματος του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης, κρίνεται αναγκαία μια ανασκοπή στα βήματα που κατέστησαν την έξοδο αυτή πιθανή.

Η εργασία εστιάζει στο θεσμικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε με τη σύσταση των μηχανισμών στήριξης. Παρουσιάζεται αρχικά μια αναδρομή στην δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από τη συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μέχρι και την ένταξη της Ελλάδας. Αναλύονται οι στόχοι της συγκρότησης της ΕΕ και τα θεσμικά όργανα αυτής.

Στη συνέχεια αναλύονται οι συνιστώσες της οικονομικής κρίσης και μελετώνται τα αίτια της. Εξετάζεται η κρίση στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου και συγκεκριμένα στην Ελλάδα. Γίνεται ευρεία αναφορά στις συνέπειες της κρίσης και ειδικότερα τις κοινωνικές προεκτάσεις της, την ανεργία, τις επιπτώσεις στο σύστημα υγείας και το κύμα μετανάστευσης νέων επιστημόνων προς το εξωτερικό. Ακολούθως, παρουσιάζονται οι μηχανισμοί στήριξης και οι αλλαγές που επέφεραν ως προς τον επαναπροσδιορισμό της ελληνικής οικονομίας. Τελικώς γίνεται αναφορά στη διάρθρωση των προγραμμάτων στήριξης που στόχευαν στην εξασφάλιση της βιωσιμότητας του χρέους και στην αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της χώρας.

Η ευρωπαϊκή θεσμική παρουσία βρισκόταν στο επίκεντρο της ελληνικής οικονομικής κρίσης κατά τα έτη 2009 με 2018. Στην παρούσα εργασία δε θα εξεταστούν πολιτικές θέσεις αναφορικά με την εφαρμογή των προγραμμάτων στη χώρα, αλλά θα αναλυθούν τα γεγονότα που οδήγησαν στην ελληνική κρίση και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων.

Λέξεις - κλειδιά: Οικονομική κρίση, ελληνική οικονομική κρίση, ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο, ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, μηχανισμοί στήριξης.

ABSTRACT

This Bachelor's thesis deals with how the European support mechanisms dealt with the Greek economic crisis and the provision of financial assistance. The recent completion of the ESM programme in Greece calls for a review of the steps that made this conclusion possible.

This thesis focuses on the institutional framework created by the establishment of the European support mechanisms. It takes off with a look at the emergence of the European Union, from the establishment of the European Economic Community to the Greek accession. The objectives of the EU and its institutions in regards to the crisis are analyzed.

The main section of this thesis addresses the components and the causes of an economic crisis. I next examine the crisis in the European South, focusing on the Greek economic crisis. Reference is made to the consequences of the crisis, and in particular its social implications, unemployment, the impact on the health system and the wave of immigration of young scientists abroad. The support mechanisms and the changes they brought upon the Greek economy are presented. At the end, the structure of the stability programmes designated for restoring the country's competitiveness is discussed.

The European institutional presence was at the heart of the Greek economic crisis during 2009-2018. This thesis does not aim to explain political perspectives in regards to the implementation of the programmes, but rather illuminates the events that led to the Greek crisis and the way it was dealt with within the European institution.

Key words: Economic crisis, Greek economic crisis, European institutional framework, European institutions, support mechanisms.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου Δρ. Μεταξά Θεόδωρο, για τις συμβουλές και την αμέριστη συμπαράσταση που μου παρείχε. Επίσης, τα μέλη της οικογένειάς μου που στάθηκαν αρωγοί στην μέχρι τώρα ακαδημαϊκή μου πορεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	9
ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ	9
1.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση.....	9
1.2 Στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	9
1.3 Τα Θεσμικά Όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	11
1.4 Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	17
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	17
2.1 Κρίση και οικονομική κρίση.....	17
2.2 Τα χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης	18
2.3 Τα αίτια των κρίσεων	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	24
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	24
3.1 Η έναρξη της κρίσης	24
3.2 Η κρίση στην Ελλάδα.....	25
3.3 Οι συνέπειες της κρίσης	32
3.3.1 Επιπτώσεις στο Σύστημα Υγείας	35
3.3.2 Κοινωνικές Επιπτώσεις - Φτώχεια.....	37
3.3.3 Ανεργία και αυτοκαταστροφική συμπεριφορά	39
3.3.4 Μετανάστευση και “Brain drain”	44
3.3.5 Ευάλωτες ομάδες πληθυσμού	50
3.4 Η επέκταση της κρίσης στην Ευρωζώνη	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	57
4.1 Σκοπός.....	57
4.2 Μεθοδολογία.....	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	59
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	59
5.1 Νέα Θεσμικά Όργανα - Μηχανισμοί Στήριξης	59
5.1.1 Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης.....	60
5.1.2 Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας	61
5.1.3 Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας	62
5.2 Η διάρθρωση των προγραμμάτων στήριξης της ελληνικής οικονομίας	63
5.2.1 Η Πρώτη συμφωνία.....	63

5.2.2 Η συμφωνία του 2 ^{ου} προγράμματος	64
5.2.3 Η Τρίτη συμφωνία	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.....	70
ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7.....	75
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77

Συντομογραφίες

ΑΕΠ.....	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΔΝΤ.....	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΑΤ.....	Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών
Ε.Ε.....	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕθνΚΤ.....	Εθνική Κεντρική Τράπεζα
ΕΚΑΧ.....	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
ΕΚΤ.....	Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
ΕΟΖ.....	Ελεύθερη Οικονομική Ζώνη
ΕΟΚ.....	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΥΡΑΤΟΜ.....	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας
ΜΟΠ.....	Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα
ΟΝΕ.....	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
ΠΣΑ.....	Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης
Φ.Π.Α.....	Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
СDS.....	Credit Default Swap
ΕCOFIN.....	Economic and Financial Affairs Council of the European Union
ΕFSF.....	European Financial Stability Facility
ΕFSM.....	European Financial Stabilisation Mechanism
ΕSM.....	European Stability Mechanism
PSI.....	Private Sector Involvement

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διεθνής και η ευρωπαϊκή οικονομία πλήττονται τα τελευταία χρόνια από την οικονομική κρίση. Παρόμοια και η ελληνική οικονομία ήρθε αντιμέτωπη με την κρίση, την ύφεση και τη δυσπραγία που αυτή επέφερε. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα εξεταστεί το θέμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, της σύστασης των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που συμφωνήθηκαν μεταξύ Ελλάδας και εταίρων.

Η παγκόσμια κοινότητα αντιμετώπισε μια μεγάλης έντασης οικονομική κρίση, της οποίας αν και η αρχή έγινε στις Ηνωμένες Πολιτείες και είχε επίκεντρο τις τραπεζικές επισφάλειες και ειδικότερα την αδυναμία εξυπηρέτησης των στεγαστικών δανείων, γιγαντώθηκε και σύντομα έλαβε διαστάσεις επιδημίας. Το εφελτήριο της κρίσης χρονολογείται το 2007 μετά την αδυναμία εξυπηρέτησης στην αμερικανική αγορά ενός πολύ μεγάλου αριθμού ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου. Η παροχής της κρατικής βοήθειας ήταν αναγκαία όχι μόνο για τη διάσωση πολυάριθμων τραπεζών, αλλά και για την ενίσχυση της πραγματικής οικονομίας κάτι που τελικά επηρέασε αρνητικά το δημόσιο χρέος πολλών χωρών, προκαλώντας την ανεξέλεγκτη εξάπλωση της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο. (Βασιλάκης, 2013)

Η χρηματοπιστωτική κρίση επεκτάθηκε ταχύτατα εκτός των Ηνωμένων πολιτειών αρχικά στις αναπτυσσόμενες χώρες και στη συνέχεια σε ολόκληρο τον κόσμο, με δραματικές επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα και τις επιχειρήσεις. Οι χώρες που επηρεάστηκαν δεν άργησαν να αντιδράσουν και έλαβαν μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης. Τα μέτρα αυτά, αν και διέφεραν από χώρα σε χώρα είχαν έναν κοινό παρονομαστή, τη βελτίωση της ρευστότητας, την κινητοποίηση των επενδύσεων με σκοπό την αναθέρμανση της οικονομίας και τη συγκράτηση της απασχόλησης (Τσίσιος, 2013).

Στην Ευρώπη, το βασικό χαρακτηριστικό του σχεδίου αναστροφής της κρίσης εστιάστηκε στην ανάπτυξη κοινών στρατηγικών σε συνδυασμό με την προώθηση των μακροπρόθεσμων στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι βασικοί άξονες για την αντιμετώπιση της κρίσης, με βάση τις κοινές στρατηγικές που αναπτύχθηκαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ήταν η εισαγωγή ρευστότητας στην οικονομία ώστε να τονωθεί η ζήτηση και η προώθηση των επενδύσεων ώστε μακροπρόθεσμα να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας (European Commission). Το 2008, με την κρίση πλέον να γίνεται Ευρωπαϊκή, η Ευρωπαϊκή Ένωση πήρε ορισμένα μέτρα απαραίτητα για να διαφυλάξει τη οικονομική και νομισματική ένωση. Συγκεκριμένα, κατήρτισε ένα ευρωπαϊκό σχέδιο για την ανάκαμψη της οικονομίας το οποίο περιελάμβανε τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Οικονομικής Σταθεροποίησης (EFSM), το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και το

Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοοικονομικής Εποπτείας (ΕΣΧΕ) (European Commission). Απόρροια αυτών των κινήσεων ήταν αυστηρά μέτρα περιορισμού των ελλειμμάτων στις χώρες που πλήττονταν από την κρίση και αβεβαιότητα σε καταναλωτές και επιχειρήσεις.

Το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας αναφέρεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τους στόχους της, καθώς και τα θεσμικά όργανα που δημιουργήθηκαν για να διαχειριστούν τον υπερεθνικό αυτό σχηματισμό. Στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τα χαρακτηριστικά και τα αίτια των οικονομικών κρίσεων, την έναρξη της κρίσης στην Ελλάδα και την επέκτασή της στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης. Επιπλέον στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ελληνική κοινωνία και ειδικότερα στον τρόπο που επηρέασαν το Σύστημα Υγείας και την πρόσβαση των ευάλωτων πληθυσμών, αλλά και το φαινόμενο του "braindrain" και της μετανάστευσης. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθεται ο σκοπός και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα εργασία.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται τόσο τα νέα θεσμικά όργανα που δημιουργήθηκαν για τη στήριξη των κρατών - μελών, όσο και η διάρθρωση των προγραμμάτων στήριξης της ελληνικής οικονομίας ειδικότερα. Γίνεται αναφορά αφενός στην αποδέσμευση κεφαλαίων και πόρων προς την Ελλάδα και αφετέρου στις απαιτήσεις που απέρρεαν ως αντιστάθμισμα με στόχευση την δημοσιονομική αναπροσαρμογή. Στη συζήτηση απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν και παρουσιάζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τριών προγραμμάτων. Στα συμπεράσματα αποτυπώνεται περιεκτικά η εικόνα της οικονομικής κατάστασης που οδήγησε στη στήριξη της ελληνικής οικονομίας μέσα από νεοδημιούργητα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

1.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ή Ε.Ε. είναι μια ιδιότυπη υπερεθνική και διακυβερνητική ένωση είκοσι επτά κρατών. Καθιερώθηκε το 1992 από την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη του Μάαστριχτ), και είναι ο εκ των πραγμάτων διάδοχος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, ΕΥΡΑΤΟΜ) που ιδρύθηκαν το 1951, το 1957 και το 1965. Από τότε νέες διευρύνσεις έχουν αυξήσει τον αριθμό των κρατών μελών της και οι αρμοδιότητές της έχουν επεκταθεί.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρείται ως η ισχυρότερη ένωση κρατών μέχρι σήμερα στην παγκόσμια ιστορία, με οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιεχόμενο. Αποτελεί το τρέχον στάδιο μιας ανοιχτής διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αναφέρεται ως ένα μοναδικό, πολύπλοκο και πολυσύνθετο οικοδόμημα με ιδιαίτερα θεσμικά χαρακτηριστικά. Άλλοτε γίνεται λόγος για «κράτος» και άλλοτε για «συμπολιτεία» ή «συνομοσπονδία» λαών.

Η Ε.Ε. είναι μια από τις μεγαλύτερες οικονομικές και πολιτικές οντότητες στον κόσμο, με 493 εκατομμύρια κατοίκους και συνδυασμένο ονομαστικό ΑΕΠ €11.5 (\$15,0) τρισεκατομμύρια το 2006. Η Ένωση είναι μια ενιαία αγορά με κοινή εμπορική πολιτική, κοινή αγροτική και αλιευτική πολιτική και περιφερειακή πολιτική για να βοηθήσει τις φτωχότερες περιφέρειες. Εισηγάγε ενιαίο νόμισμα, το Ευρώ, που υιοθετήθηκε από 15 κράτη μέλη. Η Ε.Ε. άρχισε μια περιορισμένη κοινή πολιτική εξωτερικών και ασφαλείας και μια περιορισμένη αστυνομική και δικαστική συνεργασία πάνω σε ποινικά θέματα. Επίσης, παρέχει προστασία στο λαό της (υπό την έννοια ενός υπερεθνικού κράτους) από εξωτερικές επιθέσεις, και έχει ως κύρια λειτουργία την παροχή ενός πλαισίου ειρήνης και κοινωνικής τάξης εντός του οποίου οι πολίτες μπορούν να ζουν τη ζωή τους όπως οι ίδιοι νομίζουν καλύτερα.

Οι πολίτες των κρατών μελών της Ε.Ε. είναι και πολίτες της Ε.Ε. που μπορούν να ζήσουν, να ταξιδέψουν, να εργαστούν, και να επενδύσουν σε άλλα κράτη μέλη. Ο έλεγχος διαβατηρίων και οι τελωνειακοί έλεγχοι στα περισσότερα εσωτερικά σύνορα καταργήθηκαν με τη Συμφωνία του Σένγκεν (Schengen), ενώ την προεδρία της Ε.Ε. ασκεί για 6 μήνες κάθε φορά ένα από τα κράτη μέλη (Ευρωπαϊκή Ένωση, europa.eu).

1.2 Στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Κατεξοχήν πολιτικός στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί η εξέλιξη και η διατήρηση μιας αποτελεσματικής ενιαίας αγοράς. Σημαντικές προσπάθειες έχουν καταβληθεί στη δημιουργία εναρμονισμένων πρότυπων με σκοπό να αποδώσουν τα βέλτιστα οικονομικά οφέλη μέσω της δημιουργίας μεγαλύτερων και

αποτελεσματικότερων αγορών. Από τη Συνθήκη της Ρώμης, πολιτικές έχουν εφαρμόσει την ελεύθερη κυκλοφορία των αγαθών και των υπηρεσιών μεταξύ των κρατών μελών, και συνεχίζουν να πράττουν το ίδιο. Ο συγκεκριμένος πολιτικός στόχος επεκτάθηκε περαιτέρω σε τρία από τα τέσσερα κράτη της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Ζώνη (ΕΟΖ).

Το κοινό Δίκαιο κατά των περιορισμών του Ανταγωνισμού της Ε.Ε. περιορίζει τις ανταγωνιστικές δραστηριότητες των επιχειρήσεων (μέσω της απαγόρευσης συμπράξεων, κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης και του ελέγχου συγχωνεύσεων) και των κρατών μελών (μέσω του καθεστώτος ελέγχου των κρατικών επιδοτήσεων σε επιχειρήσεις). Η Ε.Ε. προωθεί την ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου μεταξύ των κρατών μελών της (και άλλων ΕΟΖ κρατών). Τα μέλη έχουν ένα κοινό σύστημα έμμεσης φορολογίας, τον Φ.Π.Α, καθώς επίσης και κοινούς τελωνειακούς δασμούς και φόρους στα διάφορα προϊόντα. Έχουν μια κοινή αγροτική πολιτική (και κοινή πολιτική αλιείας) και δομικά και συνεκτικά κεφάλαια, με τα οποία βελτιώνουν τις υποδομές και βοηθούν τις μειονεκτούσες περιοχές. Από κοινού είναι γνωστές ως πολιτικές συνοχής.

Η Ε.Ε. διαθέτει επίσης κεφάλαια για οικονομική ενίσχυση έκτακτης ανάγκης, π.χ. μετά από τις φυσικές καταστροφές. Η χρηματοδότηση επεκτείνεται στα προγράμματα για υποψήφιας χώρες αλλά και άλλες ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, καθώς επίσης και για την ενίσχυση πολλών αναπτυσσόμενων χωρών, μέσω προγραμμάτων όπως το Phare, το TACIS και το ISPA. Η Ε.Ε. χρηματοδοτεί επίσης την έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη, μέσω των τετραετών προγραμμάτων οργάνωσης για την έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη.

Επιπλέον στόχευση αποτελεί η προσπάθεια δημιουργίας της αίσθησης μιας ευρωπαϊκής υπηκοότητας και ευρωπαϊκής πολιτικής ζωής, μέσα από το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές τοπικών κυβερνήσεων αλλά και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σε οποιοδήποτε κράτος μέλος. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο οδεύει στην προσπάθεια δημιουργίας πανευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων με σχεδόν όλα τα κράτη μέλη να έχουν προσχωρήσει τουλάχιστον σε μια μοσπονδία εθνικών πολιτικών κομμάτων (Ευρωπαϊκή Ένωση, www.europa.eu).

1.3 Τα Θεσμικά Όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. με τη σημερινή τους μορφή είναι αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας των θεσμών και αποτελούν πηγή «δευτερογενούς νομοθεσίας» έχοντας τη μορφή οδηγιών και κανονισμών. Αυτό οφείλεται στα συνεχόμενα κύματα διεύρυνσης της Ε.Ε. τα οποία δημιούργησαν μια μεταβαλλόμενη δυναμική εντός της Ένωσης ώστε η εξεύρεση θεσμικών διεξόδων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων να αποτελεί επιτακτική ανάγκη.

Αποφασίστηκε οι κοινές πολιτικές των κρατών μελών να βασίζονται σε κοινή νομοθεσία και κοινά θεσμικά όργανα, ώστε τα τελευταία να επιβάλλουν τις αποφάσεις τους σε όλα τα κράτη μέλη και στους πολίτες αυτών. Οι κοινές πολιτικές διαμορφώνονται με νομικές πράξεις οι οποίες θεσπίζουν τα κοινά θεσμικά όργανα και εφαρμόζονται από τα κράτη μέλη. Εφαρμόζεται μια ειδική νομοθεσία, βασιζόμενη στις Συνθήκες, η οποία αποκαλούνταν «κοινοτικό κεκτημένο» και τώρα πλέον «κεκτημένο της Ε.Ε.» και θεσπίζεται για να υλοποιήσει τις κοινές πολιτικές. Πρόκειται για μια νομοθεσία η οποία υπερισχύει του εθνικού, ακόμη και του συνταγματικού δικαίου των κρατών μελών, είτε ο εθνικός νόμος προηγείται είτε έπεται της ευρωπαϊκής νομοθεσίας.

Τα κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει στην Ένωση οριστικά και αμετάκλητα κυριαρχικά δικαιώματα και δεν μπορούν να υπαναχωρήσουν εκ των υστέρων ως προς αυτή τη μεταβίβαση με μονομερή μέτρα, εκτός αν αποφασίσουν να αποσχισθούν οριστικά από αυτήν. Αν δεν επιθυμούν τέτοια ριζική λύση, δεν μπορούν να αντιβαίνουν στην ευρωπαϊκή νομοθεσία, στη θέσπιση της οποίας έχουν συμβάλλει, επικαλούμενα το εθνικό, ακόμη και το συνταγματικό τους δίκαιο. Αυτό το χαρακτηριστικό της διαδικασίας υπερεθνικής ολοκλήρωσης, διακρίνει την Ευρωπαϊκή Ένωση από τη διακυβερνητική συνεργασία, όπου οι αποφάσεις μπορεί να έχουν πολιτική βαρύτητα αλλά δεν έχουν νομική και υποχρεωτική ισχύ για τα συμμετέχοντα κράτη.

Τα όργανα της Ε.Ε. περιλαμβάνουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Τα πιο σημαντικά όργανα της Ε.Ε. αποτελούν:

- **Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.** Μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου είναι οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων των κρατών μελών της Ε.Ε., ο Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καθορίζει τις γενικές πολιτικές κατευθύνσεις και τις προτεραιότητες της Ε.Ε.. Δεν είναι νομοθετικό θεσμικό όργανο της Ε.Ε., επομένως δεν διαπραγματεύεται ούτε εκδίδει νομοθετικές πράξεις της Ε.Ε.. Αντ' αυτού, καθορίζει το πολιτικό θεματολόγιο της Ε.Ε., εγκρίνοντας κατά κανόνα «συμπεράσματα» κατά τις συνόδους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου,

στα οποία προσδιορίζονται ζητήματα προβληματισμού και δράσεις προς ανάληψη (Ευρωπαϊκή Ένωση–Ευρωπαϊκό Συμβούλιο https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-council_el).

- **Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.** Αποτελεί ένα από τα πρώτα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Αρχικά ονομαζόταν «Κοινή Συνέλευση», εκπροσωπούσε τα κράτη-μέλη της Κοινότητας και ασκούσε δημόσιο έλεγχο. Το 1962 μετονομάστηκε σε «Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο», ο ρόλος του αναβαθμίστηκε και είναι το μόνο πραγματικά υπερεθνικό κοινοβούλιο στον κόσμο και έχει πρωτεύοντα ρόλο στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση. Οι βουλευτές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εκλέγονται άμεσα από τους ψηφοφόρους σε όλα τα κράτη μέλη, εκπροσωπούν τα συμφέροντα των λαών σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων εκ μέρους της Ε.Ε. και διασφαλίζουν ότι τα άλλα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. λειτουργούν δημοκρατικά.

Το Κοινοβούλιο λειτουργεί ως συν-νομοθέτης, ασκώντας από κοινού με το Συμβούλιο την εξουσία να εγκρίνει και να τροποποιεί νομοθετικές προτάσεις καθώς και να αποφασίζει για τον ενωσιακό προϋπολογισμό. Έχει τέσσερις σημαντικές αποστολές.

- Την νομοθετική κατά την οποία συμμετέχει στη διαδικασία θέσπισης των κοινοτικών πράξεων, ασκώντας τις εξουσίες του στα πλαίσια των διαδικασιών της συναπόφασης και της συνεργασίας και το δικαίωμα της έγκρισης ή της απόρριψης των πράξεων που αφορούν τη σύναψη ορισμένων διεθνών συμφωνιών.
- Την πολιτική λειτουργία κατά την οποία είναι ο φυσικός εντολέας της Ε.Ε. και συχνά έχει το δικαίωμα να ζητά από τα άλλα θεσμικά όργανα να τροποποιήσουν τις κοινές πολιτικές ή να αναπτύξουν νέες. Η Επιτροπή και το Συμβούλιο υποχρεούνται να δίνουν αναφορά στο Κοινοβούλιο για τις ενέργειές τους και να παρουσιάζουν ετήσιες εκθέσεις σε αυτό αναφορικά με τις δραστηριότητες και τις συνεδριάσεις αντίστοιχα, ως προς την πρόοδο της Ένωσης.
- Τη δημοσιονομική αρμοδιότητα, η οποία το ορίζει διαμεσολαβητή εξουσιοδοτημένο να παραλαμβάνει όλες τις καταγγελίες των πολιτών της Ένωσης, σχετικά με τις περιπτώσεις κακής διοίκησης των κοινοτικών οργάνων. δύναται να ελέγχει τις κοινοτικές δαπάνες, με αποτέλεσμα βάσει αυτής της δράσης του, να του προσδίδεται ένας ρόλος αντίστοιχος με εκείνον των εθνικών κοινοβουλίων.

- Την ελεγκτική εξουσία του την ασκεί ιδιαίτερα επί της Επιτροπής. Ο πρόεδρος και τα μέλη της, υπόκεινται ως σώμα, σε ψήφο έγκρισης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και δύναται να απαιτήσει και την παραίτηση της Επιτροπής. Αυτός είναι ο λόγος που η θητεία των μελών της Επιτροπής είναι πενταετής, για να ελέγχεται και να συμπίπτει με τη θητεία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Εποπτεύει επίσης το έργο της Επιτροπής και άλλων οργανισμών της Ε.Ε. και συνεργάζεται με τα εθνικά κοινοβούλια των χωρών της Ε.Ε. για να έχει τη συμβολή τους. Με την πάροδο των ετών και τις ανάλογες τροποποιήσεις των ευρωπαϊκών συνθηκών, το Κοινοβούλιο έχει αποκτήσει ουσιαστικές νομοθετικές και δημοσιονομικές εξουσίες, οι οποίες του επιτρέπουν να χαράσσει, από κοινού με τους εκπροσώπους των κυβερνήσεων των κρατών μελών στο Συμβούλιο, την κατεύθυνση προς την οποία κινείται το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Σε αυτό το πλαίσιο, το Κοινοβούλιο έχει επιδιώξει να προωθή τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά παγκόσμια (Ευρωπαϊκή Ένωση–Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-parliament_el)

- **Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.** Προωθεί τα συμφέροντα της Ε.Ε. ως συνόλου και τα μέλη της διορίζονται από τις εθνικές κυβερνήσεις. Κατά την εκπλήρωση των καθηκόντων τους δεν δέχονται υποδείξεις από καμία κυβέρνηση και όλες οι κυβερνήσεις υποχρεούνται να σέβονται αυτή την αρχή και να μην επιδιώκουν να επηρεάζουν τα μέλη της επιτροπής κατά την εκτέλεση του έργου τους. Εφαρμόζεται απαρέγκλιτα η αρχή της συλλογικότητας (collegialite) της δράσης της επιτροπής αλλά παρά τον συλλογικό χαρακτήρα της κατανέμει τις θέσεις των μελών της σε τομείς κοινοτικών δραστηριοτήτων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι πολιτικά ανεξάρτητο εκτελεστικό όργανο της Ε.Ε., αρμόδιο για την κατάρτιση προτάσεων για νέα ευρωπαϊκή νομοθεσία, που εφαρμόζει τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ε.Ε.. Ειδικότερα η Επιτροπή είναι το μόνο όργανο της Ε.Ε. το οποίο υποβάλλει νομοθετικές προτάσεις για έγκριση από το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, και το οποίο όχι μόνο προστατεύει τα συμφέροντα της Ε.Ε. και των πολιτών της σε ζητήματα που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά σε εθνικό επίπεδο, αλλά και αποσαφηνίζει τεχνικές λεπτομέρειες, αφού συμβουλευτεί εμπειρογνώμονες και το κοινό.

Επίσης διαχειρίζεται τις πολιτικές της Ε.Ε. και κατανέμει τους χρηματοδοτικούς πόρους της Ε.Ε., καθορίζει τις προτεραιότητες δαπανών της Ε.Ε., από κοινού με το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο, καταρτίζει τους

ετήσιους προϋπολογισμούς και τους υποβάλλει προς έγκριση στο Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο και εποπτεύει το πώς δαπανώνται τα χρήματα της Ε.Ε., μέσω του ελέγχου που πραγματοποιεί το Ελεγκτικό Συνέδριο. Επιπλέον επιβάλλει την εφαρμογή του δικαίου της Ε.Ε. μαζί με το Δικαστήριο και διασφαλίζει ότι το δίκαιο της Ε.Ε. εφαρμόζεται ορθά σε όλα τα κράτη μέλη.

Εκπροσωπεί την Ε.Ε. στη διεθνή σκηνή και ομιλεί εξ ονόματος όλων των χωρών της Ε.Ε. σε διεθνείς οργανισμούς, ειδικότερα στους τομείς της εμπορικής πολιτικής και της ανθρωπιστικής βοήθειας, ενώ έχει την αρμοδιότητα να διαπραγματεύεται διεθνείς συμφωνίες εξ ονόματος της Ε.Ε.. Είναι το μοναδικό θεσμικό όργανο της ένωσης που έχει το «δικαίωμα πρωτοβουλίας» ή «την ευθύνη» να κάνει προτάσεις για τη λήψη κοινοτικών αποφάσεων και μπορεί να τροποποιήσει πρότασή της. Η αρμοδιότητα πρωτοβουλίας είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη των κοινών πολιτικών και άρα για την πολυεθνική ολοκλήρωση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή https://ec.europa.eu/commission/index_el).

1.4 Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας έγινε πράξη με την υποβολή της αίτησης για σύνδεση με τη νεοπαγή Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), το 1959, αίτηση που οδήγησε στην υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης Ελλάδας – ΕΟΚ το 1961, την πρώτη Συμφωνία Σύνδεσης που σύναψε η ΕΟΚ. Η Συμφωνία αυτή, η οποία ουσιαστικά αποτέλεσε το πρώτο βήμα στην πορεία της Ελλάδας για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, συνεχίστηκε με την αίτηση για πλήρη ένταξη και ενσωμάτωση της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ως πλήρους μέλους το 1975, με επιστολή του τότε πρωθυπουργού Κων. Καραμανλή στον πρόεδρο του Συμβουλίου Υπουργών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Υπουργό Εξωτερικών της Ιρλανδίας, G. Fitzgerald. Οι λόγοι για τους οποίους η Ελλάδα επέλεξε την πλήρη ένταξη στην Κοινότητα αφορούσαν:

- Τη θεώρηση της Κοινότητας ως το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε η χώρα να εδραιώσει το δημοκρατικό πολιτικό της σύστημα και τους δημοκρατικούς θεσμούς.
- Την επιδίωξη της ενίσχυσης της ανεξαρτησίας και της θέσης της τόσο στο περιφερειακό, όσο και στο διεθνές σύστημα.
- Την ανάπτυξη των σχέσεων της χώρας και με άλλους διεθνείς δρώντες πέραν των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.
- Τη θεώρηση ότι η ένταξη στην Κοινότητα αποτελεί ισχυρό παράγοντα που θα συνέβαλε στην ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

- Στην επιθυμία η Ελλάδα ως ευρωπαϊκή χώρα, να είναι «παρούσα» και να επηρεάζει τις διεργασίες για την ευρωπαϊκή ενοποίηση και το πρότυπο της Ευρώπης.

Η πρώτη αντίδραση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην Ελληνική αίτηση εκδηλώθηκε αρχικά από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η οποία σύμφωνα με το (τότε) άρθρο 237 της Συνθήκης της Ρώμης, έπρεπε να διατυπώσει «γνώμη» πάνω στην αίτηση τρίτης χώρας για ένταξη στην Κοινότητα. Η Επιτροπή δημοσίευσε τη «γνώμη» της στις 28 Ιανουαρίου 1976. Η Επιτροπή, ενώ αρχικά τόνιζε ότι πρέπει να δοθεί «σαφώς θετική απάντηση» στο αίτημα της Ελλάδας για ένταξη, εντούτοις πρότεινε θέσπιση προ-ενταξιακής μεταβατικής περιόδου πριν από την πλήρη θεσμική ενσωμάτωση της χώρας προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Με παρέμβαση του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή προς τις κυβερνήσεις των εννέα κρατών – μελών και ιδιαίτερα της Γαλλίας και της Γερμανίας, η πρόταση αυτή της Επιτροπής απορρίφθηκε. Έτσι, τον Ιούλιο του 1976 άρχισαν οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη, οι οποίες ολοκληρώθηκαν τον Μάιο του 1979 με την υπογραφή, στην Αθήνα, της Πράξης Προσχώρησης. Η Βουλή των Ελλήνων κύρωσε την Πράξη Προσχώρησης της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις 28 Ιουνίου του 1979. Η πλήρης ένταξη έλαβε χώρα δύο χρόνια αργότερα, την 1η Ιανουαρίου 1981.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα / Ένωση από το 1981 μέχρι σήμερα μπορεί να διακριθεί σε τέσσερις βασικές χρονικές υπο-περιόδους: την πρώτη μεταξύ 1981-1985, τη δεύτερη μεταξύ 1985 – 1995, την τρίτη από το 1996 έως το 2009 και την τέταρτη από το 2009 μέχρι σήμερα.

- Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από έντονη αμφισβήτηση ορισμένων βασικών πτυχών της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Η Ελλάδα ζήτησε να "τύχει" «ειδικού καθεστώτος» σχέσεων και ρυθμίσεων και υπέβαλε το 1982 υπόμνημα για πρόσθετες αποκλίσεις από την εφαρμογή ορισμένων κοινοτικών πολιτικών καθώς και πρόσθετη οικονομική ενίσχυση για την αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας. Η Επιτροπή ικανοποίησε το δεύτερο αίτημα, και προχώρησε στην έγκριση, το 1985, των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (ΜΟΠ) τα οποία εγκαινίασαν την προσπάθεια για την ανάπτυξη διαρθρωτικής πολιτικής από πλευράς Ε.Ε., η οποία αποκρυσταλλώθηκε το 1988 με το πρώτο «πακέτο Delors».
- Η δεύτερη περίοδος της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ε.Ε. χαρακτηρίζεται βαθμιαία από εντονότερες φιλο-ενοποιητικές θέσεις καθώς η χώρα άρχισε να υποστηρίζει το «ομοσπονδιακό» πρότυπο ενοποίησης καθώς και την ανάπτυξη κοινής πολιτικής σε νέους τομείς (παιδεία, υγεία, περιβάλλον), την ενίσχυση των υπερεθνικών θεσμών (Επιτροπή και Κοινοβούλιο) και την

ανάπτυξη κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας. Ωστόσο, αντιφάσεις συνέχισαν να υπάρχουν, ειδικά στον οικονομικό τομέα, με την απόκλιση της χώρας από το μέσο «κοινοτικό» επίπεδο ανάπτυξης.

- Η τρίτη περίοδος της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ένωση, ξεκίνησε το 1996 και χαρακτηρίστηκε από μεγαλύτερη υποστήριξη της ιδέας και της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθώς και της εμβάθυνσης της ενοποίησης σε όλους τους τομείς. Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στα κράτη-μέλη που υποστήριξαν την προσπάθεια υιοθέτησης του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, χαιρετίζοντας τη διάσωση των σημαντικότερων θεσμικών καινοτομιών του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και την ένταξη αυτών στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, το συμβιβαστικό κείμενο που προέκυψε από το εγχείρημα «συνταγματοποίησης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η στάση της Ελλάδας χαρακτηρίζεται, από την προσπάθεια επίτευξης υψηλότερης οικονομικής και κοινωνικής σύγκλισης με τη υποστήριξη των «κριτηρίων σύγκλισης» της Συνθήκης του Μάαστριχτ καθώς και τη συμμετοχή της, ως πλήρους μέλους, στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος (ευρώ) από την 1η Ιανουαρίου 2002. Παράλληλα η Ελλάδα τάχθηκε σταθερά υπέρ της διεύρυνσης της Ένωσης και πρωτοστάτησε σε αυτόν τον τομέα παρέχοντας σταθερή στήριξη στην ένταξη των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Στη διάρκεια της Προεδρίας της το πρώτο εξάμηνο του 2003, συντελέστηκε η μεγαλύτερη διεύρυνση στη μέχρι τώρα ιστορία της Ενωμένης Ευρώπης με την ένταξη 10 νέων κρατών μελών.

- Η τέταρτη περίοδος σχέσεων της Ελλάδας με την Ε.Ε. ξεκίνησε με την έναρξη της μεγάλης οικονομικής κρίσης το 2008/2009 με την χώρα να εισέρχεται σε μια μακρά περίοδο οικονομικής ύφεσης. Παρά ταύτα κατά τη διάρκειά της προωθήθηκαν δεκάδες σημαντικά νομοθετήματα στους τομείς της απασχόλησης, της ανάπτυξης, της εμβάθυνσης της τραπεζικής ένωσης, της μετανάστευσης και των θαλασσίων μεταφορών.

Η χώρα κλήθηκε και εφάρμοσε προγράμματα-μνημόνια μετά από συμφωνία με τους εταίρους-δανειστές της και το ΔΝΤ. Η Ε.Ε. και το ευρώ δοκιμάστηκαν από μια πολυεπίπεδη κρίση με την χώρα να προσπαθεί να ανακάμψει και να επιστρέψει στην οικονομική ανάπτυξη. Η συμμετοχή των Ευρωπαϊκών Θεσμικών οργάνων στο τέλος των προγραμμάτων / μνημονίων υπήρξε καταλυτική. (Ελληνική Δημοκρατία, Υπ. Εξωτερικών. <https://www.mfa.gr>)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

2.1 Κρίση και οικονομική κρίση

Ως κρίση ορίζεται η παρουσία μιας «σοβαρής απειλής κατά της υφιστάμενης δομής, των θεμελιωδών αρχών και κανόνων του κοινωνικού συστήματος, η οποία επιβάλλει τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων εντός περιορισμένου χρόνου και υπό συνθήκες αβεβαιότητας» (Rosenthal, et. al. 1989).

Πρόκειται για «μια μη κανονική κατάσταση, μια κατάσταση κρίσιμη, δύσκολη, επικίνδυνη. Κρίση είναι μια εκτροπή από την κατάσταση κανονικότητας και μπορεί να προσλάβει διαβαθμίσεις αντικανονικότητας από μια κατάσταση απλής διαταραχής μέχρι την κατάσταση μη ελεγχόμενων εκρηκτικών γεγονότων και την κατάσταση του χάους και του πανικού» (Πανηγυράκης, 2001).

Σύμφωνα με την Strategy Train κρίση είναι η παρουσία απειλής και αστάθειας που σχετίζεται με οικονομικά, πολιτικά, οικολογικά και άλλα προβλήματα στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος. Από επιχειρηματική άποψη η κρίση μπορεί να είναι οργανωτική και να οφείλεται σε επιχειρηματικές αποφάσεις και σχέσεις, που δημιουργούνται από την ύπαρξη προβλημάτων με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών ή διαχείρισης του περιβάλλοντος (Botis, 2015, Shields, 2014).

Οικονομική κρίση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία διακατέχεται από διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας, σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας που αφορούν την απασχόληση, το εθνικό προϊόν, τις τιμές, τις επενδύσεις. Η διακύμανση των τελευταίων που αποτελούν βασικό δείκτη της οικονομικής δραστηριότητας, παρασύρει και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη (Κουφάρης, 2010).

Κατά τον Φώσκολο, (2011) η οικονομική κρίση αντανακλά ένα σύνολο χαρακτηριστικών που περιλαμβάνει την έλλειψη ρευστότητας στις καθημερινές συναλλαγές, την αδυναμία πληρωμής οικονομικών υποχρεώσεων και την αύξηση της ανεργίας λόγω χαμηλής κατανάλωσης και αγοραστικής δύναμης. Επίσης την αρνητική ψυχολογία, ως γενεσιουργό αιτία διακράτησης πόρων, που σε διαφορετική περίπτωση και άλλη εποχή θα διοχετεύονταν για επενδύσεις και αγορές.

Σύμφωνα με τον Sharpe (1963) η έννοια της οικονομικής κρίσης αφορά μια χρονική περίοδο με μεγάλη πτωτική κίνηση στην αγορά που προκύπτει από την διατάραξη της οικονομικής ισορροπίας. Αυτή μπορεί να οφείλεται στην εξασθένιση οικονομικών παραγόντων λόγω απροσδόκητων γεγονότων που κάνουν την εμφάνισή τους εξαιτίας διαφόρων τοπικών ή διεθνών αιτιολογιών. Τα προβλήματα μπορεί να είναι οικονομικά, διοικητικά, τυχόν διαφθορά, διατάραξη του

φορολογικού συστήματος, αδυναμία πληρωμής του εξωτερικού χρέους ή εισαγωγής αρκετού εξωτερικού κεφαλαίου, ανεργία ή φυσικές καταστροφές.

Η προέλευση κάθε οικονομικής κρίσης έχει διαφορετικά αίτια και επηρεάζεται από πολλούς και ποικίλους παράγοντες, εμφανίζεται δε με διαφορετική μορφή, έκταση και ένταση. Παρόλα αυτά, όλες οι κρίσεις χαρακτηρίζονται από αίσθημα αβεβαιότητας, κινδύνου, ανασφάλειας, μεταβολές στις εκάστοτε συνθήκες της αγοράς, ή μεταβολές στο ρυθμό και τη λειτουργία της κοινωνίας. (Erol, 2011)

2.2 Ταχαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης

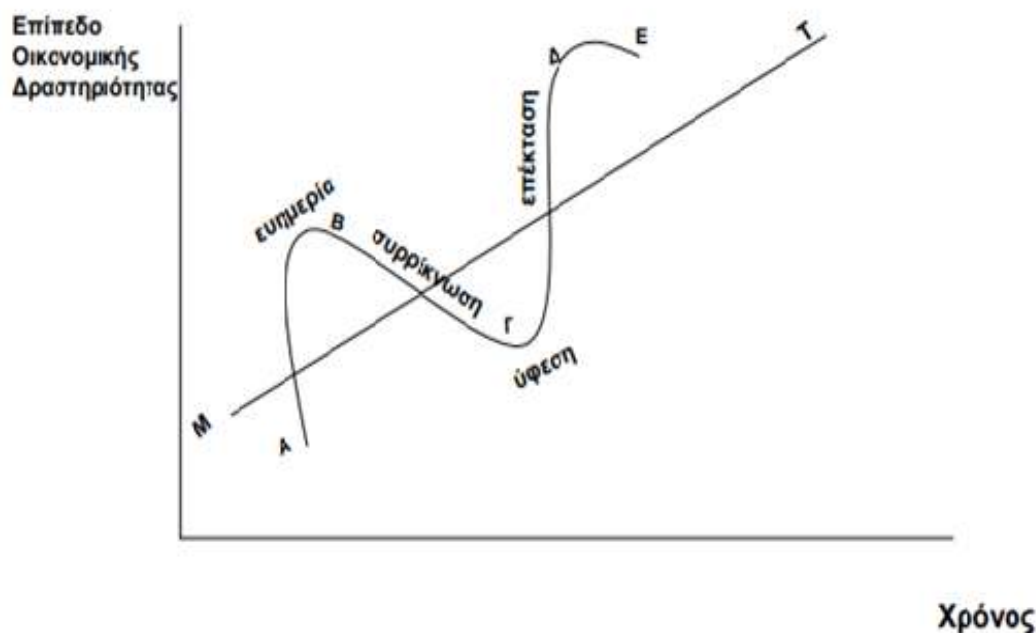
Τα χαρακτηριστικά των οικονομικών κρίσεων είναι η έλλειψη ρευστότητας στις καθημερινές συναλλαγές, η αδυναμία πληρωμής οικονομικών υποχρεώσεων, η υψηλή ανεργία εξαιτίας της χαμηλής κατανάλωσης και αγοραστικής δύναμης και τέλος η αρνητική ψυχολογία. Η οικονομική δραστηριότητα μεταβάλλεται με διάφορους ρυθμούς, άλλοτε γρήγορα και άλλοτε αργά. Οι μεταβολές αυτές ονομάζονται οικονομικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι. Οι οικονομικοί κύκλοι αποτελούν διακυμάνσεις της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας που δεν μετράται μόνο με τον δείκτη του ΑΕΠ, αλλά από πληθώρα οικονομικών μεταβλητών. (Burns και Mitchell, 1946)

Οι οικονομικοί κύκλοι είναι μια μορφή διακύμανσης / μεταβολής, που συναντάται στη συνολική οικονομική δραστηριότητα των εθνών που στηρίζονται κυρίως στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Ο κύκλος αποτελείται από επεκτάσεις, που παρατηρούνται το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες ακολουθούνται από επίσης γενικευμένες κάμψεις, υφέσεις και ανακάμψεις που συνενώνονται με την επεκτατική φάση του επόμενου κύκλου. Η χρονική διάρκεια των οικονομικών κύκλων κυμαίνεται από ένα έτος και πάνω μέχρι δέκα ή δώδεκα έτη. (Burns και Mitchell, 1946)

Παρότι οι μεταβολές δεν έχουν ομοιότητα ως προς την ένταση ή τη διάρκειά τους, παρουσιάζουν μια συστηματική κυκλικότητα. Τα στάδια από τα οποία περνάει η οικονομία κατά τη διάρκεια του κύκλου έχουν κοινά χαρακτηριστικά και ονομάζονται φάσεις του οικονομικού κύκλου. Κατατάσσονται στην φάση της ανόδου, τη φάση της ευημερίας, τη φάση της κρίσης και τη φάση της ύφεσης/καθόδου. (Καπετανέα, 2013)

- Η φάση της ανόδου ή επέκτασης (Expansion). Αποτελεί την πρώτη φάση της οικονομικής ανάπτυξης κατά την οποία παρατηρείται μεγάλη αύξηση των επιχειρηματικών κερδών, αύξηση της παραγωγής, του εισοδήματος, της απασχόλησης, των τιμών και της ζήτησης. Καθώς αυξάνεται η συνολική ζήτηση και η παραγωγή, αυξάνονται και τα κέρδη καθώς και οι τιμές και αυτό δημιουργεί ευνοϊκό κλίμα για επενδύσεις. Σε αυτές τις συνθήκες οι επενδύσεις ευνοούνται. (Romer, 2006)

- Η φάση της ευημερίας (Prosperity). Αποτελεί τη δεύτερη φάση της ανιούσας περιόδου και ονομάζεται φάση της ευημερίας. Σε αυτή τη φάση σημειώνεται εξαιρετική απασχόληση και επίδοση των συντελεστών παραγωγής, το κόστος αυξάνεται, η τάση για αύξηση των τιμών είναι πιο έντονη, καθώς η οικονομία πλησιάζει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Η οικονομία βρίσκεται στην κορυφή του κύκλου, στο τελευταίο στάδιο της ανοδικής της πορείας. Στο παρόν στάδιο είναι πιο ευάλωτη σε παράγοντες που μπορούν να ανακόψουν την ανοδική πορεία της και αν αυτό συμβεί, τότε επέρχεται κρίση και εισέρχεται στη φάση της καθόδου.
- Η φάση της κρίσης ή συρρίκνωσης (Contraction). Αποτελεί την πρώτη φάση της κατιούσας περιόδου ή οικονομικής συρρίκνωσης. Εκδηλώνεται με απότομες και μεγάλες πτώσεις των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής. Η οικονομική δραστηριότητα παρουσιάζει στασιμότητα, η κατανάλωση, το εισόδημα και η απασχόληση παρουσιάζουν μείωση, και οι επενδύσεις μειώνονται. (Romer,2006)
- Η φάση της ύφεσης (Trough ή depression). Αποτελεί τη δεύτερη φάση της κατιούσας περιόδου και χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη ανεργία, έλλειψη επενδύσεων και ανεπαρκή ζήτηση. Η παραγωγή και τα εισόδημα βρίσκονται στο χαμηλότερο επίπεδό τους. Οι τιμές δεν μειώνονται και τα κέρδη των επιχειρήσεων είναι χαμηλά. Το επιχειρηματικό κλίμα δεν είναι ευνοϊκό για ανάληψη επενδύσεων και επικρατεί απαισιοδοξία για το μέλλον. Από την διάρκεια και την έκταση αυτής της φάσης εξαρτάται το αν η οικονομία θα βιώσει παρατεταμένη ύφεση ή αν θα ξαναρχίσει σύντομα την ανοδική της πορεία (Τριανταφύλλης,1999).

Σχήμα 1. Οι φάσεις του οικονομικού κύκλου.

Η εμφάνιση μιας οικονομικής κρίσης έχει καταστροφικές επιπτώσεις τόσο στις αναπτυσσόμενες, όσο και στις αναπτυγμένες χώρες. Παρατηρούνται: (Sharpe, 1963., Πουρνάρα, 2012)

- Υψηλά επίπεδα οικονομικής αβεβαιότητας και κινδύνου που αντανακλούνται σε όλες τις πτυχές των αγορών (χρηματιστήρια και καταναλωτικές συνήθειες).
- Ραγδαίες μεταβολές των συνθηκών της αγοράς.
- Διαταραχές στη λειτουργία της κοινωνίας με απεργίες, διαδηλώσεις και λοιπές μη κανονικές κοινωνικές αναταράξεις.
- Αύξηση της ανεργίας σε ολόκληρο τον πλανήτη η οποία σε κάποιες χώρες λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις
- Μειωμένη ικανότητα να διατηρηθούν τα κοινωνικά δίκτυα ασφάλειας και η παροχή άλλων κοινωνικών υπηρεσιών, όπως η υγεία και η εκπαίδευση
- Οικονομική ανισορροπία και εξασθένηση των οικονομικών παραγόντων εξαιτίας απροσδόκητων γεγονότων, τα οποία εμφανίζονται σε τοπικό ή παγκόσμιο επίπεδο (πολιτικά προβλήματα, πόλεμοι, ραγδαίες αλλαγές του φορολογικού συστήματος, αδυναμία πληρωμής εθνικού χρέους)
- Προβλήματα ρευστότητας σε επιχειρήσεις και τράπεζες
- Χρεοκοπία και κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων ή μεταφορά τους σε άλλες χώρες με πολλαπλάσιες συνέπειες για την αγορά
- Αύξηση του κόστους δανεισμού κρατών
- Αύξηση του δημόσιου χρέους των χωρών που αντιμετωπίζουν πρόβλημα
- Έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών

- Μείωση των χορηγούμενων πιστώσεων και δανείων προς τις τράπεζες και τα νοικοκυριά
- Μειωμένη πρόσβαση σε πιστώσεις και χρηματοδότηση του εμπορίου
- Συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου
- Χρέη και μείωση των εξαγωγών
- Περιορισμός κύκλου εργασιών και κερδοφορίας των επιχειρήσεων
- Συρρίκνωση του ανθρώπινου δυναμικού και αύξηση του δείκτη ανεργίας
- Μείωση της κατανάλωσης
- Μειωμένη λαϊκή εμπιστοσύνη στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα
- Αύξηση δημόσιου ελλείμματος
- Μεγάλες και ασταθείς κινήσεις στις συναλλαγματικές ισοτιμίες
- Υψηλά επίπεδα χρέους
- Χαμηλά κρατικά έσοδα και δημόσιο έλλειμμα
- Καλλιέργεια ελλειμμάτων του προϋπολογισμού, μείωση των φορολογικών εσόδων και μείωση των δημοσιονομικών περιθωρίων
- Επιπτώσεις στον τουρισμό
- Κατάρρευση της αγοράς στέγης
- Εξάντληση των επιπέδων των άμεσων ξένων επενδύσεων
- Μείωση του ΑΕΠ και αρνητικό ΑΕΠ σε πολλές χώρες,

Οι δύο σημαντικότερες μορφές κρίσεων είναι οι οικονομικές και οι χρηματοοικονομικές. Οι οικονομικές κρίσεις χαρακτηρίζονται από σοβαρά προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών, που συχνά οδηγούν σε πιέσεις κατά του νομίσματος, σημαντική πτώση της καταναλωτικής ζήτησης και των επενδύσεων των εταιρειών, άνοδο της ανεργίας και πτώση των εισοδημάτων. Συνοδά συμπτώματα είναι η αύξηση της αβεβαιότητας στις χρηματοοικονομικές αγορές με πτώση των τιμών των μετοχών, των ομολόγων, και πολλές φορές της ισοτιμίας του εγχώριου νομίσματος.

Οι χρηματοοικονομικές κρίσεις προέρχονται και επηρεάζουν τον χρηματοοικονομικό τομέα και συνοδεύονται συχνά από αύξηση της αβεβαιότητας στις χρηματοοικονομικές αγορές και πτώση των τιμών των μετοχών και των ομολόγων. Μπορεί να οδηγήσουν σε δυσκολίες για τις τράπεζες και τα συστήματα πληρωμών, πλήττοντας την οικονομική δραστηριότητα. Μία σοβαρή κρίση (είτε οικονομική είτε χρηματοοικονομική) συνοδεύεται συχνά από βαθιά ύφεση, αθετήσεις χρεών, και "απότομη παύση" της ροής διεθνών κεφαλαίων. (Καπετανέα, 2013)

2.3 Τα αίτια των κρίσεων

Οι οικονομικές κρίσεις παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά σε κάθε χώρα και συνήθως δημιουργούνται όταν το μακροοικονομικό περιβάλλον εμφανίζει

αδυναμίες και όταν υπάρχει υψηλός πληθωρισμός και χαμηλή ανάπτυξη.(Kunt&Detragiache, 1998)

Σύμφωνα με τον Keynes(2001) υπάρχει μία ομάδα συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που ευθύνονται για την εμφάνιση των κρίσεων. Ο Keynes αποδίδει τις οικονομικές κρίσεις στην μειωμένη απόδοση των επενδύσεων σύμφωνα με τα οράματα των επενδυτών. Ειδικότερα υποστηρίζει ότι σε πιθανή σταθερότητα των μισθών, η απασχόληση και η παραγωγή θα προσδιορίζονται από την συνολική ζήτηση των προϊόντων, ενώ από την άλλη πλευρά, το επιτόκιο θαισορροπεί την πραγματική ζήτηση και προσφορά του χρήματος. Σε πιθανή πτώση στις επενδύσεις τότε θα μειωθεί η συνολική ζήτηση με αποτέλεσμα την μείωση του προϊόντος και της απασχόλησης. Αυτή η σχέση γίνεται ακόμα πιο έντονη από την στιγμή που η ζήτηση για κατανάλωση εξαρτάται από το εισόδημα. Εάν μειωθούν οι επενδύσεις, τότε θα έχουμε μείωση των μισθών και της απασχόλησης με τελικό αποτέλεσμα την μείωση της κατανάλωσης. Η μείωση αυτή θα προκαλέσει ακόμα μεγαλύτερα προβλήματα σε κατανάλωση, εισόδημα και μισθούς.

Ο Keynes προτείνει στις κυβερνήσεις να αυξήσουν το πρόγραμμα των δημοσίων επενδύσεων γιατί με αυτό τον τρόπο θα μειώσουν την ανεργία, θα αυξηθούν οι τιμές των προϊόντων εξαιτίας της αύξησης της κατανάλωσης με τελικό αποτέλεσμα την ισορροπία. Ο κατώτατος μισθός θα υπολογίζεται από της συλλογικές διαπραγματεύσεις (εργοδότες, συνδικάτα και κράτος) και η εργασία θα είναι ελαστική στο ύψος του κατώτατου μισθού. Σε πιθανή άνοδο του κατώτατου μισθού θα έχουμε και αύξηση της ζήτησης. Ο Keynes δεν συμερίζεται την άποψη ότι αν έχουμε μείωση των μισθών θα μειωθεί και η ανεργία. Χρησιμοποιώντας το μοντέλο αυτό το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει γιατί ο ιδιωτικός τομέας δεν έχει την δυνατότητα της σταθεροποίησης.(Keynes, 2001)

Ο Friedman (πατέρας της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και της σχολής του Σικάγο) θεωρεί ότι οι διακυμάνσεις της ποσότητας του χρήματος μέσα στην οικονομία προκαλούν αυξομειώσεις στις τιμές των αγαθών. Υποστηρίζει ότι, επιχειρήσεις είναι τέλεια ανταγωνιστικές και η παραγωγή του προϊόντος τους θα είναι μέχρι εκείνο το επίπεδο έτσι ώστε να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους, ενώ ο μισθός όσο το οριακό προϊόν της εργασίας. Προτείνει αφού η αγορά αυτορυθμίζεται, κάθε επιχείρηση να πουλά το προϊόν της σε όση ποσότητα και τιμή αυτή επιθυμεί. Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η ανεργία θα είναι χαμηλή βραχυπρόθεσμα και με πολλές πιθανότητες να διατηρηθεί και μακροπρόθεσμα. (Ζησίδης, 2009., Χλέτσος, 2010)

Αντίστοιχα ο Marx υποστηρίζει ότι, η βαθύτερη αιτία των οικονομικών κρίσεων οφείλεται στην αντίφαση του καπιταλιστικού συστήματος ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής αφενός και αφετέρου στην ατομική μορφή της ιδιοποίησης. Με τον τρόπο αυτό προκύπτει αντίθεση ανάμεσα στην απεριόριστη συσσώρευση του κεφαλαίου που οδηγεί στην υπερπροσφορά προϊόντων και στην

περιορισμένη αγοραστική ικανότητα της κοινωνίας που οδηγεί στην παραμονή αδιάθετης μεγάλης ποσότητας εμπορευμάτων. Η μείωση του μέσου ποσοστού κέρδους των επιχειρήσεων έχει ως συνέπεια αλληπάλληλες μειώσεις των επενδύσεων που αποτελούν το βασικό χαρακτηριστικό των κρίσεων. (Marx, 1982)

Σύμφωνα με τον Marx τα αίτια των οικονομικών κρίσεων είναι η δυσλειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος κατά τη διάρκεια της οποίας ενώ παρατηρείται υπερσυσσώρευση κεφαλαίων, ταυτόχρονα συνυπάρχει υποκατανάλωση της μάζας, με αναρχία της παραγωγής και πτώση του μέσου ποσοστού του επιχειρηματικού κέρδους.(Jackson&Sorensen, 2010)

Οι προσδιοριστικοί παράγοντες διάδοσης των οικονομικών κρίσεων αφορούν τη συστημική σύγκλιση των κρατών και την ένταξή τους στη διεθνή αγορά, το εξωτερικό άνοιγμα των οικονομιών, η αλληλεξάρτηση πολιτικών και αγορών και τα ελλείμματα στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση. Επίσης η αύξηση της εισοδηματικής ελαστικότητας του εξωτερικού εμπορίου, η αύξηση της διεθνούς κίνησης των συντελεστών παραγωγής, καθώς και η μείωση της σημασίας των εσωτερικών παραμέτρων της οικονομικής μεγέθυνσης.(Aglietta, 2009)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

3.1 Η έναρξη της κρίσης

Η παγκόσμια οικονομική κοινότητα το 2007, ήρθε αντιμέτωπη με την αρχή μιας μεγάλης σε ένταση οικονομική κρίση η έναρξη οποίας έγινε στις ΗΠΑ, με τον τραπεζικό τομέα να αποτελεί το κέντρο της. Το συγκεκριμένο διάστημα οι τράπεζες παρουσίασαν αδυναμία στην εξυπηρέτηση στεγαστικών δανείων, το οποίο οδήγησε σε προβλήματα ρευστότητας που σύντομα γιγαντώθηκε και έλαβε παγκόσμιες διαστάσεις. Σημαντικό πρόβλημα αναδείχθηκε η τάση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, να επενδύουν σε προϊόντα που στηρίζονταν σε ενυπόθηκα δάνεια υψηλού κινδύνου. Αυτό οδήγησε πολλές από τις επιχειρήσεις σε αδιέξοδο και χρεωκοπία. Επιπλέον η ασύμμετρη πληροφόρηση από τη πλευρά των οικονομικών αναλυτών που ενώ μπορούσαν να προβλέψουν το πρόβλημα και ειδικά την κρίση στην κτηματομεσιτική αγορά, λειτούργησαν με τη λογική της απόκρυψης στοιχείων.

Η κρίση των στεγαστικών δανείων κυμαινόμενου επιτοκίου μεταφέρθηκε στην αγορά των εταιρικών ομολόγων μειωμένης εξασφάλισης που είχαν εκδοθεί για τη χρηματοδότηση των τιτλοποιημένων στεγαστικών δανείων. Οι συνέπειες της κρίσης που οφείλονταν στην έκταση της αγοράς στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ, (ανερχόταν σε \$12 τρις. με μόνο το 25% να μην είναι τιτλοποιημένα με το 10% των στεγαστικών δανείων να βρίσκεται σε καθυστέρηση πληρωμών ή σε διαδικασία πλειστηριασμού τον Αύγουστο του 2008) μεταφέρθηκε άμεσα στις χρηματοπιστωτικές αγορές των άλλων χωρών, προκαλώντας δραματική πτώση.

Η κρίση αρχικά επεκτάθηκε στις ανεπτυγμένες χώρες, γιατί ήταν αυτές που παρουσίαζαν μεγάλο όγκο οικονομικής δραστηριότητας. Η υπερβολική χρήση τιτλοποίησης στεγαστικών δανείων, η υπερβολική χρήση δανειακών κεφαλαίων, η πλημμελής διαβάθμιση πιστοληπτικού κινδύνου ομολόγων μειωμένης εξασφάλισης, το σύστημα αμοιβών στον χρηματοπιστωτικό τομέα και το κανονιστικό πλαίσιο είναι μερικά από τα αίτια της κρίσης. Παράγοντες που επηρέασαν την οικονομική κρίση ήταν η τιτλοποίηση, τα δάνεια και τα ομόλογα. Επιπρόσθετα για τη διασφάλισή τους, οι θεσμικοί επενδυτές αγόραζαν αξιόγραφα προστασίας έναντι του κινδύνου χρεωκοπίας των ομολόγων. Η δομή των αμοιβών των στελεχών έδινε έμφαση στη βραχυπρόθεσμη σε βάρος της μακροπρόθεσμης εταιρικής κερδοφορίας και κινδύνου. Οι δραματικές συνέπειες της κρίσης εμφανίστηκαν αρχικά στον τραπεζικό τομέα και τις επιχειρήσεις με την αντίδραση των χωρών να είναι άμεση. Τα μέτρα που λήφθηκαν στόχευαν στη βελτίωση της ρευστότητας, την κινητοποίηση των επενδύσεων με σκοπό την ανάπτυξη της οικονομίας, αλλά και τη συγκράτηση της απασχόλησης σε ικανοποιητικά επίπεδα. (Birdsall, 2009)

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση σχέδια και πιθανές παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης άρχισαν να συζητούνται στα τέλη του 2008. Βασικά χαρακτηριστικά των σχεδίων ήταν η ανάπτυξη των μακροπρόθεσμων στόχων της ένωσης και η θέσπιση μιας ενιαίας πολιτικής μέτρων αντιμετώπισης της κρίσης. Βασικοί άξονες πάνω στους οποίους κινήθηκε η αντιμετώπιση της κρίσης ήταν η εισαγωγή ρευστότητας στις εγχώριες οικονομίες, η τόνωση της ζήτησης, η προώθηση των επενδύσεων και η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Ευρωζώνης. Ταυτόχρονα έπρεπε να ληφθούν υπόψη οι περιορισμοί του συμφώνου σταθερότητας σχετικά με την δημοσιονομική σταθερότητα και τη νομισματική πειθαρχία. (Commission, 2009)

Η πιστωτική κρίση από την έλλειψη ρευστότητας έγινε εμφανής στους χρηματιστηριακούς δείκτες των μεγαλύτερων αγορών, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τα χρηματιστήρια παρέμειναν κλειστά, λόγω των μεγάλων απωλειών των επενδυτών. Σημαντικοί κλάδοι της οικονομίας που δέχτηκαν σοβαρά πλήγματα ήταν ο τραπεζικός, ο ασφαλιστικός, ο κτηματομεσιτικός αλλά και το εμπόριο. Τα πλήγματα ήταν μεγάλα και στις εθνικές οικονομίες όπου παρατηρήθηκε περιορισμός του ΑΕΠ, αύξηση της ανεργίας, πληθωριστικές πιέσεις και υποτίμηση νομισμάτων. Η χρηματοπιστωτική κρίση των ΗΠΑ το 2007 οδήγησε την αμέσως επόμενη χρονιά στην παγκόσμια οικονομική ύφεση του 2008 (Commission, 2009).

3.2 Η κρίση στην Ελλάδα

Η ελληνική κρίση ξεκίνησε από την οικονομική δυσπραγία, που εισήχθη στην Ελλάδα εξαιτίας της διεθνούς ύφεσης, έκανε ορατή την υπερχρέωση του ελληνικού δημοσίου και την πιθανή αδυναμία ελέγχου του διογκούμενου χρέους του. Συνέβαλε επίσης η κακοδιαχείριση της ελληνικής οικονομίας και των δημόσιων οικονομικών της χώρας. Η Ελλάδα είχε δει την οικονομία της να αυξάνεται ταχύτατα τα προηγούμενα χρόνια και μέχρι την οικονομική κρίση του 2008. Παρά τον υψηλό ρυθμό ανάπτυξης και τη μείωση της ανεργίας που έδειξε η χώρα, η οικονομία της υπέστη ζημιές από το δημοσιονομικό έλλειμμα, το δημόσιο χρέος και τον χρόνιο δανεισμό, ο οποίος επιδεινώθηκε λόγω της χρηματοδότησης μεγάλων έργων (όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες) ενώ υπεύθυνη για αυτές ήταν η πολιτική τάξη και η ανικανότητα μεταρρύθμισης μαζί με την εκτεταμένη φοροδιαφυγή (Karitsinis & Metaxas, 2011). Ωστόσο, κάτι χειρότερο ήταν η αποκάλυψη της πραγματικής κατάστασης της οικονομίας της χώρας το 2009 που αφορούσε το δημόσιο χρέος της χώρας και οδήγησε την Ελλάδα προς μια αναπόφευκτη διάσωση. Η Ελλάδα είχε εξωτερικό χρέος από δανεισμό σε ποσοστό 4,1% του ΑΕΠ ανά έτος τη δεκαετία του 1990, το οποίο αυξήθηκε σε 10,2% κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000. Σημαντικό μέρος του εξωτερικού χρέους χρησιμοποιήθηκε για τις εισαγωγές καταναλωτικών αγαθών, με τη χώρα να υποχωρεί στην 96η θέση το 2013 στον Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας από την 83η θέση που βρισκόταν το 2010 (Schwab & Martin, 2012, Dimitriou & Metaxas 2018). Η Ελλάδα εισάγει περισσότερο

από ότι εξάγει και καταναλώνει περισσότερα από όσα παράγει (Sklias, 2010). Επιπλέον τόσο οι τιμές όσο και οι υψηλές αυξήσεις των μισθών σε σύγκριση με την Ευρωζώνη μείωσαν την ανταγωνιστικότητα της χώρας (Προβόπουλος, 2010).

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη την εμπόδισε να ασκήσει τον πλήρη έλεγχο της νομισματικής της πολιτικής, πράγμα που σήμαινε ότι τα επιτόκια διατηρήθηκαν πολύ χαμηλά για πολύ καιρό σε σχέση με τις πληθωριστικές πιέσεις που δημιουργούσαν στην ελληνική οικονομία. Η Ευρωζώνη, που δημιουργήθηκε για πολιτικούς σκοπούς ως ένα επόμενο βήμα προς την κατεύθυνση της σύγκλισης οικονομικής και νομισματικής ένωσης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημιούργησε μια λανθασμένη οικονομική δομή και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη έκανε την εμφάνιση της κρίσης στην Ελλάδα αναπόφευκτη. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η επικείμενη ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη ενθάρρυνε τους επενδυτές να παίξουν ένα παιχνίδι σύγκλισης, αγοράζοντας μεγάλα ποσά χρέους της ελληνικής κυβέρνησης και μειώνοντας τα επιτόκια, καθώς τα spreads αυξήθηκαν σε σχέση με τις χώρες της Ευρωζώνης. Τα χαμηλά επιτόκια προκάλεσαν μια οικονομική άνθηση στην Ελλάδα, η οποία διατηρήθηκε επίσης από τις μεγάλες εισροές ξένων άμεσων επενδύσεων. Η πιστωτική φούσκα του ιδιωτικού τομέα που προέκυψε ήταν ένα σύμπτωμα μη βιώσιμης ανάπτυξης. (Kindreich, 2017).

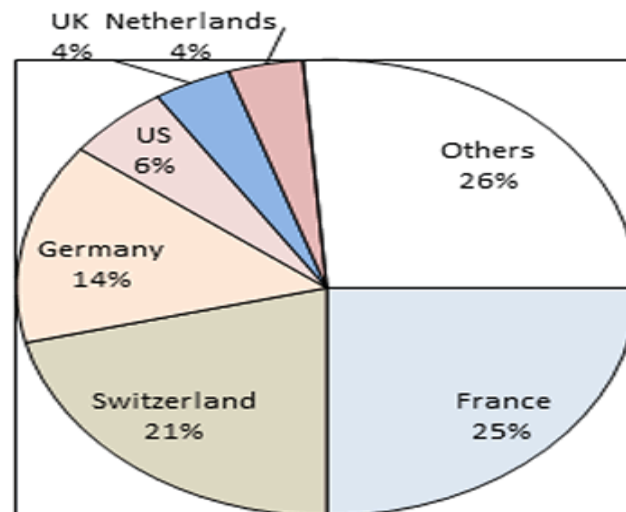
Ωστόσο, τα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, η ελληνική κυβέρνηση επέλεξε να αυξήσει τις δαπάνες της, προκαλώντας σημαντική αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος και του συνολικού δημόσιου χρέους. Καθώς τα δημοσιονομικά ελλείμματα της Ελλάδας αυξήθηκαν το 2008-2010, τα επιτόκια για το δημόσιο και το ιδιωτικό χρέος στην Ελλάδα σημείωσαν επίσης σημαντική αύξηση. Ωστόσο, με τις ακολουθούμενες πρακτικές της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), η Ελλάδα δεν μπόρεσε να μειώσει τα επιτόκια ή να υποτιμήσει το νόμισμά της για να τονώσει την οικονομική της ανάπτυξη. Δεν ήταν σε θέση να εφαρμόσει τη δική της νομισματική πολιτική για να ανταποκριθεί στις δημοσιονομικές και πολιτικές της ανάγκες (Kindreich, 2017).

Υπήρχαν σκέψεις και κατατέθηκαν απόψεις για έξοδο της χώρας από τη ζώνη του ευρώ. Ωστόσο, μια Ελλάδα που θα λειτουργούσε με δικό της νόμισμα εκτός της Ευρωζώνης θα αντιμετώπιζε άλλες προκλήσεις.

- Πρώτον, η ΕΕ πιθανότατα δεν θα αισθανόταν ότι θα έπρεπε να παρεμβαίνει στην κρίση της Ελλάδας και θα ήταν πιθανά διατεθειμένη να αφήσει τη χώρα να φροντίσει μόνη της για τον εαυτό της. Άλλες κυβερνήσεις της Ευρωζώνης όμως ήταν πρόθυμες να διασώσουν την Ελλάδα, διότι οι τράπεζές τους είχαν εμπλακεί στο δανεισμό στην Ελλάδα και ενδιαφέρονταν να την διατηρήσουν "στη ζωή" εντός του ευρώ, για να αποτρέψουν την

αποσταθεροποίηση των χρηματοπιστωτικών συστημάτων των χωρών τους. (Σχήμα 2)

- Δεύτερον, αν η Ελλάδα είχε επαναφέρει το δικό της νόμισμα, θα χρειαζόταν σημαντικό βαθμό υποτίμησης για να επιβιώσει. Σημαντική υποτίμηση συναλλάγματος οδηγεί συνήθως σε υψηλότερο πληθωρισμό, πράγμα που θα ισοδυναμούσε ουσιαστικά με πραγματική μεταβίβαση του οικονομικού πλούτου από τους πιστωτές στους οφειλέτες.
- Τρίτον, η υποτίμηση του νεοεισαχθέντος τοπικού νομίσματος σε σχέση με το ευρώ θα ενίσχυε το πρόβλημα αυξάνοντας το ποσό του χρέους στο τοπικό νόμισμα. Μια έξοδος από την Ευρωζώνη ήταν πιθανό να παράσχει μόνο κάποια βραχυπρόθεσμη ανακούφιση προτού φανούν τα μακροπρόθεσμα προβλήματα.

Σχήμα 2.Ευρωπαϊκές τράπεζες εμπλεκόμενες στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα. Πηγή:Bank for International Settlements

Η Ελλάδα είχε μια μακρά παράδοση να θεωρεί τον εαυτό της μέλος της Ευρώπης, γεγονός που καθιστούσε την επιλογή της αποχώρησης από την Ευρωζώνη όχι μόνο απρόσφορη αλλά σαφώς απίθανη. Παρά τις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης, η ελληνική κοινή γνώμη υποστήριζε σε μεγάλο βαθμό την παραμονή της στην Ευρωζώνη. Δημοσκόπηση που διεξήχθη τον Ιούνιο του 2015 από το GPO έδειξε ότι το 70% υποστήριζε την παραμονή στην Ευρωζώνη με κάθε κόστος, και αποτελούσε μια αξιοσημείωτη θέση των πολιτών, εν όψει της οδυνηρής προσαρμογής που θα διερχόταν η χώρα(Kindreich, 2017).

Η ελληνική οικονομία άρχισε να εξασθενεί κυρίως μέσω της μείωσης των επενδύσεων και την υπερδιόγκωση των ιδιωτικών επενδύσεων. Αυτή η διόγκωση ήταν ένα συγχρονισμένο με τη διεθνή οικονομία φαινόμενο αύξησης των

επενδύσεων, αλλά και αποτέλεσμα της κυβερνητικής πολιτικής που επιλέχθηκε να εφαρμοστεί. Στην υπερμεγέθη αύξηση της ζήτησης συνέβαλε επίσης η διατήρηση χαμηλών επιτοκίων στις τράπεζες έως το 2007 (Πετράκης, 2010). Όπως και στην ιρλανδική ύφεση, η ύφεση στην Ελλάδα επεκτάθηκε λόγω της μεγάλης πτώσης του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος και της αύξησης των κλεισίματος πολλών επιχειρήσεων, των απολύσεων και της ανεργίας (Roche et al., 2011). Το τραπεζικό σύστημα σχεδόν κατέρρευσε, ενώ τα μέτρα λιτότητας μείωσαν περαιτέρω τα δημόσια οικονομικά. Η διαχείριση της ελληνικής κρίσης, τόσο από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης όσο και της ευρωπαϊκής πλευράς, είναι ένα παράδειγμα που πρέπει να αποφευχθεί (Featherstone, 2011, Kotios et al., 2011, Kotios & Roukanas, 2013).

Οι βουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 2009 ήταν το έναυσμα για να αποκαλυφθεί το πραγματικό μέγεθος του προβλήματος. Στις 19 Οκτωβρίου ο Έλληνας Υπουργός Οικονομικών ενημέρωσε το ECOFIN, πως το έλλειμμα της Ελλάδας το 2009 θα έφτανε τελικά το 12,5% αντί για το 6% που ήταν η προηγούμενη ενημέρωση στις αρχές Οκτωβρίου. Ακολούθησαν και επόμενες αναθεωρήσεις, με κατάληξη ένα έλλειμμα της τάξεως του 15,4% του ΑΕΠ με την τελευταία αναθεώρηση των στοιχείων από την Eurostat στις 15 Νοεμβρίου 2011. Ανάλογη ήταν και η εξέλιξη για τα στοιχεία του χρέους (Σχήμα 3, 4) Το χρέος του έτους 2009 σύμφωνα με την τελευταία ανακοίνωση της Eurostat τελικά έφτασε το 126,8% του ΑΕΠ. (Πιν. 1)

2009	Έλλειμμα		Χρέος	
	Ποσό (δισ. €)	% ΑΕΠ	Ποσό (δισ. €)	% ΑΕΠ
Προϋπολογισμός 2009 (Δεκέμβριος 2008)	5,2	2,0	237,9	91,4
Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας & Ανάπτυξης (Ιανουάριος 2009)	9,2	3,7	239,4	96,3
EDP ειδοποίηση Απρίλιος 2009	9,3	3,7	251,2	99,6
EDP ειδοποίηση 2 Οκτωβρίου 2009	14,4	6,0	257,9	107,2
EDP ειδοποίηση 21 Οκτωβρίου 2009	30,0	12,5	272,3	113,4
EDP ειδοποίηση Απρίλιος 2010	32,3	13,6	273,4	115,1
Eurostat Νοέμβριος 2011*	36,2	15,4	298,0	126,8

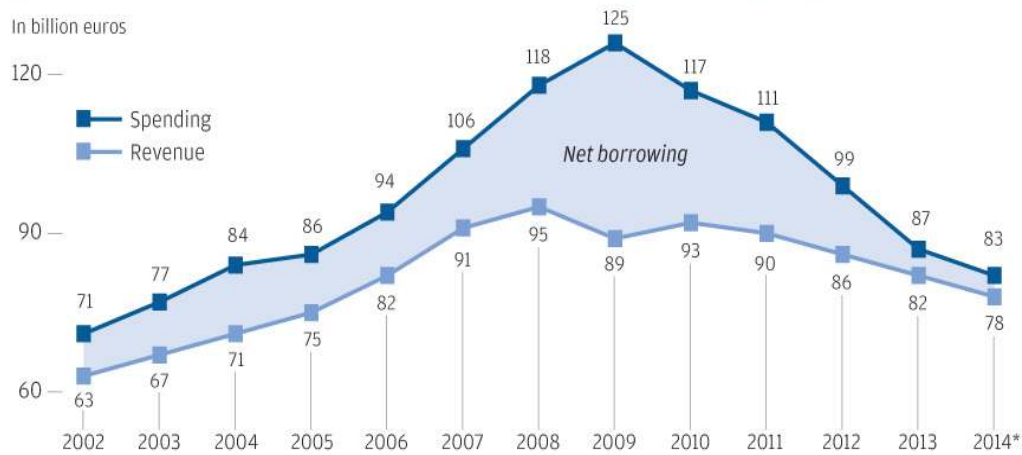
* Η ειδοποίηση EDP του Οκτωβρίου 2010 δεν περιελάμβανε αλλαγές για την Ελλάδα, που πιθανόν να αναβλήθηκαν λόγω των Δημοτικών εκλογών.

Σημείωση: Ταυτόχρονα με τις αναθεωρήσεις για το απόλυτο ύψος ελλείμματος και χρέους είχαμε συνήθως και αναθεωρήσεις για το ύψος του ονομαστικού ΑΕΠ. Κατά συνέπεια, τα ποσοστά ΑΕΠ διαφοροποιούνται ελαφρώς ανά περίπτωση.

Πίνακας 1. Εκτιμήσεις για το έλλειμμα και το χρέος της Ελλάδας για το έτος 2009.

3. WHY DOES GREECE HAVE SUCH A LARGE DEBT?

Greece has continued government deficits. As early as 2005, the public debt amounted to 100 per cent of GDP. In 2009, the government revenue in Greece amounted to around €89 billion, while government spending came to around €120 billion

Σχήμα 3. Έσοδα και Δαπάνες της Ελλάδας από το 2002 έως το 2014. Πηγή: European Central Bank Statistical Data Warehouse, International Monetary Fund, Eurostat. OECD

Σχήμα 4. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Ελλάδας από το 2008 έως το 2017. Πηγή: www.visualcapitalist.com

Ευρωπαϊκό Θεσμικό Πλαίσιο και Αντιμετώπιση της Ελληνικής Οικονομικής Κρίσης

Η αποκάλυψη της ελληνικής δημοσιονομικής παρέκκλισης δημιούργησε αλυσιδωτές αντιδράσεις στα επιτόκια των ελληνικών ομολόγων (Σχήμα 5) και οδήγησε τους οίκους αξιολόγησης να επανεξετάσουν την περίπτωση της Ελλάδας, μετά τη έντονη κριτική που είχαν δεχτεί για την αναποτελεσματικότητα των εκτιμήσεών τους. Η Ελλάδα έγινε το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των αγορών. Η αξιοπιστία της κλονίστηκε και άρχισαν αλλεπάλληλες υποβαθμίσεις.

Η Fitchέκανε την πρώτη στις 22 Οκτωβρίου, μία μέρα μετά τη γνωστοποίηση ότι η χώρα εμφάνιζε διπλάσιο έλλειμμα για το 2009, κατά μία βαθμίδα σε A- από A. Επίσης στις 8 Δεκεμβρίου ηFitch υποβαθμίζει ξανά την ελληνική οικονομία κατά μία βαθμίδα σε BBB+ και κατόπιν η S&P παίρνει τη σκυτάλη με υποβάθμιση στις 16 Δεκεμβρίου από A- σε BBB+. Η Moody's επίσης μας υποβαθμίζει στις 22 Δεκεμβρίου σε A2 από A1. Το ντόμινο των υποβαθμίσεων οδηγεί τις αγορές στην διατύπωση αμφιβολιών σχετικά με την ικανότητα και των υπόλοιπων οικονομιών της Ευρωπαϊκής Περιφέρειας να αντεπεξεέλθουν στην κρίση. Οι αγορές διέβλεπαν μέσω της Ελλάδας και την αρχή μιας πιθανής αποδόμησης της Ευρωζώνης.

Σχήμα 5. Διακύμανση των επιτοκίων των δεκαετών ευρωπαϊκών και ελληνικών ομολόγων. Πηγή: <http://www.visualcapitalist.com/the-origin-of-the-greek-crisis/>

Ξεκινά μια συνεχής επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας με απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών Οικονομικών της Ε.Ε., αφού η Ελλάδα δεν είχε καταφέρει να αποδώσουν τα μέτρα που έλαβε για την μείωση του ελλείμματος. Η χώρα καταφεύγει στη βοήθεια του ΔΝΤ. Η κυβέρνηση τον Ιανουάριο του 2010 υπέβαλε στην Ε.Ε. το επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης, το οποίο είχε συντάξει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το πρόβλημα δανειοδότησης από τις διεθνείς αγορές γίνεται εμφανές.

Ο Προϋπολογισμός του έτους 2010, περιελάμβανε μια σειρά από μέτρα για τον περιορισμό του ελλείμματος κατά 3,3 ποσοστιαίες μονάδες και για την ενίσχυση της ανάπτυξης. Τα μέτρα αυτά αφορούσαν, πάγωμα νέων προσλήψεων (εκτός υγείας, ασφάλειας και εκπαίδευσης) για το 2010 και 1 πρόσληψη για κάθε 5 αποχωρήσεις στο δημόσιο τομέα από το 2011, πάγωμα μισθών πάνω από τα € 2.000, περιορισμό των συμβασιούχων και εξαγγελίες για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της διαφθοράς. Όμως το κόστος δανεισμού συνεχώς αυξάνεται και στις 15 Ιανουαρίου του 2010, η ελληνική κυβέρνηση ανακοινώνει το νέο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης. (ΠΣΑ2009 - 2013)

Το πρόγραμμα αυτό αποβλέπει σε μείωση του ελλείμματος κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες το 2010 και σ' ένα τελικό επίπεδο κάτω από το 3% μέχρι το τέλος του 2012. Λαμβάνει επίσης διαρθρωτικά μέτρα, όπως την ανεξαρτητοποίηση της Στατιστική Υπηρεσίας, ένα νέο φορολογικό σύστημα, ένα νέο τρόπο σχεδιασμού και παρακολούθησης της εκτέλεσης του προϋπολογισμού και μέτρα για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής. Ωστόσο οι αγορές δεν δείχνουν να πείθονται καθώς υπάρχει έκδηλη η αίσθηση, ότι δίνεται βάση στα έσοδα και όχι τόσο στις ανεξέλεγκτες δαπάνες.

Στις 3 Φεβρουαρίου η Ευρωπαϊκή Ένωση εγκρίνει το ΠΣΑ και στις 16 Φεβρουαρίου εγκρίνεται και από το ECOFIN. Στις 3 Μαρτίου, με κίνητρο τις προηγούμενες υποσχέσεις της, η ελληνική κυβέρνηση ανακοινώνει ένα νέο πακέτο μέτρων που εμπρικλείει, αύξηση του ΦΠΑ κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες στο 21%, νέους φόρους στην περιουσία, νέες αυξήσεις έμμεσων φόρων, περικοπή του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων, περικοπές 30% στα δώρα Χριστουγέννων, Πάσχα και καλοκαιρινής αδείας των δημοσίων υπαλλήλων, πάγωμα των συντάξεων του δημοσίου και άλλα πρωτοφανή για εκείνη την περίοδο μέτρα συνολικού ύψους €4,8 δισ. ή 2% του ΑΕΠ. Τα μέτρα έδειξαν να απολαμβάνουν της λαϊκής αποδοχής και οι αγορές εξακολουθούν να παραμένουν σχετικά ήρεμες και στάσιμες.

Στις 15 Μαρτίου στη σύσκεψη των υπουργών οικονομικών της Ευρωζώνης γίνεται γνωστή η απόφαση δημιουργίας μηχανισμού στήριξης των μελών της ζώνης του ευρώ, η οποία ανακοινώνεται στις 25 Μαρτίου μετά από δραματικές διαβουλεύσεις. Η Ε.Ε. εξαγγέλλει ότι θα οικοδομηθεί μηχανισμός χρηματοδότησης, με τη συμμετοχή του ΔΝΤ προκειμένου να βοηθήσει την Ελλάδα ή όποιο άλλο μέλος

της Ευρωζώνης χρήζει βοήθειας και υποστήριξης. Στις συζητήσεις τίθεται και η πρόταση για τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ταμείου, ενώ παράλληλα, η ΕΚΤ ανακοινώνει ότι θα συνεχίσει να δέχεται κρατικά ομόλογα πιστοληπτικής αξιολόγησης BBB- και μετά το 2010, με έκπτωση όμως στον υπολογισμό της αξίας τους ως εχεγγύων. Οι αγορές δεν κατευνάζονται προς έκπληξη όλων αλλά τουναντίον, η απουσία διευκρινιστικών λεπτομερειών για το μέγεθος του πακέτου και τον τρόπο λειτουργίας του μηχανισμού, δημιουργεί νέες εντάσεις με τα επιτόκια να παίρνουν νέα ανοδική τάση. Αναδύονται σοβαρές αμφιβολίες μέσα στο εσωτερικό της Ε.Ε. για το αν η Ελλάδα θα καταφέρει να ανταποκριθεί, ενώ βαθμιαία, αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ότι δεν απειλείται μόνο η Ελλάδα αλλά το ίδιο το ενιαίο νόμισμα.

Στις 9 Απριλίου η Fitch υποβαθμίζει την Ελλάδα εκ νέου κατά δύο βαθμίδες σε BBB-. Στις 11 Απριλίου καινούρια στοιχεία για το μηχανισμό Ε.Ε./ΔΝΤ ανακοινώνονται, χωρίς όμως να πείθονται οι αγορές, καθώς το μέγεθος των πόρων κρίνεται μικρό. Εν συνεχεία στις 22 Απριλίου η Moody's υποβαθμίζει την Ελλάδα κατά μία βαθμίδα σε A3. Τα αρνητικά νέα επηρεάζουν τις αγορές με αποτέλεσμα μέσα σε διάστημα δύο μόλις εβδομάδων, τα περιθώρια των CDS να αυξάνονται κατά 103% (από 386 μονάδες βάσης στις 12/04/2010, στις 846 μονάδες βάσης στις 27/4/2010). Στις 23 Απριλίου, η Ελλάδα επίσημα καταθέτει αίτηση για την είσοδό της στο μηχανισμό στήριξης, με το κόστος δανεισμού να έχει εκτοξευτεί σε μη αποδεκτά ύψη. Η ελληνική κυβέρνηση ουσιαστικά δεν μπορεί να βρει χρηματοδότηση από την αγορά και απειλείται με πτώχευση.

Στις 27 Απριλίου η S&P υποβαθμίζει την Ελλάδα κατά 3 βαθμίδες σε BB, που συνιστά ένα επίπεδο εξαιρετικά χαμηλό με τα ομόλογα του κράτους, για πρώτη φορά να κατατάσσονται από έναν αξιολογικό οίκο στην επενδυτική κατηγορία των "σκουπιδιών" ή "junk". Η απειλή της χρεοκοπίας είναι έκδηλη.

3.3 Οι συνέπειες της κρίσης

Η χρηματοοικονομική κρίση επηρέασε την πραγματική οικονομία μέσω της απροθυμίας των πιστωτικών ιδρυμάτων να χορηγήσουν δάνεια και μέσω της καταστροφής του πλούτου των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων. Η κατανάλωση μειώθηκε, οι εμπορικές συναλλαγές κατέρρευσαν και αποτέλεσμα των παραπάνω με την ταυτόχρονη μείωση του ΑΕΠ παγκόσμια ήταν η μείωση της απασχόλησης, η αύξηση της ανεργίας, η αποδόμηση των εργασιακών σχέσεων, ο κοινωνικός αποκλεισμός και οι δυσμενείς αλλαγές στον τρόπο ζωής με συνακόλουθες πολλαπλές κοινωνικοοικονομικές συνέπειες. Ειδικότερα οι οικονομικές/δημοσιονομικές συνέπειες αποτυπώνονται:

- στη μηδενική ή αρνητική αύξηση του ΑΕΠ,
- στη μείωση των επενδύσεων,

- τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής,
- τη μείωση των εξαγωγών,
- τη μείωση του κύκλου εργασιών των επιχειρήσεων,
- τη μείωση της ζήτησης,
- τη μείωση των μισθών,
- τη μείωση της απασχόλησης,
- την αύξηση των απολύσεων
- την αύξηση της ανεργίας
- την αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων,
- την αύξηση του δημοσίου χρέους,
- την κατάρρευση των δημοσίων εσόδων και των οικονομικών των ασφαλιστικών ταμείων.

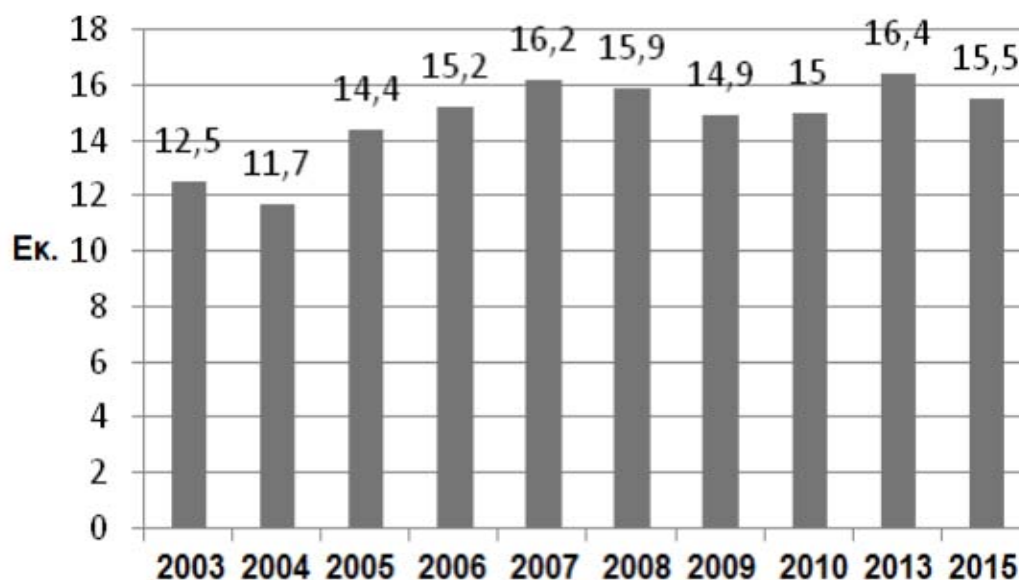
Σύμφωνα με τις αρχικές προβλέψεις του ΔΝΤ, η ύφεση το 2011 θα περιοριζόταν στο -2,6%, έφτασε όμως -7,1%. Το 2012 το ΔΝΤ προέβλεπε ανάπτυξη 1,1%, ενώ η χρονιά έκλεισε με ύφεση -7% και για το 2013 προέβλεπε ανάπτυξη 2,1%, έναντι ύφεσης -3,9%. Η ανεργία το 2012 αναμενόταν να μην ξεπεράσει το 15% αν και τελικά έφτασε το 24%. Επίσης σχετικά με τις δημοσιονομικές εξελίξεις, οι εκθέσεις του Μαΐου του 2010 και Ιουλίου του 2011 περιείχαν πολύ αισιόδοξες προβλέψεις αναφορικά με τα ελλείμματα του 2010 και του 2011 καθώς επίσης και πολύ υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα ιδιαίτερα από το 2014 ως το 2020. Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, άρχισε να παρουσιάζει προβλήματα ρευστότητας εξαιτίας των υποβαθμίσεων της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των ελληνικών τραπεζών από την διεθνή αγορά και τις πηγές άντλησης ρευστότητας (Καρατζόγλου 2016). Το θερμαινόμενο πολιτικό σκηνικό αλλά και οι αντιπαραθέσεις που έλαβαν μέρος κατά τους πρώτους μήνες του 2015 οδήγησαν σε κλείσιμο των τραπεζών και την επιβολή των capital controls (Samitas, 2016).

Λόγω του bank-run που είχε είδη ξεκινήσει και με σκοπό να προστατευτούν οι τράπεζες από την άτακτη φυγή κεφαλαίων, επεβλήθησαν από τις αρχές σε συνεργασία με ευρωπαϊκούς και διεθνείς οικονομικούς φορείς, περιορισμοί στις εκροές κεφαλαίων και κλείσιμο των τραπεζών για έξι εργάσιμες μέρες (Διαμάντογλου 2016).

Στον τομέα του εμπορίου εμφανίστηκε γενική μείωση των ανταλλαγών λόγω της γενικής έλλειψης ρευστότητας και της αύξησης του επιπέδου φορολογίας. Η οικονομική κρίση οδήγησε τους επιχειρηματίες σε ξένες αγορές με αποτέλεσμα την περαιτέρω συρρίκνωση του ελληνικού εμπορίου. Ενδεικτικά το 2010, 1.111 εμπορικές εταιρείες παρουσίασαν μείωση των πωλήσεών τους (μείωση κατά 5,4% ή 1,1 δισ. ευρώ) και μια πιο έντονη μείωση των μικτών κερδών κατά 12,6%. Η οικονομική ύφεση επηρέασε σημαντικά και τον τουρισμό, ο οποίος αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής οικονομίας, δεδομένου ότι έχει άμεσες και

έμμεσες επιπτώσεις σε διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες, επηρεάζοντας έτσι ολόκληρη την οικονομία. Οι διεθνείς τουριστικές αφίξεις στην Ελλάδα μειώθηκαν κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης και με βάση τον αριθμό των διεθνών αφίξεων τουριστών σε όλο τον κόσμο, η Ελλάδα μετακινήθηκε από την 16η θέση το 2008 στη 17η το 2011 (Παγκόσμια Τράπεζα, 2015). (Σχήμα 6)

Στις κατασκευαστικές εταιρείες η συνεχιζόμενη πτώση του κλάδου το 2010 οδήγησε σε απότομη επιδείνωση των οικονομικών αποτελεσμάτων τους. Οι συνολικές πωλήσεις μειώθηκαν κατά 23,7%, ενώ σημειώθηκε σημαντική πτώση στο μεικτό κέρδος (-31,2%). Επιπλέον, το λειτουργικό κόστος των επιχειρήσεων υπερέβη το άθροισμα του πραγματοποιημένου μικτού κέρδους, με αποτέλεσμα επιπλέον αρνητικά λειτουργικά αποτελέσματα. Ο κλάδος της βιομηχανίας, παρά το γεγονός ότι ήταν ο μόνος που σημείωσε αύξηση του κύκλου εργασιών το 2010, δεν απέφυγε τη μείωση της κερδοφορίας. παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση των πωλήσεων, χωρίς ωστόσο οι εταιρείες να καταφέρουν να μειώσουν το κόστος, το οποίο αυξήθηκε κατά 16,2%. Η αύξηση του κόστους πωλήσεων που επικράτησε, οδήγησε σε αντίστοιχη μείωση του μικτού κέρδους. Οι αλλαγές αυτές συνέβαλαν σημαντικά στην επιδείνωση των λειτουργικών αποτελεσμάτων με τα κέρδη προ φόρων των βιομηχανικών εταιρειών να μειώνονται 74,2%. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 52,4% των επιχειρήσεων έχουν επηρεαστεί δραστικά από την κρίση, ενώ μόλις το 1,8% δεν έχει επηρεαστεί καθόλου (Mitsakis 2014).

Σχήμα 6. Οι διεθνείς αφίξεις τουριστών στην Ελλάδα (εκατομ.) για την περίοδο 2003-2015. Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, 2015.

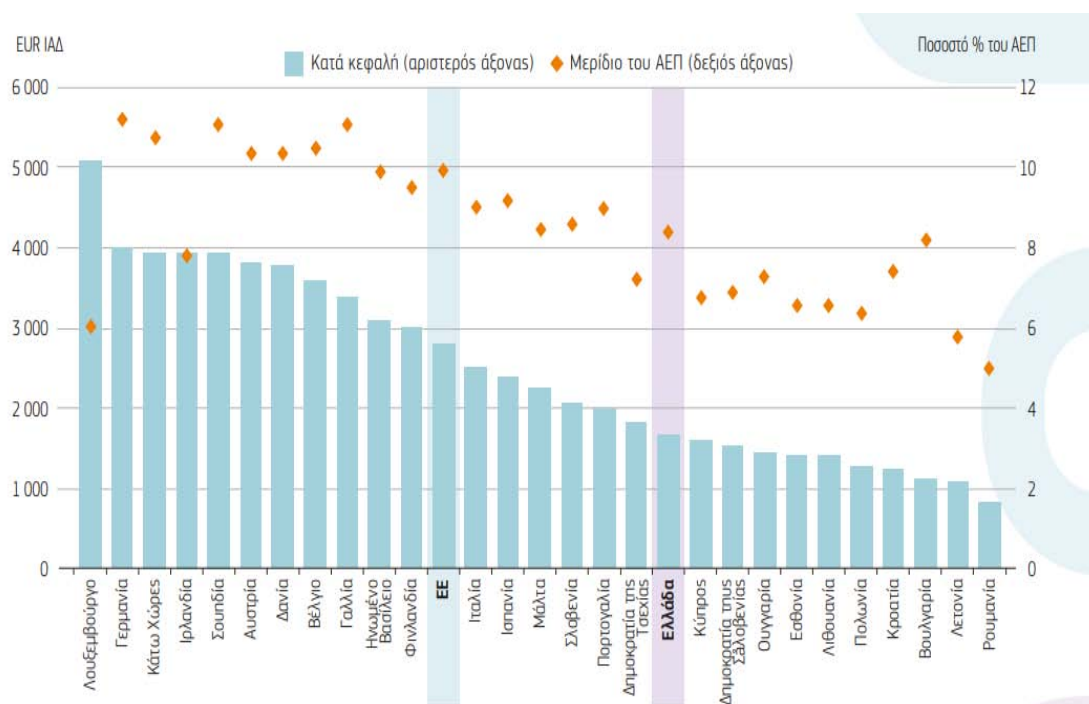
Η μακρά αυτή περίοδος ύφεσης της ελληνικής οικονομίας συνίσταται σε μια εκτεταμένη απόεπένδυση με συνακόλουθη την απώλεια του παραγωγικού κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον McKinsey (2012) η ελληνική οικονομία θα χρειαστεί

ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις ύψους ≈ 100 δις. ευρώ μέχρι το 2020, προκειμένου να ανακτήσει ένα ικανοποιητικό επίπεδο ανάπτυξης (Τσακλόγλου και συν., 2016).

3.3.1 Επιπτώσεις στο Σύστημα Υγείας

Το ελληνικό σύστημα υγείας είναι ένα μεικτό σύστημα, που συνδυάζει κοινωνική ασφάλιση υγείας και το κεντρικά χρηματοδοτούμενο Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ). Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών λειτουργεί στο πλαίσιο σοβαρών δημοσιονομικών περιορισμών καθώς με δυσκολία παρέχονται δημόσια χρηματοδοτούμενες υπηρεσίες υγείας σε ένα ολοένα αυξανόμενο ποσοστό του πληθυσμού, του οποίου ο οικογενειακός προϋπολογισμός συρρικνώνεται, σε βαθμό που να καθίσταται όλο και λιγότερο δυνατό να πληρώνει για ιδιωτικές υπηρεσίες. (Economidou et al., 2015).

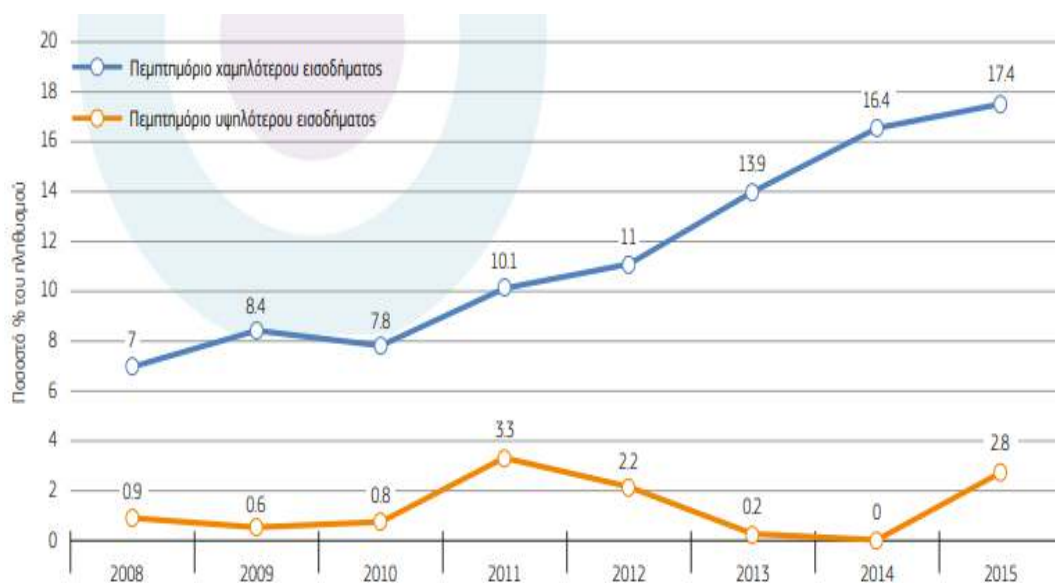
Από το 2010 έχουν ξεκινήσει σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και μεταρρυθμίσεις με γνώμονα την αποδοτικότητα, πολλές από τις οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο του προγράμματος οικονομικής προσαρμογής που κλήθηκε να εφαρμόσει η χώρα. Η Ελλάδα δαπάνησε 8,4% του ΑΕΠ στην υγεία το 2015, αλλά, στο πλαίσιο του δραστικά συρρικνούμενου ΑΕΠ, οι δαπάνες για την υγεία μειώθηκαν στην πραγματικότητα. Η κατά κεφαλή δαπάνη μειώθηκε από 2.287 ευρώ το 2009 σε 1.650 ευρώ το 2015 (προσαρμοσμένη ανάλογα με τις διαφορές στην αγοραστική δύναμη), μείωση ύψους 28%, η οποία κατατάσσει την Ελλάδα αρκετά χαμηλά σε σχέση με τον μέσο όρο στην ΕΕ. (Σχήμα 7)

Σχήμα 7. Δαπάνες της Ελλάδας για υγειονομική περίθαλψη. Πηγή: Eurostat

Παρότι η δημόσια δαπάνη για την υγεία στην Ελλάδα ποτέ δεν υπερέβη τον μέσο όρο της ΕΕ, η κρίση επέφερε σημαντικές αλλαγές. Με στόχο την επίτευξη αποδοτικότερης χρησιμοποίησης των δημοσίων πόρων, κατά το πρώτο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής τέθηκε ως ανώτατο όριο το 6% του ΑΕΠ προκειμένου να μειωθούν οι συνολικές δαπάνες του δημοσίου τομέα. Αν και στα επόμενα προγράμματα προσαρμογής δεν αποτελούσε πλέον ρητό στόχο, εξακολούθησε να καθορίζει τα μέτρα δημοσιονομικής βιωσιμότητας. Οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία αντιστοιχούν στο 5% του ΑΕΠ σε σχέση με 7,2% που είναι ο μέσος όρος στην ΕΕ και αντιπροσωπεύουν μόλις το 59% των συνολικών δαπανών για την υγεία, το τέταρτο χαμηλότερο ποσοστό μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. (OECD, 2017)

Η αυτοαναφερόμενη μη ικανοποιούμενη ανάγκη για ιατρική περίθαλψη λόγω κόστους ή χρόνου αναμονής τριπλασιάστηκε κατά την τελευταία δεκαετία και είναι πλέον η δεύτερη υψηλότερη στην ΕΕ (12,3% έναντι 3,3% του μέσου όρου της ΕΕ). Η διαφοροποίηση μεταξύ του υψηλότερου πεμπτημορίου εισοδήματος (3,9%) και του χαμηλότερου (18,7%) είναι τεράστια, στοιχείο που υπογραμμίζει την άνιση πρόσβαση σε υπηρεσίες που βιώνουν οι διάφορες εισοδηματικές ομάδες. Το κόστος αναφέρεται ως η συχνότερη αιτία μη ικανοποιούμενης ανάγκης στην Ελλάδα και αφορά όχι μόνο οικονομικές δυσκολίες στην προσιτότητα των υπηρεσιών αλλά και μεταβολές στο εισόδημα των νοικοκυριών και στα μοντέλα κατανάλωσης, όπως επίσης και στις προτιμήσεις των χρηστών. Το ποσοστό του πληθυσμού που αναφέρει μη ικανοποιούμενες ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης λόγω υψηλού κόστους υπερδιπλασιάστηκε μεταξύ 2010 και 2015 (από 4,2% σε 10,9%), ενώ ιδιαίτερα μεγάλες είναι οι ανισότητες ανάλογα με την εισοδηματική ομάδα. (Σχήμα 8)

Σχήμα 8. Χάσμα ανισότητας στην αυτοαναφερόμενη μη ικανοποιούμενη ανάγκη υγείας λόγω κόστους Πηγή: Karanikolos και Kentikelenis, 2016.

Ο τομέας της υγείας αποτέλεσε το στόχο μιας επίμονης προσπάθειας αύξησης των εσόδων και της μείωσης των δαπανών, με τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος να επηρεάζονται δυσανάλογα. Η εφαρμογή μεταρρυθμίσεων που περιελάμβαναν την εισαγωγή αμοιβών των χρηστών για την πρόσβαση σε νοσοκομειακές υπηρεσίες, αυξημένες πληρωμές για φαρμακευτικά προϊόντα, διακοπή προγραμμάτων για ευάλωτους πληθυσμούς και μακρούς καταλόγους αναμονής για πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, επηρέασαν δυσμενώς τον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης. (European Commission, 2015). Το ΔΝΤ έχει κατηγορηθεί ότι συχνά μετατοπίζει μέρος της αναπτυξιακής βοήθειας για την υγεία στην αποπληρωμή του χρέους. Συχνά οι πολιτικές του έχουν σαν αποτέλεσμα τη μετανάστευση επαγγελματιών υγείας, τη μείωση της επιδημιολογικής επαγρύπνησης και των μέτρων πρόληψης, μεταβολές στα πρότυπα αστικοποίησης και μετανάστευσης, την αποδυνάμωση δικτύων κοινωνικής προστασίας και μεγάλες κοινωνικές ανισότητες (Διανέοσις, 2016)

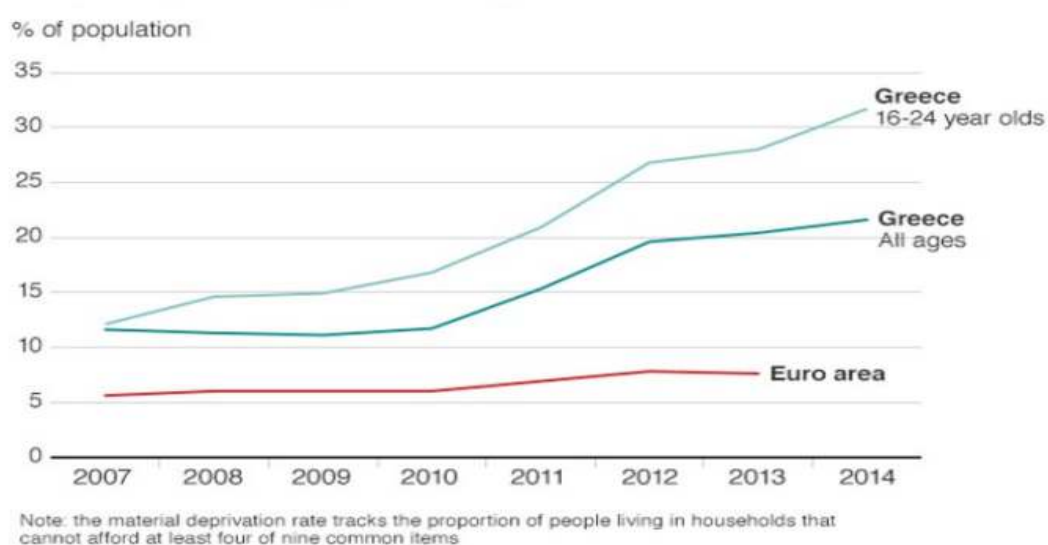
3.3.2 Κοινωνικές Επιπτώσεις - Φτώχεια

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης για την κοινωνία είναι καταλυτικές. Ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης παρατηρήθηκε στην Ελλάδα ραγδαία πτώση των εισοδημάτων με τη χώρα να βρίσκεται στοεισοδηματικά κατώτερο 10% του πληθυσμού από όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ. Τα νοικοκυριά στην Ελλάδα κατά χρόνια της κρίσης χάνουν ετήσια το 8% του καθαρού εισοδήματός τους και το φαινόμενο της φτώχειας κάνει την εμφάνισή του. Ως φτώχεια ορίζεται η αδυναμία συμμετοχής ενός ατόμου - λόγω χαμηλού ή ανύπαρκτου εισοδήματος - στο κοινωνικό γίνεσθαι. Η απόλυτη φτώχεια αντανακλά το ποσοστό του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από ένα καθορισμένο ποσό την ημέρα (συνήθως ένα δολάριο σε τιμές 1985), γεγονός που αφορά κυρίως τις αναπτυσσόμενες κοινωνίες. Ως σχετική φτώχεια ορίζεται το ποσοστό του πληθυσμού που ζει με εισόδημα κατώτερο του 50% ή 60% του διάμεσου εισοδήματος (Κυριόπουλος και συν., 2012)

Η συνολική (σχετική και απόλυτη) φτώχεια το 2003 έπληττε πάνω από το 25% του πληθυσμού της Ελλάδας, με τις καταστροφικές δαπάνες για την υγεία (η ίδια συμμετοχή υπερβαίνει το 40% του έναπομείναντος διαθέσιμου εισοδήματος) να καταγράφονται στο 2,5% των νοικοκυριών όταν στον Καναδά, τη Φινλανδία, τη Γερμανία, την Ισλανδία, την Ισπανία, τη Σουηδία, τη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, το αντίστοιχο ποσοστό κυμαινόταν στο 1%, ενώ στις ΗΠΑ στο 2,45%. Σύμφωνα με μελέτη του Giannitsis, et al., (2015) το μέσο προ φόρων εισόδημα όλων των νοικοκυριών στην Ελλάδα μειώθηκε μεταξύ 2008 και 2012 κατά 23%, ενώ η πρόσθετη φορολογία (άμεσοι και έμμεσοι φόροι και φόροι περιουσίας) που επιβλήθηκε οδήγησε σε μια πρόσθετη μέση μείωση του εισοδήματος κατά 7%.

Ο πληθωρισμός την ίδια περίοδο μειώνει περαιτέρω το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα κατά 5%, ενώ η συνολική μέση μείωση ανέρχεται σε 35%. Στην ίδια έκθεση διαπιστώνεται ότι, στη χαμηλή εισοδηματική ομάδα, το μέσο εισόδημα έχει αυξηθεί κατά 1% το 2012 σε σχέση με το 2008, στη μεσαία ομάδα έχει μειωθεί κατά 18,9%, ενώ στην υψηλή ομάδα έχει μειωθεί κατά 36,5%. Φαίνεται πως οι εισοδηματικές μειώσεις συμβαδίζουν με μια «λογική κοινωνικής δικαιοσύνης» και αναδιανομή του πλούτου, καθώς τα υψηλότερα εισοδήματα επιβαρύνθηκαν περισσότερο. Όμως, το μέσο εισόδημα της ομάδας αυτής, τόσο το 2008 όσο και, κυρίως το 2012, ήταν κοντά ή και κάτω από το όριο, φτώχειας (8.767 ευρώ το 2008 και 7.756 ευρώ το 2012). Το 52% των νοικοκυριών της χαμηλής ομάδας, ήτοι το 31% όλων των νοικοκυριών της χώρας, είδε το μέσο ετήσιο εισόδημά του να μειώνεται από τα 10.578 ευρώ στα 6.576 ευρώ, δηλαδή κάτω από το όριο της φτώχειας. Η αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης έπληξε σε δυσανάλογα μεγάλη έκταση τα χαμηλότερα εισοδήματα (Giannitsis, et al., 2015).

Τα αποτελέσματα της Hellas Health VI (2015), κατέδειξαν ότι, τα άτομα κάτω από το σταθερό όριο σχετικής φτώχειας, ανέρχονταν σε 20% περίπου του συνόλου των συμμετεχόντων με το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού να είχε το 2014 εισόδημα χαμηλότερο του 60% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος του 2009. Μεγαλύτερα ποσοστά κάτω από το σταθερό όριο της σχετικής φτώχειας, παρουσίαζαν οι άνεργοι, και οι ελεύθεροι επαγγελματίες. Οί Έλληνες, από το 2008 έως το 2015 έγιναν φτωχότεροι κατά 40%, ενώ τα εισοδήματά το 2014 έχουν πέσει κάτω από το επίπεδο που βρίσκονταν το 2003. Ένας στους πέντε βρίσκεται κάτω από το επίπεδο φτώχειας (ο αριθμός έχει διπλασιαστεί από το 2008), ενώ περίπου τέσσερα εκατομμύρια Έλληνες κινδυνεύουν να βρεθούν κάτω από το όριο της φτώχειας. (Σχήμα 9)

Σχήμα 9. Ποσοστό πληθυσμού σε ένδεια. Πηγή: Eurostat, 2015

Ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης παρατηρήθηκε επίσης αύξηση της επισφαλούς και ανασφάλιστης εργασίας, κλίμα γενικής ανασφάλειας, εξευτελιστικές πληρωμές, αποδυνάμωση των εργασιακών δικαιωμάτων λόγω της απελευθέρωσης των συμβάσεων εργασίας και αύξηση των φτωχών νοικοκυριών. Επίσης ταχεία επιδείνωση της κατάστασης της μεσαίας τάξης με ένα μεγάλο αριθμό οικογενειακών και μη επιχειρήσεων να κλείνουν εξαιτίας της φθίνουσας κατανάλωσης, της έλλειψης ρευστότητας και της υψηλής φορολογίας. Περισσότερες από 65.000 μικρές επιχειρήσεις έκλεισαν μόνο το 2010, με αποτέλεσμα αφενός την αύξηση των ανέργων και αφετέρου την οικονομική δυσπραγία των εξαρτώμενων από αυτούς ατόμων (Malkoutzis 2011). Ενώ η κρίση του χρέους συνεχίζει να ασκεί πιέσεις στην πραγματική οικονομία, οι απολύσεις και ο αριθμός των ανέργων καθώς και οι περικοπές στις δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν ως αποτέλεσμα των αυστηρών μέτρων λιτότητας (Sesric Reports, 2011., Ozturk, & Sozdemir, 2015).

3.3.3 Ανεργία και αυτοκαταστροφική συμπεριφορά

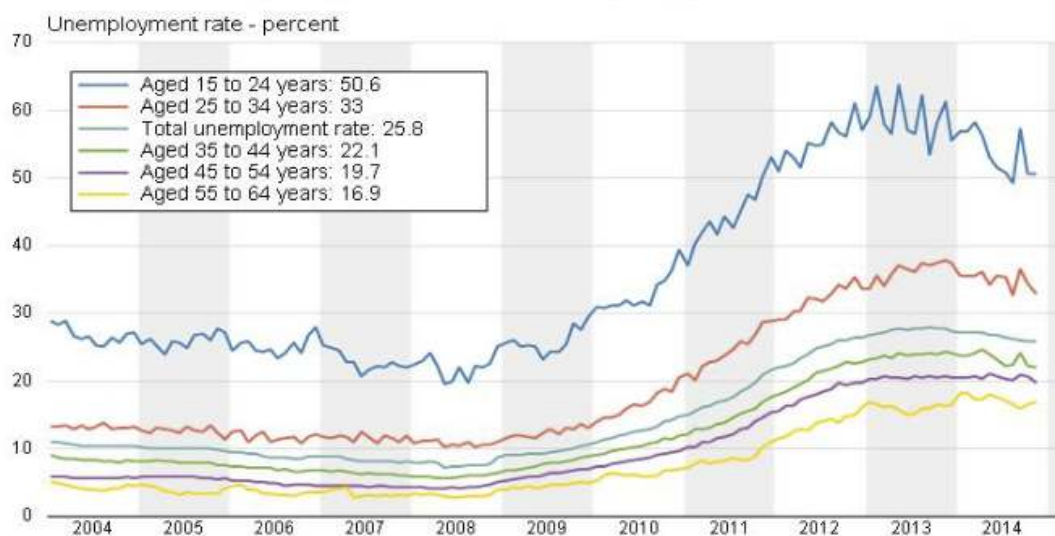
Η ανεργία την περίοδο της κρίσης ξεπερνά το 27% του εργατικού δυναμικού, με τους άνεργους να ανέρχονται σε πάνω από 1,34 εκατομμύρια άτομα, εκ των οποίων το 71% είναι μακροχρόνια άνεργοι. Ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανήλθε σε 3.347.358 άτομα. (Σχήμα 10) Το 34,1% του πληθυσμού βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Η ανισοκατανομή του εισοδήματος διευρύνθηκε με το 20% του πιο εύπορου πληθυσμού της χώρας να κατέχει 6,6 φορές μεγαλύτερο μερίδιο εισοδήματος σε σχέση με το 20% του πιο φτωχού πληθυσμού (ΕΛΣΤΑΤ 2014β). Η ανεργία στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2009-2014, ως αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενων πολιτικών αυξάνεται δραματικά, ενώ εκτιμάται ότι, η πραγματική ανεργία στην Ελλάδα είναι πέντε ποσοστιαίες μονάδες πάνω από τη στατιστική ανεργία και πολύ πάνω από το μέσο όρο των χωρών της Ευρωζώνης. (Σχήματα 11, 12, 13)

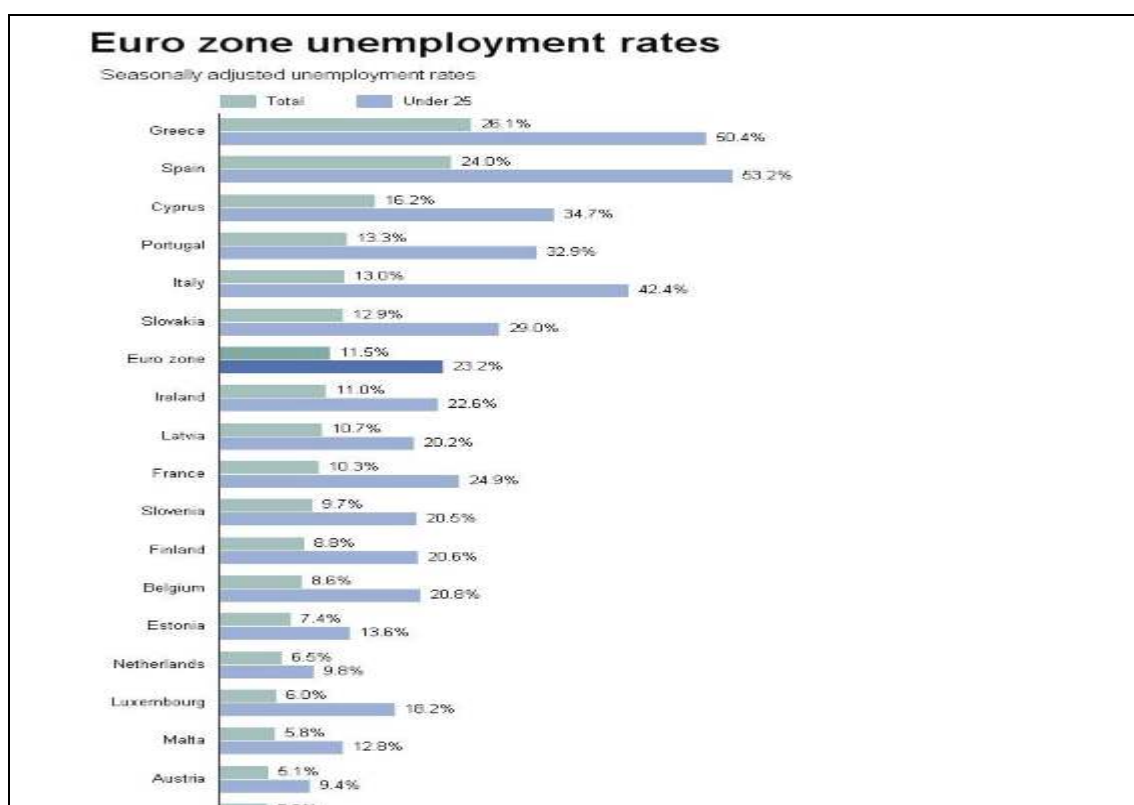
Σχήμα 10. Ποσοστά ανεργίας 2010 - 2015. Πηγή ΕΛΣΤΑΤ

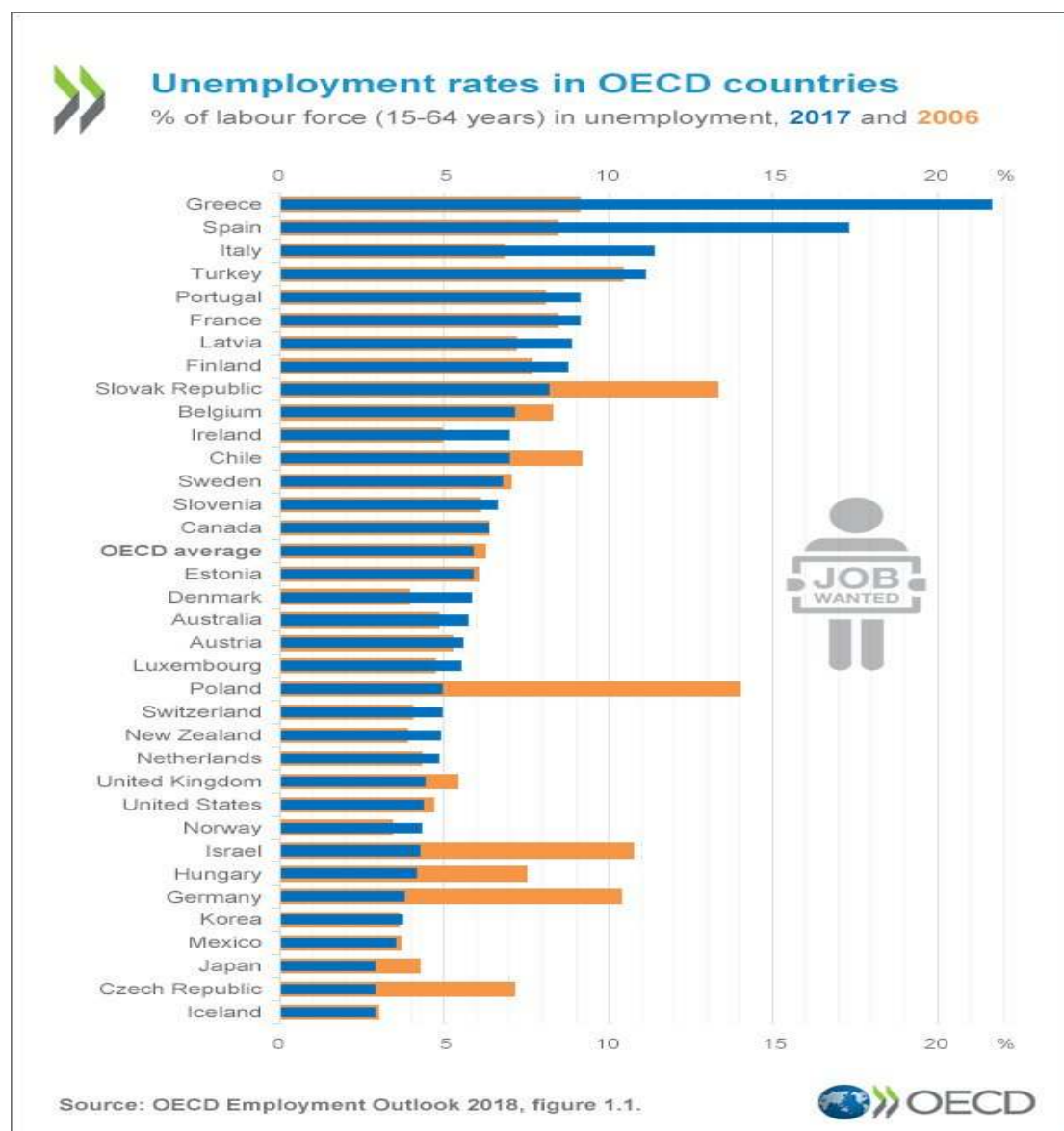
Greek unemployment rate by age

Σχήμα 11. Δείκτες ανεργίας στην Ελλάδα με ηλικιακή κατανομή. Πηγή: World Economic Forum

Σχήμα 12. Δείκτες ανεργίας στις χώρες της Ευρωζώνης. Πηγή: World Economic Forum.

Σχήμα13. Δείκτες ανεργίας στις χώρες του ΟΟΣΑ. Πηγή: OECD Employment Outlook 2018

Η ανεργία αποτελεί έναν ιδιαίτερα επιβαρυντικό για την υγεία ψυχοκοινωνικό παράγοντα καθώς τα άτομα διακατέχονται από πολύ χαμηλή αυτοπεποίθηση, νιώθουν απόρριψη από την κοινωνία, αισθάνονται πικρία και απογοήτευση, με ταυτόχρονη εμφάνιση καταθλιπτικής συμπτωματολογίας. Σημαντικό ποσοστό ανέργων μπορεί να παρουσιάσει ψυχοσωματικά προβλήματα καθώς η έλλειψη πόρων και η εξάρτηση από τρίτους συμβάλει στον κοινωνικό αποκλεισμό. Διεθνώς έχει παρατηρηθεί ότι το 25-50% των ανέργων παρουσιάζει ψυχοπαθολογικά συμπτώματα, όπως καταθλίψεις, μελαγχολίες, αγχώδεις διαταραχές, χαμηλή αυτοεκτίμηση και σωματοποίηση του άγχους. Τα φαινόμενα αυτά οδηγούν πρώτα από όλα σε υπερδιπλασιασμό των αυτοκτονιών. Η κατάθλιψη, όπως και το άγχος, δεν αυξάνουν μόνοις αυτοκτονίες. Η κατάθλιψη επιβαρύνει το ανοσοποιητικό

σύστημα, με συνέπεια να αυξάνονται οι λοιμώξεις αλλά και οι καρκίνοι, ενώ το άγχος αποτελεί σημαντικό παράγοντα κινδύνου για την πρόκληση καρδιαγγειακών νοσημάτων (Roelfs, 2011).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μελέτης που έγινε στις ΗΠΑ, υποστηρίζεται ότι, η απώλεια της εργασίας αυξάνει την επιδείνωση της υγείας κατά 54% σε εργαζομένους χωρίς προηγούμενα προβλήματα υγείας και κατά 83% για νέα προβλήματα υγείας που σχετίζονται με το στρες λόγω απώλειας της εργασίας, όπως είναι τα εγκεφαλικά, η υπέρταση, ο διαβήτης, οι αρθρίτιδες και οι συναισθηματικές και ψυχικές διαταραχές (Gutman, 2014).

Σε έρευνα του Γιωτάκου και συν. (2011) στην οποία μελετήθηκε η ύπαρξη πιθανής συνάφειας μεταξύ της ανεργίας και του μέσου εισοδήματος της τελευταίας εικοσαετίας με ορισμένους δείκτες ψυχικής υγείας βρέθηκε σημαντική συσχέτιση. Ειδικότερα οι δείκτες ψυχικής υγείας που φάνηκε να έχουν σημαντική συσχέτιση με τους οικονομικούς δείκτες είναι οι επισκέψεις σε τακτικά εξωτερικά ιατρεία και τμήματα επειγόντων ψυχιατρικών κλινικών, οι αυτοκτονίες, οι ανθρωποκτονίες και ο αριθμός διαζυγίων.

Αντίστοιχα ήταν και τα ευρήματα μελέτης (Οικονόμου, και συν., 2012) σε δείγμα 5.000 ατόμων ηλικίας 18 έως 74 ετών, η οποία κατέδειξε δραματική αύξηση της ψυχιατρικής συμπτωματολογίας σε άτομα με μικρότερο οικογενειακό εισόδημα ή σε άτομα που αντιμετώπιζαν σοβαρές οικονομικές δυσκολίες. Τα άτομα που αντιμετώπιζαν αρκετές έως πολλές οικονομικές δυσκολίες (ανεξάρτητα από το ύψος του εισοδήματός τους) ήταν σχεδόν 3 φορές πιο πιθανό να εμφανίσουν σοβαρή ψυχοπαθολογία σε σχέση με τα άτομα που δεν αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες. Οι άνεργοι είχαν διπλάσια σχεδόν πιθανότητα να εμφανίσουν σοβαρή ψυχοπαθολογία.

Επίσης τα αποτελέσματα διαχρονικής έρευνας που εξέτασε τη συσχέτιση της ανεργίας με την αυτόαναφερόμενη υγεία και ψυχική υγεία από το 2008 έως το 2013, έδειξαν ότι, η ανεργία επιφέρει επιδείνωση της υγείας και της ψυχικής υγείας, κυρίως την περίοδο 2010-2013 κατά την οποία η ανεργία ήταν πολύ υψηλότερη σε σύγκριση με την περίοδο 2008-2009. Επιπλέον η υγεία και η ψυχική υγεία των γυναικών βρέθηκε να έχει υποστεί μεγαλύτερη επιδείνωση λόγω της ανεργίας σε σύγκριση με τους άνδρες, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης (Drydakis, 2015).

Αυτοκαταστροφική συμπεριφορά

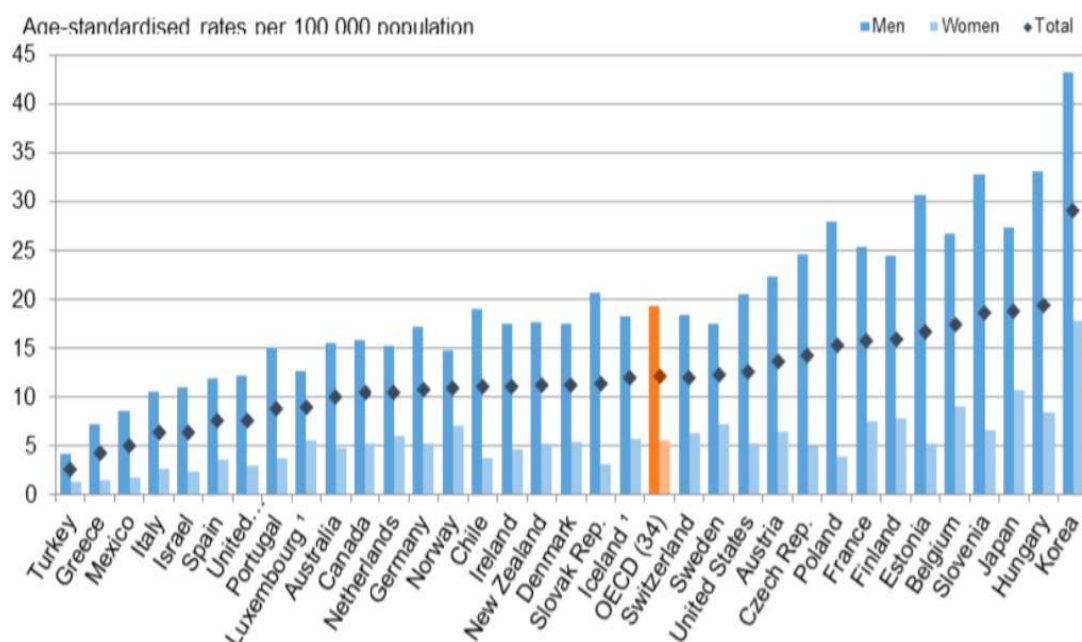
Βρέθηκε επίσης ότι η αύξηση των αυτοκτονιών σχετίζεται με χαμηλότερο μέσο εισόδημα, ενώ μελέτη του ΕΠΙΨΥ υποστηρίζει ότι, τα αιτήματα για ψυχολογική υποστήριξη σε αντίστοιχη γραμμή παρουσίαζαν θετική συσχέτιση με τα άτομα που ανέφεραν άμεσα ή έμμεσα ότι επηρεάζονταν από την οικονομική κρίση. Τα άτομα αυτά ήταν περισσότερο πιθανό να εμφανίσουν κατάθλιψη από ό,τι εκείνα που δεν αναφέρθηκαν στην κρίση (Οικονόμου, και συν., 2012).

Σε μελέτη που πραγματοποιήθηκε στην Φινλανδία, η θνησιμότητα για τους ανέργους, που υπήρξαν στο παρελθόν ξανά άνεργοι, ήταν 2.5 φορές υψηλότερη από ό,τι σε αυτούς που δεν ήταν ξανά άνεργοι. Επίσης διαχρονική έρευνα σε διδύμους έδειξε ότι η ανεργία οδήγησε σε σημαντικές αυξήσεις στην αυτοκτονία, τους τραυματισμούς και τα ατυχήματα με τα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας να είναι μεταξύ των ατόμων με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο (Leahy, 2011, Ευθυμίου, 2013)

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία, και κυρίως στο ποσοστό των αυτοκτονιών, επηρεάζονται από παράγοντες όπως η ανεργία, το μέσο εισόδημα, η οικονομική ανάπτυξη, η δημοσιονομική λιτότητα, τα γεγονότα που σχετίζονται με τη λιτότητα. Οι θάνατοι από αυτοκτονίες στην Ελλάδα, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, αυξάνουν σημαντικά από 377 το 2010 σε 533 το 2013. Η παρατηρούμενη αύξηση μεταξύ του 2011 και 2012 ήταν 6,5% και μεταξύ του 2012 και 2013 ήταν 4,9%. Παρά την αυξητική τάση των αριθμητικών μεγεθών η Ελλάδα κατέχει από τα χαμηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Σύμφωνα με την έκθεση Health at a Glance του 2015 του ΟΟΣΑ, το προτυποποιημένο κατά ηλικία ποσοστό αυτοκτονιών ανά 100.000 πληθυσμού για την Ελλάδα το έτος 2013 ήταν 4,2%, ενώ ο μέσος όρος των χωρών του ΟΟΣΑ ήταν 12,0%. (Σχήμα 14)

Ο αριθμός των αυτοκτονιών αυξήθηκε το 2010 έναντι του 2009 στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με πλέον ευάλωτη ομάδα τους άντρες ηλικίας 35-55 ετών. Οι χώρες που φαίνεται να πλήττονται περισσότερο από την πρόσφατη οικονομική κρίση, όπως η Ελλάδα και η Ιρλανδία, σημειώνεται η μεγαλύτερη αύξηση στις αυτοκτονίες (17% και 13% αντίστοιχα). Στη Λετονία, οι αυτοκτονίες αυξήθηκαν περισσότερο του 17% μεταξύ 2007 και 2008. Τα μέχρι τώρα ερευνητικά δεδομένα υποδεικνύουν πως η συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής υγείας και των οικονομικών κρίσεων διαφοροποιείται, τουλάχιστον εν μέρει, από τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας. Η Αυστρία που διαθέτει ένα ισχυρό κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας σημείωσε μία μικρή μείωση στις αυτοκτονίες παρά την αύξηση της ανεργίας κατά 0.6 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ του 2007 και 2009. Η Φινλανδία, ωστόσο, με αντίστοιχα ισχυρό κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας σημείωσε αύξηση περίπου 5% στις

αυτοκτονίες το ίδιο χρονικό διάστημα.(Κυριόπουλος, και συν., 2012, Utela, 2010,Stuckler, etal., 2011).

Σχήμα 14. Προτυποποιημένα κατά ηλικία, ποσοστά αυτοκτονιών στις χώρες του ΟΟΣΑ. Πηγή ΟΟΣΑ 2015

3.3.4 Μετανάστευση και "Brain drain"

Καθώς η Ελλάδα προσπαθεί με τη σύναψη συμφωνιών να αποπληρώσει το ποσό των >300δισ ευρώ που οφείλει σε διεθνείς πιστωτές, αντιμετωπίζει επίσης την εξάντληση ενός από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα που διαθέτει, του ανθρώπινου κεφαλαίου. Η μετανάστευση των νεότερων, άκρως μορφωμένων ατόμων γνωστή και ως "διαρροή εγκεφάλων" ή "brain drain", είναι ένα φαινόμενο που η Ελλάδα γνώριζε από τα τέλη του 1950, το οποίο συνεχίστηκε τις επόμενες δεκαετίες και εντατικοποιήθηκε την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Οι νεώτεροι επιλέγουν να σπουδάζουν και να ζουν στο εξωτερικό και αποθαρρύνονται να επιστρέψουν στην Ελλάδα, εξαιτίας των λιγοστών ευκαιριών απασχόλησης, και των αυξημένων μέτρων λιτότητας (Μυλωνάς, 2011).

Η καταστροφική διαρροή εγκεφάλων απομακρύνει το καλύτερο και λαμπρότερο εργατικό δυναμικό της Ελλάδας, το οποίο σύμφωνα με σχετικές εκθέσεις, κυμαίνεται από 180.000 έως 200.000 πολίτες με εξαιρετικά επαρκείς εκπαιδευτικές/μορφωτικές ικανότητες και γνώσεις. Η μετανάστευση των συγκεκριμένων ατόμων, μεταφράζεται σε περίπου το 10% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας (Labrianidis, 2014).

Σύμφωνα με μελέτη του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου(EUI), από τα άτομα που εγκατέλειψαν τη χώρα, το 88% είναι κάτοχοι πανεπιστημιακού πτυχίου, και από αυτούς, πάνω από το 60% έχουν Μεταπτυχιακό, ενώ το 11% κατέχει Διδακτορικό δίπλωμα. Στην ίδια έκθεση του EUI, υποστηρίζεται ότι το 79% όσων έφυγαν από την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης είχαν απασχόληση αλλά έφυγαν διότι αισθάνονταν ότι δεν υπήρχε "μέλλον" στη χώρα (50%) ή δεν υπήρχαν επαγγελματικές ευκαιρίες (25%). Η διαρροή εγκεφάλων έχει σοβαρές συνέπειες για την ελληνική οικονομία, σε μια εποχή που η χώρα έχει χάσει το 25% του ΑΕΠ της, καθώς στερεί από αυτή την ικανότητα να ανακάμψει με την προσφορά/εργασία ατόμων υψηλών προσόντων (Triandafyllidou, al., 2014).

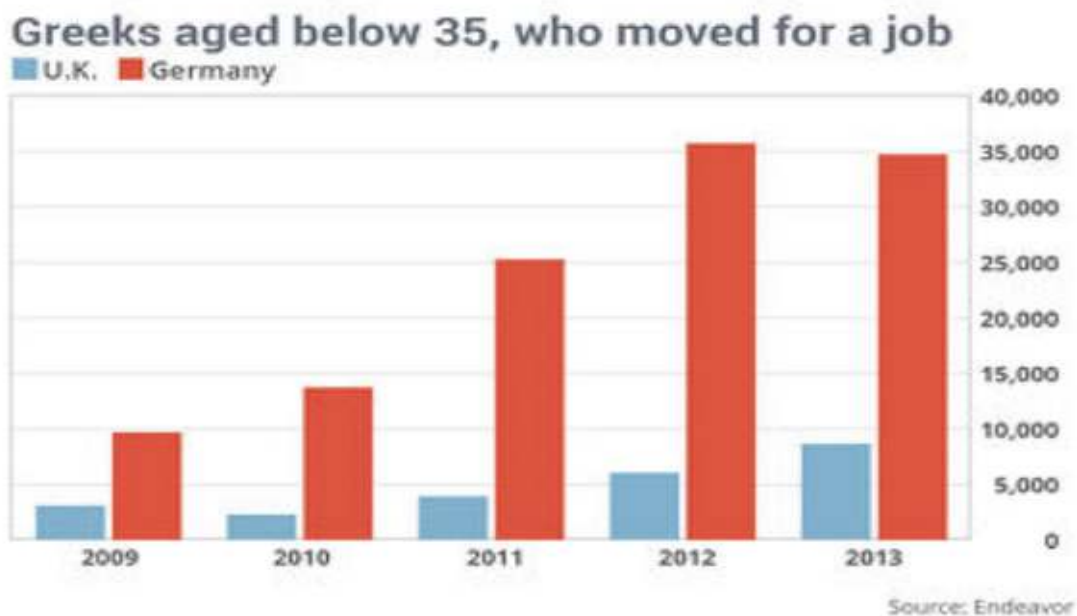
Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ (2012), το 2010 η Ελλάδα είχε το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας μεταξύ των αποφοίτων ηλικίας 25-29 ετών (15,6%) σε σύγκριση με όλες τις άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, των οποίων ο μέσος όρος ήταν 6,3%. Στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 15 και 29 ετών, το 19,2% των αποφοίτων ήταν άνεργοι σε σύγκριση με το 11,3% εκείνων που είχαν ανώτερη δευτεροβάθμια ή μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση και το 7% αυτών με τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η κατοχή υψηλότερων ακαδημαϊκών προσόντων δεν λειτουργεί ως ασφαλής προστασία απέναντι στην ανεργία. Επιπλέον, και το είδος των σπουδών και η σχέση του με την αγορά εργασίας συνδέεται με τα ποσοστά ανεργίας (Livanos, 2010).

Σχήμα 15. Κύριες χώρες προορισμού των αποφοίτων. Πηγή: EuropeanUniversityInstitute

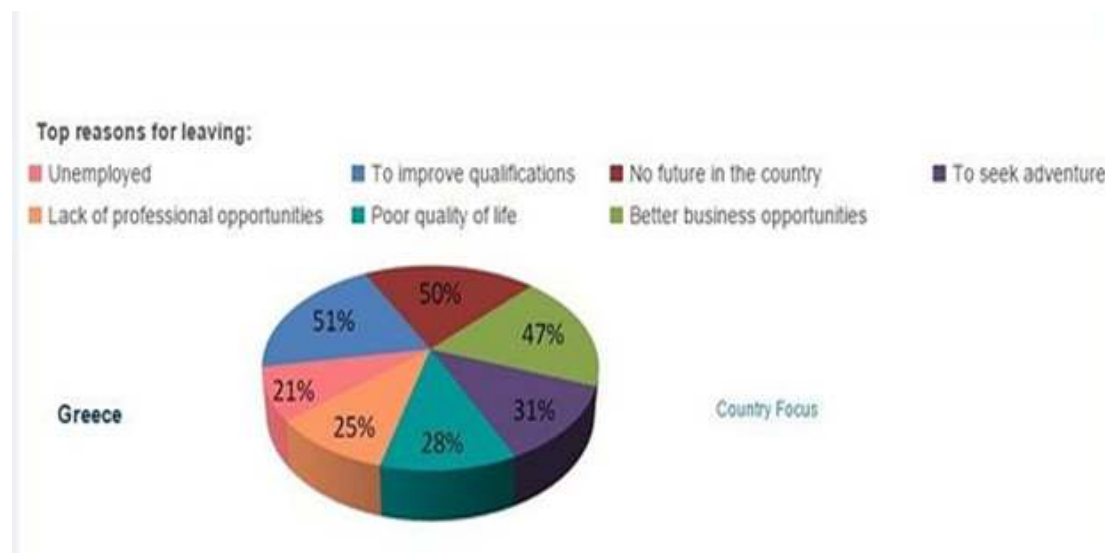
Απόφοιτοι που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους σε κλάδους όπως η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία, το δίκαιο, τα μαθηματικά, η φυσική, η ιατρική, η οδοντιατρική, η φαρμακολογία και η βιολογία φαίνεται πως έχουν λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης και μεγαλύτερη πιθανότητα μακράς αναμονής για εργασία στην χώρα. Κύριες χώρες προορισμού των αποφοίτων αποτελούν η Μεγάλη Βρετανία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ολλανδία και οι ΗΠΑ που απορροφούν αρκετά υψηλό αριθμό από αυτούς στην αγορά εργασίας (Labrianidis, 2011, Chatziprodromidou, et al., 2017). (Σχήμα 15)

Σύμφωνα με στοιχεία της Βρετανικής Διεύθυνσης Εργασίας και Συντάξεων η αύξηση των μεταναστών από την Ελλάδα στη Μεγάλη Βρετανία έφτασε έως 16%. Δέκα χιλιάδες γιατροί έχουν φύγει στο εξωτερικό το τελευταίο διάστημα σε χώρες όπως η Γερμανία, η Αγγλία και οι ΗΠΑ για να βρουν εργασία, ενώ ο αριθμός των μηχανικών που έχουν καταφύγει στη Μέση Ανατολή είναι επίσης υψηλός. Το 2012 ο αριθμός των ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία αυξήθηκε κατά 5,1% σύμφωνα με τα στοιχεία της Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας Destatis. Αντίστοιχα υψηλός είναι και ο αριθμός των ατόμων που επιλέγουν το Βέλγιο για να εργαστούν, καθώς όπως καταδεικνύουν τα στοιχεία της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου, στη χώρα πηγαίνουν κατά κύριο λόγο επιστήμονες που αναζητούν εργασία σε τράπεζες, ερευνητικά κέντρα και εταιρείες καθώς και εργάτες. Αξίζει να αναφερθεί ότι η χώρα μας έρχεται 14η ανάμεσα στις 30 και πλέον χώρες από τις οποίες προέρχονται τα περισσότερα βιογραφικά σημειώματα (Τσακίρη, Τ., 2014).

Σχήμα 16. Μετανάστευση ατόμων < 35 / έτος. Πηγή: EndeavorGreeceReport

Οι τομείς εκείνοι που απορροφούν έλληνες και ξένους μετανάστες είναι κυρίως ο νομικός, ο διοικητικός και ο οικονομικός και ακολουθούν εκείνοι του μάρκετινγκ και των ξενοδοχοϋπαλλήλων. Έρευνα της Κάπα Research αναφορικά με τη διαρροή πτυχιούχων στο εξωτερικό έδειξε ότι, που έδειξε ότι επτά στους δέκα έλληνες αποφοίτους επιθυμούν να φύγουν στο εξωτερικό για να εργαστούν, ενώ ένας στους δέκα ήδη ψάχνει για δουλειά σε άλλη χώρα ή προσπαθεί να συνεχίσει τις σπουδές του στο εξωτερικό για να αποκτήσει πρόσβαση σε άλλες αγορές εργασίας (Σχήμα 16). Από εκείνους οι οποίοι δηλώνουν πρόθυμοι να εργαστούν στο εξωτερικό το 66,4% δηλώνει ότι το κάνει για να έχει καλύτερη ποιότητα ζωής συνολικά, το 44,7% για να βρει μια καλή δουλειά και το 32,6% για να διασφαλίσει περισσότερη αξιοκρατία στην εξέλιξή του. Επιπλέον το 60,7% δηλώνει ότι θα προτιμούσε μια θέση εργασίας με προοπτική καριέρας στο εξωτερικό παρά μια μόνιμη θέση εργασίας στον ιδιωτικό ή στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα (Τσακίρη, Τ., 2014). (Σχήμα 17)

Σχήμα 17. Λόγοι που οδηγούν σε μετανάστευση. Πηγή: EuropeanUniversityInstitute

Η ελληνική οικονομία διορθώνεται κύρια γύρω από το δημόσιο τομέα και τη δημόσια διοίκηση και αποτελεί ένα μοντέλο που δεν λειτουργεί με βάση την εξειδικευμένη γνώση και την τεχνολογία. Αποτέλεσμα αυτού η χαμηλή ζήτηση για πτυχιούχους και μεταπτυχιακούς φοιτητές, η αδυναμία πρόσληψης ειδικευμένου προσωπικού στην αγορά εργασίας και συνεπώς υψηλό επίπεδο ανεργίας. Η έλλειψη ανταγωνιστικότητας και καινοτομίας και η ολοένα αυξανόμενη ανεργία, ιδίως για τους νέους, αυξάνει τη διαρροή εγκεφάλων προς τις παραδοσιακές χώρες μετανάστευσης, δημιουργώντας έτσι μια «αντίστροφη μεταφορά τεχνολογίας». Οι οικονομικά ασθενέστερες χώρες προσφέρουν εργατικό δυναμικό με υψηλά γνωστικά προσόντα στις πιο πλούσιες χώρες και συμβάλλουν στην περαιτέρω

ανάπτυξή τους, αντί να λαμβάνουν οφέλη από το ανθρώπινο κεφάλαιο (Logan, 2009).

Οι Χολέζας και ο Τσακλόγλου (2008) εκτιμούν ότι η αποδημία των αποφοίτων περιλαμβάνει σχεδόν όλους τους επιστημονικούς τομείς, ενώ πάνω από 3000 Έλληνες εργάζονται ως καθηγητές πανεπιστημίων και περίπου 5000 ως καθηγητές ή ερευνητές σε πανεπιστήμια χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα αποτελέσματα έρευνας στην οποία συμμετείχαν 2734 Έλληνες πτυχιούχοι έδειξαν ότι, μεταξύ εκείνων που εργάστηκαν στο εξωτερικό, μόνο το 15,9% επέστρεψε στην Ελλάδα, ενώ το 84% προτιμούσε να παραμείνει εκτός της χώρας τους. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων (81%) εργαζόταν κυρίως σε τομείς όπως η διοίκηση επιχειρήσεων και η νομική εκπροσώπηση (33%), το 25% στην επιστήμη των υπολογιστών, τις φυσικές επιστήμες και την χημεία και το 23% με τη μηχανική. Μεταξύ των χωρών στις οποίες εργάζονται, ήταν η Μεγάλη Βρετανία (3,7%), οι Ηνωμένες Πολιτείες (28,7%), η Γερμανία (6,6%) και η Ελβετία. Σημαντικό εύρημα της μελέτης τους ήταν το γεγονός είναι ότι περίπου το 60% δεν επιθυμούσε να βρει εργασία στην Ελλάδα καθώς ότι οι συνθήκες εργασίας και οι μισθοί εκείνων που επέστρεψαν, φάνηκε να είναι χειρότεροι από εκείνων που παρέμειναν στο εξωτερικό (Labrianidis, 2011).

Σύμφωνα με μελέτη του Labrianidis (2011), η χαμηλή ζήτηση για αποφοίτους υψηλών προσόντων, αποδίδεται στην καθυστερημένη ανάπτυξη του τεχνολογικού τομέα της ελληνικής οικονομίας που χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό αδυναμίας στην απορρόφηση ειδικευμένου προσωπικού στην αγορά εργασίας, ιδιαίτερα στον ιδιωτικό τομέα. Ως εκ τούτου, λύση για την οικονομική ανάκαμψη θα μπορούσε να είναι η ενίσχυση των ιδιωτικών εταιρειών και η μετάβασή τους προς πιο καινοτόμους τομείς, προκειμένου να αυξηθεί η ζήτηση προσωπικού υψηλής εξειδίκευσης και να μειωθεί η διαρροή εγκεφάλων.

Μια ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία σχετικά με την κινητικότητα των ελλήνων σπουδαστών στα πανεπιστήμια της Ρώμης (PellICCia, 2012), υπογραμμίζει ότι πολλοί φοιτητές σχεδιάζουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους στην Ιταλία, αν οι μισοί από αυτούς δεν ήταν σε θέση να καθορίσουν την ακριβή περίοδο της επιστροφής τους. Ειδικότερα το 63% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι θα επιστρέψουν στην Ελλάδα, το 19% δεν απάντησε, ενώ το 18% δήλωσε ότι, ο μελλοντικός σχεδιασμός της ζωής τους δεν περιλαμβάνει επιστροφή στην πατρίδα τους. Αν και η πλειονότητά τους έβλεπε μέλλον στην γενέτειρα χώρα, δεν ήταν σε θέση να υποδείξουν την περίοδο της επιστροφής τους. Η αναποφασιστικότητα αυτή ενισχύθηκε τα τελευταία χρόνια λόγω της κοινωνικοοικονομικής κρίσης που αντιμετωπίζει η Ελλάδα. Στη συγκεκριμένη μελέτη αν και οι ερωτώμενοι δήλωναν τη θέληση επιστροφής στην Ελλάδα μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους, η οικονομική κρίση τους οδηγούσε σε αναίρεση του αρχικού στόχου επιστροφής και την αντικατάστασή του

από άλλους νέους πιο ασαφείς και παροδικούς σχεδιασμούς. Στην πραγματικότητα, αν και η πρόθεση επιστροφής παρέμενε ο σχεδιασμός της ζωής τους εξακολουθούσε να είναι ανοικτός και μακροπρόθεσμος (PellICCIA, 2012).

Στην ίδια έρευνα οι έλληνες φοιτητές δήλωσαν ότι αν η επιστροφή τους στην Ελλάδα δεν συνοδευόταν από ικανοποίηση των προσδοκιών τους, υπήρχε το ενδεχόμενο μιας επόμενης εγκατάλειψης / εξόδου από τη χώρα για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, επαγγελματικής αποκατάστασης, ικανοποιητικής αμοιβής και καλύτερης ποιότητας ζωής. Η ακαδημαϊκή εξέλιξη στις χώρες υποδοχής, ήταν επίσης μέσα στον προγραμματισμό τους, καθώς ανέφεραν ότι στη χώρα καταγωγής τους επικρατούν αδιαφανή κριτήρια, έλλειψη αξιοκρατίας και ανεπαρκής επένδυση σε άτομα υψηλών προσόντων (PellICCIA, 2012).

Σύμφωνα με στοιχεία από τις χώρες υποδοχής και εγχώριες έρευνες, η εκτιμώμενη φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου από τον Ιανουάριο 2008 μέχρι και το 2016 ήταν μεταξύ 350.000 και 427.000 (εκτίμηση ΤτΕ) (Endeavor, 2016). Τα άτομα αυτά, κυρίως ανώτερης/ανώτατης εκπαίδευσης, συνεισέφεραν ετησίως €12,9 δισ. στο ΑΕΠ των χωρών υποδοχής (κύρια Γερμανία και Αγγλία) και €9,1 δισ. σε φορολογικά έσοδα, εκ των οποίων €7,9 δισ. σε φόρους εισοδήματος και εισφορές και €1,2 δισ. σε ΦΠΑ. Αθροιστικά το διάστημα 2008 -2016, οι Έλληνες του brain drain έχουν παραγάγει περισσότερα από €50 δισ. ΑΕΠ στις νέες «πατρίδες» τους, ενώ εκτιμάται ότι το ποσό που έχει δαπανήσει το ελληνικό κράτος για την προηγούμενη εκπαίδευσή τους υπολογίζεται στα €8 δισ. Το ανθρώπινο δυναμικό κατέχει την πρώτη θέση σε αξία με €12,9 δισ., έναντι όλων των άλλων εξαγόμενων "προϊόντων" της χώρας μας (Endeavor, 2016).

Τόσο η Ελλάδα όσο και η γειτονική Ιταλία, αποτελούν δύο από τις νότιες ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την παγκόσμια οικονομική κρίση και την κρίση στην Ευρωζώνη (Focus Migration, 2013., International Migration Outlook, 2013). Σε μελέτη που έγινε και διερευνούσε τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων και Ιταλών μεταναστών, τα αποτελέσματα συνηγορούσαν υπέρ του υψηλού μορφωτικού επιπέδου τους. Ειδικότερα το 89% των ερωτηθέντων από την Ελλάδα και το 87% των Ιταλών ερωτηθέντων κατείχαν ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση, με τους μηχανικούς, τους ειδικούς στην πληροφορική και τους κοινωνικούς επιστήμονες να αποτελούν τις μεγαλύτερες ομάδες. Μεταξύ των Ελλήνων ερωτηθέντων, το 53,7% είχε ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές και 14,5% κατείχε διδακτορικό τίτλο. Για τους Ιταλούς τα ποσοστά ήταν 46,3% και 17,9% αντίστοιχα. Οι τάσεις όσον αφορά τις μεταναστευτικές ροές έδειξαν ότι, οι εκροές από την Ελλάδα στους ερωτώμενους ήταν χαμηλά μέχρι το 2010, ενώ τα επόμενα χρόνια παρατηρείται δραματική αύξηση. Γεγονός που δείχνει ότι η δυναμική της κρίσης είχε ιδιαίτερα σημαντικές αρνητικές συνέπειες στην ελληνική μετανάστευση υψηλής ειδίκευσης. Η αυξανόμενη τάση φαίνεται να ακολουθεί τα αυξανόμενα

επίπεδα ανεργίας καθώς το γενικό ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα ανερχόταν σε μόνιμα κάτω από το 10% το 2010 και ήταν πάνω από 25% το καλοκαίρι του 2013. Παρά ταύτα όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν τους λόγους της μετανάστευσής τους, η ανεργία δηλώθηκε ως λόγος από το 21% των ερωτηθέντων από την Ελλάδα και από το 14% των Ιταλών. Και για τις δύο ομάδες, οι "παράγοντες ώθησης" για να φύγουν ήταν ότι δεν έβλεπαν ικανοποιητικό μέλλον για αυτούς στη χώρα τους, η βελτίωση της ακαδημαϊκής και επαγγελματικής τους κατάρτισης, νέες και καλύτερες επαγγελματικές ευκαιρίες, νέες προοπτικές/εμπειρίες ζωής, αλλά επίσης η διαφθορά, ο νεποτισμός και η έλλειψη αξιοκρατίας στις χώρες καταγωγής τους (Triandafyllidou, A & Gropas, R., 2014).

Σε έρευνα των Theodoropoulos, et al., (2014) αναφορικά με τις συνθήκες και τους λόγους πιθανής μετανάστευσης προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών στο εξωτερικό για δουλειά, αναφέρθηκαν αρκετοί λόγοι. Ειδικότερα, οι νέοι επιστήμονες συνειδητοποιούν ότι πρέπει να λάβουν άμεσα αποφάσεις σχετικά με το μέλλον τους (64,5%), πιστεύουν ότι το μέλλον τους είναι υποθηκευμένο (55%), συμφωνούν ότι στην Ελλάδα ένας επιστήμονας δεν μπορεί να διακριθεί (64%), και ότι η οικονομική κρίση τους αναγκάζει προς μετανάστευση (82%). Οι συμμετέχοντες στο δείγμα, λαμβάνοντας υπόψη τα προσόντα τους, ανέφεραν ότι οι στόχοι και τα σχέδιά τους δεν μπορούν να καλυφθούν στην Ελλάδα (42,25%), καθώς εδώ είναι μικρές οι επαγγελματικές τους προοπτικές (72,25%). Επιπλέον, σε μεγάλο βαθμό ανησυχούν για την επαγγελματική τους κατάσταση (53,75%) την μη προσφορά εργασίας (40,5%) και την οικονομική τους κατάσταση (70%). Στην ίδια μελέτη υποστηρίζεται ότι, η μετανάστευση τείνει να είναι περισσότερο σκόπιμη από ό,τι επιβληθείσα επιλογή. Το 45,5% των νέων επιστημόνων συμφωνεί με τη δήλωση ότι κάποιος πρέπει να «προδώσει» την Ελλάδα και να φύγει, ενώ το 57,75% από αυτούς δήλωσε ότι θα φύγει αν του δοθεί η ευκαιρία, ενώ το 77,25% επιθυμεί να μεταναστεύσει στο εξωτερικό ακόμη και για μικρό χρονικό διάστημα, έστω και αν έχει εργασία εδώ. Ένα νέο κύμα Ελλήνων που φεύγουν για το εξωτερικό αυξάνεται και η χώρα χάνει πολύτιμους ανθρώπινους πόρους, τη στιγμή που τους χρειάζεται περισσότερο (Theodoropoulos, et al. 2014).

3.3.5 Ευάλωτες ομάδες πληθυσμού

Επιπλέον, οι πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή της αίσθησης των συνεπειών της λιτότητας. Μελέτη του Kentikelenis, et al (2015) που πραγματοποιήθηκε με επίκεντρο τον αντίκτυπο της κρίσης στους μετανάστες χωρίς έγγραφα παραμονής στη χώρα, έδειξε ότι το 62% είχε ανάγκες υγείας που δεν μπορούσε να ικανοποιήσει, ενώ το 53% αντιμετώπισε μείζονες δυσκολίες πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας, με βασικά εμπόδια το κόστος και την μεγάλη αναμονή.

Η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, συμπεριλαμβανομένης της έκτακτης εισαγωγής και της νοσοκομειακής περίθαλψης, των ιατρικών εξετάσεων και της φροντίδας ψυχικής υγείας, επιδεινώθηκε και για τους άστεγους κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης (Agaroglou, et al., 2015). Το χαμηλό εισόδημα συνεπάγεται και μικρότερη συχνότητα πρόσβασης σε προληπτικές (συμβουλευτικές) και θεραπευτικές (συνταγογράφηση φαρμάκων και νοσοκομειακή περίθαλψη) υπηρεσίες υγείας υψηλού επιπέδου. Ταυτόχρονα, τα άτομα ανώτερων εισοδηματικών κλιμακίων προσφεύγουν συχνότερα σε γιατρούς ειδικοτήτων, σε σχέση με τους φτωχούς. (Μαλλιαρού, 2012)

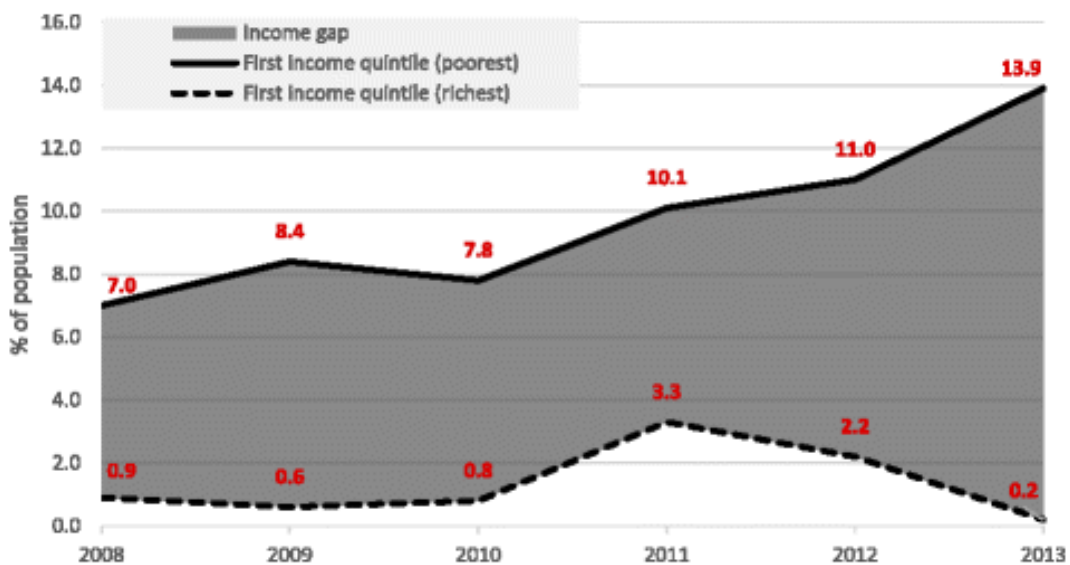
Μελέτη της Κουλούρη και συν., (2019) αναφορικά με το επίπεδο στοματικής υγείας την περίοδο της οικονομικής κρίσης, έδειξε επίσης ότι, η έλλειψη χρημάτων είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη μείωση των ιδιωτικών δαπανών για την υγεία και την παραμέληση από πλευράς του πληθυσμού τόσο της θεραπείας όσο και του προληπτικού ελέγχου για την κατάσταση των δοντιών. Βρέθηκε ότι, λόγω της οικονομικής κρίσης, η πλειοψηφία των Ελλήνων επιλέγει μόνο αντιμετώπιση του πόνου και όχι πρόληψη ή άλλες οδοντιατρικές παρεμβάσεις. Υπήρχε δε σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των ατόμων που εργάζονταν και εκείνων που είχαν πληγεί από την κρίση, με τους πρώτους να έχουν σαφώς πιο εύκολη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και τους δεύτερους να επιλέγουν τα κοινωνικά ιατρεία και τα ιατρεία των ΜΚΟ. Η οικονομική κρίση επηρέασε περισσότερο τους ηλικιωμένους και τα μικρά παιδιά, γιατί το κόστος των προσθετικών και των ορθοδοντικών εργασιών, αντίστοιχα, είναι δυσπρόσιτο.

Επιπλέον οι περικοπές των προγραμμάτων πρόληψης των ασθενειών οδήγησαν σε επιδημία HIV μεταξύ των χρηστών ενέσιμων ναρκωτικών το 2011-13, ενώ η συχνότητα εμφάνισης φυματίωσης υπερδιπλασιάστηκε σε αυτόν τον πληθυσμό το 2013 σε σύγκριση με το 2012. Η παροχή υπηρεσιών για αυτές τις ευάλωτες ομάδες βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε φιλανθρωπικές ή και Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), οι οποίες επίσης πρέπει να αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη ζήτηση υπηρεσιών από τον οικονομικά αδύναμο πληθυσμό (Kentikelenis, et al., 2014).

Τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης οι ΜΚΟ αναφέρουν πλήθος παρεμβάσεων προκειμένου να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες για υγειονομική περίθαλψη. Στη χώρα μας ΜΚΟ με έργο ανά τον κόσμο, όπως οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα, οι Γιατροί του Κόσμου, αύξησαν τις δραστηριότητές τους, με ορισμένες από τις στοχευμένες παρεμβάσεις τους να απευθύνονται κυρίως σε ομάδες μεταναστών. Αντίστοιχα άλλες ΜΚΟ στόχευσαν στην καταπολέμηση της εξάπλωσης του HIV ή και στην υποστήριξη νεοαφιχθέντων μεταναστών και αιτούντων άσυλο. Στην Ισπανία, οι ΜΚΟ διαχειρίζονται επίσης ένα μεγάλο μέρος την παροχής υγειονομικής περίθαλψης για εκείνες τις ομάδες μεταναστών που εξαιρούνται ή δεν έχουν πρόσβαση στο σύστημα υγείας. Έτσι παρόλο που τα

κεφάλαια συνολικής χρηματοδότησης της ΜΚΟ Γιατροί του Κόσμου στην Ισπανία παρουσίασαν μείωση, οι δαπάνες της για προγράμματα που στοχεύουν στους μετανάστες αυξήθηκαν κατά 45% μεταξύ 2010 και 2011 (Kentikelenis, et al., 2015).

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΕ το ποσοστό των ατόμων με χαμηλό εισόδημα που αναφέρουν ανεκπλήρωτες ιατρικές ανάγκες που οφείλονται στο υψηλό κόστος διπλασιάστηκε από 7% το 2008 σε 13,9% το 2013, ενώ το σχετικό χάσμα στην πρόσβαση στην περίθαλψη μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων ομάδων αυξήθηκαν σχεδόν δέκα φορές (European Commission, 2015). (Σχήμα 18)

Σχήμα 18. Ανεκπλήρωτες ιατρικές ανάγκες ομάδων πληθυσμού. Πηγή:European Commission

Το γενικό οικονομικό κλίμα ως αποτέλεσμα της υψηλής ανεργίας την περίοδο της κρίσης, ο φόβος της απώλειας θέσεων εργασίας και η απώλεια εισοδήματος - φάνηκε επίσης να έχει αντίκτυπο στις ανισότητες στον τομέα της υγείας, καθώς συνδέθηκε με υψηλότερη γενική θνησιμότητα (Montgomery, et al., 2013), επιδείνωση της ψυχικής και σωματικής υγείας και υψηλότερη έκθεση σε βλαπτικούς για την υγεία παράγοντες. (Kalousova, et al., 2014, Karanikolos, et al., 2016).

3.4 Η επέκταση της κρίσης στην Ευρωζώνη

Ήδη από το μέσο του 2009 οι διεθνείς οικονομικές αγορές άρχισαν σταδιακά να εμφανίζονται ολοένα και περισσότερο αναστατες για την πορεία της Ευρωζώνης, με την ανησυχία για το μέλλον της να εντείνεται το πρώτο τρίμηνο του 2010. Τότε η ελληνική οικονομική κρίση επηρέασε ακόμα περισσότερο τις αγορές σε συγκεκριμένα ευαίσθητα σημεία των οικονομιών της Ευρωζώνης προκαλώντας

προβλήματα και στην ίδια. Αίτιο ήταν η δυσπιστία των αγορών για την λειτουργία της. Πριν την οικονομική κρίση, οι διεθνείς αγορές λάμβαναν τις χώρες της Ευρωζώνης ως ένα ενιαίο σύνολο. Πλέον όμως, τις διαφοροποιούν ανάλογα με τον πιστωτικό κίνδυνο της κάθε μιας, κάτι που διακύβευε τη σταθερότητα και ύπαρξη της Ευρωζώνης. (Χαρδούβελης, 2011)

Η ύφεση του ευρώ το 2009 τόνισε το πρόβλημα του ανταγωνισμού, αλλά και της απόκλισης μεταξύ των βόρειων και νότιων ευρωπαϊκών χωρών. Αν και το βιοτικό επίπεδο της ευρωπαϊκής περιφέρειας παρουσίαζε αύξηση τα τελευταία χρόνια, αυτό ήταν πλασματικό γιατί η οικονομία συγκεκριμένων χωρών στηριζόταν στην υπερκατανάλωση και στον πολύ μεγάλο δανεισμό και όχι στην ύπαρξη επενδυτικών προγραμμάτων. Παρά τη συγκυρία, ενδείξεις ότι χωρίς κάποια οικονομική διακυβέρνηση, το ενιαίο νόμισμα δεν διέθετε στέρεες βάσεις σε χώρες που χαρακτηρίζονταν από διαφορετική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και δημοσιονομική πειθαρχία υπήρχαν και πριν την εκδήλωση της ύφεσης.

Διαφάνηκε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα του συνόλου των χωρών που βρίσκονται στη ζώνη του ευρώ είναι το δημοσιονομικό. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Πορτογαλία είχαν κατ' αναλογία τα πιο αυξημένα, αλλά και τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα των τρεχουσών συναλλαγών. Από την άλλη, η Ιρλανδία, που αντιμετώπισε ισχυρή οικονομική κρίση, προσέφυγε μεν στο ΔΝΤ και ενισχύθηκε από την Ευρωζώνη, όμως δεν χαρακτηρίστηκε από προβλήματα στο δημοσιονομικό τομέα ή στην ανταγωνιστικότητά της. Επίσης και η Ισπανία που βρέθηκε και αυτή στο στόχαστρο των αγορών, παρόλο που δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο διαχρονικό δημοσιονομικό πρόβλημα, είχε πρόβλημα στο επίπεδο της ανταγωνιστικότητάς της (Ξαφά, 2011).

Στη διάρκεια του Μαΐου-Ιουλίου του 2010, παρά το γεγονός, ότι τα ασφάλιστρα παρέμεναν υψηλά, φάνηκε να σταθεροποιούνται αν και τον Αύγουστο αναδύονται προβληματισμοί για την επάρκεια των πόρων του μηχανισμού στήριξης σε περίπτωση χρεοκοπίας μεγάλων οικονομιών, όπως αυτή της Ισπανίας.

Το Φθινόπωρο του 2010 η Ιρλανδία βρέθηκε και αυτή στο στόχαστρο των αγορών παρά το ότι η ιρλανδική οικονομία είχε σημειώσει θεαματικούς ρυθμούς ανάπτυξης μεταξύ της περιόδου 1994-2007. Η ανάπτυξη αυτή στηρίχτηκε στη δημιουργία ενός πολύ θετικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος που προσέλκυσε πολλές και μεγάλες ξένες επενδύσεις καθώς και στην άνοδο του τραπεζικού και κατασκευαστικού κλάδου (οι οποίοι όμως στη συνέχεια αποδείχθηκαν οι πλέον προβληματικοί).

Με το ξέσπασμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης, διαφάνηκε το εξαιρετικά έντονο πρόβλημα της Ιρλανδίας στην αγορά ακινήτων και κύρια στην αγορά κατοικιών. Επίσης οι τράπεζες, οι οποίες είχαν προχωρήσει σε επισφαλή δανεισμό στην αγορά των ακινήτων, με την πίεση της διεθνούς διατραπεζικής αγοράς βρέθηκαν αντιμέτωπες με το φάσμα της χρεοκοπίας. Η ιρλανδική κυβέρνηση πρώτη απ' όλες

προχώρησε σε πλήρη εξασφάλιση του συνόλου των καταθέσεων στις ιρλανδικές τράπεζες και έπειτα κρατικοποίησε τις πιο προβληματικές από αυτές, αφού αποδείχτηκε ότι τα τοξικά δάνεια στην ιρλανδική αγορά ακινήτων ήταν πολύ περισσότερα από τις αρχικές εκτιμήσεις. Παράλληλα, οι μεγάλες αυξήσεις αμοιβών στα χρόνια της ανάπτυξης είχαν διαβρώσει την ανταγωνιστικότητα της ιρλανδικής οικονομίας. Δεδομένου επομένως, ότι η ιρλανδική οικονομία χαρακτηρίζεται ως μια πολύ ανοικτή οικονομία, η παγκόσμια οικονομική κρίση και η παγκόσμια ύφεση οδήγησαν γρήγορα σε βαθιά εγχώρια ύφεση.

Τον Σεπτέμβριο του 2010 εξαγγέλθηκε ότι η διάσωση του ιρλανδικού τραπεζικού συστήματος θα άγγιζε το ποσό των €35 δισ., εκτοξεύοντας το έλλειμμα για το 2010 στο 32,3% του ΑΕΠ. Η ιρλανδική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να ζητήσει τη ένταξή της στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης το Νοέμβριο, παρά τις προηγούμενες επίμονες διαψεύσεις πολιτικών παραγόντων τόσο της ιρλανδικής κυβέρνησης, όσο και της Ε.Ε. για την μη ανάγκη προσφυγής. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους μετά από διαπραγματεύσεις, συμφωνήθηκε η Ιρλανδία να λάβει συνολικά βοήθεια ύψους € 85 δισ. Το επιτόκιο διαμορφώθηκε στο 5,8% και ο χρόνος αποπληρωμής συμφωνήθηκε στα 7,5 χρόνια, κάτι που επέτρεψε και την επέκταση της αποπληρωμής και του αντίστοιχου ελληνικού πακέτου στήριξης. Οι πόροι αυτοί θα χρησιμοποιούνταν για την εξυγίανση του τραπεζικού τομέα και την επιτυχία του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής.

Σημαντικό στοιχείο της ιρλανδικής περίπτωσης ήταν η συμπεριφορά των ιρλανδικών επιτοκίων και των αγορών που έδειξε ότι ο μηχανισμός διάσωσης δεν θεωρήθηκε επαρκής για τη σταθεροποίηση της Ευρωζώνης. Έλαβε χώρα το ίδιο περίπου που είχε γίνει με τα ελληνικά και τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά επιτόκια της περιφέρειας, όταν δημιουργήθηκαν το πακέτο στήριξης για την Ελλάδα και ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης για τα υπόλοιπα κράτη της Ευρωζώνης. Τα ιρλανδικά επιτόκια έπεσαν προσωρινά. Μετά την εξαγγελία ότι η ιρλανδική κυβέρνηση ζήτησε βοήθεια από τον υπάρχοντα Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης στις 21 Νοεμβρίου, τα πενταετούς διάρκειας ιρλανδικά CDS συνέχισαν να ανέρχονται, καθώς οι αγορές ανέμεναν την οριστικοποίηση των όρων της συνθήκης, για να φτάσουν στις 30 του Νοέμβρη, τις 610,8 μ.β.

Στις 17 Δεκεμβρίου, ο οίκος αξιολόγησης Moody's υποβάθμισε την πιστοληπτική αξιολόγηση της Ιρλανδίας – από Αα2 σε Βαα1. Η σημαντικότερη αιτία της υποβάθμισης συνδέθηκε με τις αρνητικές προοπτικές αναφορικά με τη διατηρησιμότητα του ιρλανδικού δημοσίου χρέους. Παράλληλα οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν στο εσωτερικό της χώρας εξαιτίας της συμφωνίας με το ΔΝΤ και την Ε.Ε. οδήγησαν σε προκήρυξη πρόωρων εκλογών τον Μάρτιο του 2011.

Το Δεκέμβριο του 2010 οι φόβοι των αγορών στράφηκαν προς τις χώρες της Ιβηρικής Χερσονήσου. Η Πορτογαλία είχε περιορισμένους ρυθμούς ανάπτυξης ήδη

από το 2002 και έτσι αρκετοί θεωρούσαν σχεδόν βέβαιη την προσφυγή της στο μηχανισμό. Στις 23 Δεκεμβρίου 2010, ο οίκος Fitch μείωσε την πιστοληπτική αξιολόγηση της Πορτογαλίας – από AA- σε A+ με αρνητικές προοπτικές – λόγω των διαρκώς επιδεινούμενων συνθηκών για τη χρηματοδότηση της χώρας και των τραπεζών της και της αργής διαδικασίας μείωσης του ελλείμματός της.

Η Ισπανία στη συνέχεια, ως η 4η μεγαλύτερη οικονομία της Ευρωζώνης και η 5η μεγαλύτερη στην Ε.Ε.-27 βρέθηκε στο επίκεντρο της προσοχής. Ελλάδα, Ιρλανδία και Πορτογαλία όλες μαζί αποτελούσαν το 4,8% της οικονομικής δραστηριότητας στην Ε.Ε.-27, ενώ η Ισπανία από μόνη της το 8,9%. Η Ισπανία ως εκ τούτου διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της κρίσης, όχι μόνο λόγω του μεγέθους της, αλλά επίσης και λόγω του υψηλού βαθμού διασύνδεσης, της οικονομίας της με τις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης. Μετά από μια δεκαετή περίοδο υψηλής ανάπτυξης, το 2008 εισήλθε σε μία βαθιά ύφεση. Η περιορισμένη πρόοδος που σημειώθηκε το 2010 εξακολουθούσε να απειλείται από τις εξελίξεις στον χώρο της αγοράς ακινήτων και από το υψηλό χρέος του ιδιωτικού τομέα. Η Ισπανία είχε πολλά δυνατά χαρτιά για να στηρίξει την ανάκαμψη. Η δημοσιονομική κατάσταση πριν από την οικονομική κρίση ήταν θετική, αλλά η επιδείνωση θεαματική: από πλεόνασμα 1,9% του ΑΕΠ το 2007 οδηγείται σε έλλειμμα -11,1% το 2009. Το χρέος της που ήταν χαμηλότερο από αυτό της Γερμανίας στο 36% του ΑΕΠ το 2007, αυξήθηκε στο 64,4% το 2010.

Το τραπεζικό σύστημα, παρά τους φόβους για έκθεσή του στην προβληματική αγορά ακινήτων, φάνηκε εντυπωσιακά ανθεκτικό στην κρίση, εξαιτίας της αποτελεσματικής εποπτείας και τις ενέργειες της κεντρικής τράπεζας. Σαν αποτέλεσμα η φούσκα στην αγορά των ακινήτων δεν έθιξε τις μεγάλες τράπεζες. Κάτω από την διαρκή πίεση των αγορών, η ισπανική κυβέρνηση έσπευσε να πάρει δραστικά μέτρα για την μείωση του ποσοστού του ελλείμματος κάτω του 3% μέχρι το 2013, συμπεριλαμβανομένων μειώσεων 5% στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και προσλήψεις με αναλογία 1 για κάθε 10 αποχωρήσεις. Επιπρόσθετα εξαγγέλθηκαν μέτρα για τον αποδοτικότερο δημοσιονομικό έλεγχο των περιφερειακών κυβερνήσεων.

Για μία μεγάλη χρονική περίοδο οι μεγαλύτερες ανησυχίες στην Ισπανία προέρχονταν από την ανάγκη για προώθηση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στις αγορές προϊόντων και στην αγορά εργασίας καθώς και για άμεση αλλαγή του ασφαλιστικού συστήματος. Ο δείκτης της ανεργίας στη Ισπανία αυξήθηκε περισσότερο απότομα από οποιαδήποτε άλλη χώρα του ΟΟΣΑ κατά την περίοδο της κρίσης, αναδεικνύοντας τα διαρθρωτικά προβλήματα της αγοράς εργασίας.

Τον Φεβρουάριο του 2011 η ισπανική κυβέρνηση συμφώνησε με τα συνδικάτα για την αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα 67 χρόνια. Στα τέλη του 2010 η επισφαλής αυτή κατάσταση, εξακολουθούσε να παραμένει, με αρκετούς αναλυτές

να εκτιμούν ότι εκτός του γεγονότος πως οι πόροι του μηχανισμού δεν επαρκούν για τη διάσωση μιας χώρας σαν την Ισπανία, το κόστος για χώρες όπως η Ιταλία και το Βέλγιο, με τα μεγαλύτερα ποσοστά δημοσίου χρέους ως προς το ΑΕΠ στην Ευρωζώνη (μετά την Ελλάδα), θα ήταν αδύνατο να γίνει ανεκτό. Εξάλλου, η Ιταλία αποτελούσε το 12,9% της οικονομικής δραστηριότητας στην Ε.Ε. και το Βέλγιο το 2,9%.

Την ίδια στιγμή ακόμη και οι πιο δυναμικές ευρωπαϊκές οικονομίες δεν έμειναν αλώβητες και ανεπηρέαστες. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα γαλλικά CDS στις 20/12/2010 βρέθηκαν υψηλότερα των αντίστοιχων της Τσεχίας και της Χιλής, με κυριότερη αιτία βάσει των αναλυτών την υψηλή έκθεση των γαλλικών τραπεζών σε χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας. Στα τέλη του 2010 τα σενάρια πλέον έκαναν λόγο για τη διάσπαση της Ευρωζώνης και τον Ιανουάριο του 2011 τα περιθώρια των CDS έφτασαν στο υψηλότερο σημείο από την αρχή της κρίσης, για να υποχωρήσουν στη συνέχεια. Οι επιτυχημένες εκδόσεις ομολόγων από πλευράς Ισπανίας και Πορτογαλίας εγκαινίασαν μια μικρή ανάπαυλα, η οποία βοηθήθηκε από την συνεχιζόμενη φημολογία και τις προσδοκίες για μια συνολική λύση της κρίσης χρέους. Τον Φεβρουάριο του 2011 υποβλήθηκαν οι προτάσεις Γάλλων και Γερμανών για την μελλοντική μορφή της Ε.Ε. και της Ευρωζώνης, που αποτέλεσαν θέμα έντονων συζητήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

4.1 Σκοπός

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση και παρουσίαση του τρόπου αντιμετώπισης της ελληνικής οικονομικής κρίσης από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βάση το αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο.

Η μελέτη διεξάγεται με απώτερη στόχευση την παρουσίαση των σταδίων που ακολούθησε η οικονομική κρίση στη χώρα μας, από την έναρξή της, τις επιπτώσεις της στην ελληνική κοινωνία, την επέκταση της κρίσης στη ζώνη του ευρώ και παρατίθενται οι αποφάσεις που ελήφθησαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την υποστήριξη της ελληνικής οικονομίας, οι μηχανισμοί στήριξης της που ενεργοποιήθηκαν και η διάρθρωση των αντίστοιχων προγραμμάτων.

4.2 Μεθοδολογία

Η παρούσα εργασία έχει καθαρά θεωρητικό υπόβαθρο και δεν βασίζεται στην συλλογή πρωτογενών δεδομένων και πληροφοριών. Στόχος της ήταν η συλλογή και μελέτη, των επιστημονικών συζητήσεων γύρω από τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς και πως αυτοί έδρασαν στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης της ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Επομένως, η έρευνα για την συγγραφή της παρούσας εργασίας βασίστηκε σε δευτερογενήδεδομένα, δηλαδή επιστημονικές μελέτες και εργασίες σχετικές με τα θεωρητικάερωτήματα της εργασίας. Μέχρι και την ολοκλήρωση της εργασίας, ακολουθήθηκανκάποια στάδια προετοιμασίας, που στην παρούσα ενότητα αξίζει να αναφερθούν.

Αρχικά αναζητήθηκαν στα Ελληνικά Ιδρυματικά Καταθετήρια και στις ηλεκτρονικές συλλογές εργασιών, αρθρογραφία και μελέτες με παρόμοιες θεματικές ενότητες ώστε να αποφευχθεί η επανάληψη υπαρχόντων εργασιών. Η έρευνα στα ελληνικά και διεθνή καταθετήρια έδειξε βιβλιογραφικό κενό και παρατηρήθηκε ότι τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο δεν είχαν μελετηθεί ως ένα θέμα τόσο οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, όσο και το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε για την αντιμετώπιση της κρίσης στη χώρα μας.

Αρχικά, λοιπόν, ερευνήθηκαν σχετικές με το θέμα μας ερευνητικές εργασίες από την ελληνική αλλά και τη διεθνή βιβλιογραφία. Η έρευνα έγινε από τονηλεκτρονικό κατάλογο βιβλιογραφικών πηγών (HEAL-Link), από το ελληνικό επιστημονικό περιεχόμενο στο δημόσιο ψηφιακό χώρο (Open Archives), το Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (ΕΑΔΔ), το Scopus (www.scopus.com.), το Directory Of

Open Journals (www.doaj.org). Οι λέξεις κλειδιά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν: οικονομική κρίση – economic crisis, ελληνική οικονομική κρίση- greek economic crisis, συνέπειες της κρίσης- crisis consequences, ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο, ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα - European institutions, μηχανισμοί στήριξης – economic support mechanism, κ.α.

Σε πρώτη φάση έγινε μια μελέτη των περιλήψεων των άρθρων αυτών, όπου συλλέχθηκαν εκείνα που ταίριαζαν περισσότερο στην έρευνα μας. Στην συνέχεια έγινε η ίδια αναζήτηση στις βιβλιογραφικές βάσεις της Google και συγκεκριμένα στο Google Scholars και Google Books, όπου χρησιμοποιώντας παρόμοιες λέξεις-κλειδιά, συλλέχθηκαν αρκετά άρθρα και αναθεωρήσεις (reviews) σχετικές με το θέμα της εργασίας. Η αδρομερής επισκόπηση της βιβλιογραφίας είναι μείζονος σημασίας διότι μας προσέφερε τη δυνατότητα μιας συνολικής εικόνας του υπό μελέτη θέματος. Αξιοποιήθηκε η υπάρχουσα επιστημονική γνώση και τα δεδομένα προηγούμενων μελετών.

Στην συνέχεια, αφού συγκεντρώθηκε αρκετό βιβλιογραφικό υλικό, έγινε μια ταξινόμηση των εργασιών (άρθρων και μελετών) ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Ενδεικτικά μια ομαδοποίηση αφορούσε τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης μια άλλη την οικονομική κρίση στην Ελλάδα, τις συνέπειες της κρίσης κ.α. Ακολούθως, τα πιο σχετικά μελετήθηκαν διεξοδικά και ο συνδυασμός των πληροφοριών χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

5.1 Νέα Θεσμικά Όργανα - Μηχανισμοί Στήριξης

Η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση, είχε εξαιρετικά σοβαρές επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία με μεγάλη διάρκεια, παγκόσμια επέκταση και δύσκολη αντιμετώπιση. Λύσεις αναζητήθηκαν από την αρχή της εμφάνισής της, με σχεδόν όλες να αποδεικνύονται είτε ανεπαρκείς, είτε ανεπιτυχείς. Κύρια επιδίωξή τους και στόχευση ήταν η βιώσιμη αντιστροφή του δυσμενούς οικονομικού κλίματος ώστε να μπορέσει η οικονομία να περάσει σε αναπτυξιακή φάση, να επανέλθει η εμπιστοσύνη όλων των μερών του χρηματοπιστωτικού συστήματος, να βελτιωθεί η κυκλοφορία ρευστότητας, να μπει η ανάπτυξη σε σταθερή τροχιά και να αντιμετωπιστεί η ανεργία και μέσω αυτής η κοινωνική ύφεση. Οι δράσεις στο πλαίσιο της νομισματικής πολιτικής προλάμβαναν τη μείωση των επιτοκίων και τις ενέσεις ρευστότητας στο σύστημα.

Στην Ευρωζώνη για να αποφευχθεί η ολική κατάρρευση, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις διέσωσαν το τραπεζικό σύστημα με επείγουσα βοήθεια σε τεράστια κλίμακα. Η Ε.Ε. ξεκίνησε ένα πανευρωπαϊκό πρόγραμμα ανάκαμψης για να διασφαλίσει δουλειές και κοινωνικές υπηρεσίες και να υποστηρίξει τις οικονομικές επενδύσεις. Τα κράτη μέλη της Ε.Ε. επιτείνουν την εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα και συστήνουν τρεις ευρωπαϊκούς εποπτικούς φορείς για να αναλάβουν το συντονισμό των εργασιών των εθνικών ρυθμιστικών αρχών και να διασφαλίσουν τη συνεπή εφαρμογή των ευρωπαϊκών κανόνων. (<http://ec.europa.eu>)

Οι εποπτικοί φορείς ήταν:

- Η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (ΕΑΤ) με αντικείμενο την εποπτεία των τραπεζών, περιλαμβανομένης της εποπτείας της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών.
- Η Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών με αντικείμενο την εποπτεία των κεφαλαιαγορών και την άμεση εποπτεία των οργανισμών αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας και των αρχείων καταγραφής συναλλαγών.
- Η Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων με αντικείμενο την εποπτεία των ασφαλίσεων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή <http://europa.eu>).

Με αυτόν τον τρόπο ενισχύθηκε η οικονομική επίβλεψη, το ευρώ διατήρησε την αξία του και προστάτευσε τις χώρες της Ευρωζώνης από τις χειρότερες συνέπειες της κρίσης, προσφέροντας έδαφος στις ευρωπαϊκές χώρες για διεθνές εμπόριο και επενδύσεις. Επίσης προτάθηκε η αναθεώρηση του κανονιστικού πλαισίου για την κατάχρηση της αγοράς, η υπαγωγή των Οργανισμών Αξιολόγησης Πιστοληπτικής

ικανότητας σε συγκεκριμένο ρυθμιστικό και εποπτικό πλαίσιο καθώς και η αναμόρφωση του πλαισίου άσκησης εποπτείας του Ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Τα σημεία, σταθμοί για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους στην Ελλάδα περιλαμβάνουν τη Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης (“Loan facility Agreement”) που συνδέεται με τα τρία «μνημόνια», (το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, το Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης, το Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής) και τη δεύτερη δανειακή σύμβαση.

5.1.1 Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ιδρύει τον **Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (European Financial Stabilisation Mechanism – EFSM)** που αποτελεί ένα από τα πρώτα όργανα για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Ο EFSM αποτέλεσε πρόγραμμα χρηματοδότησης έκτακτης ανάγκης, που βασίστηκε σε κεφάλαια τα οποία αντλήθηκαν από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και κατοχυρώθηκαν από την Κομισιόν, χρησιμοποιώντας τον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως εγγύηση. Ο EFSM λειτούργησε υπό την εποπτεία της Επιτροπής, αποσκοπώντας στη διατήρηση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στην Ευρώπη, με την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τα κράτη μέλη της ΕΕ που βρέθηκαν σε οικονομική δυσκολία, μεταξύ αυτών και την Ελλάδα.

Ο EFSM άντλησε τα χρήματά του από τις αγορές με εγγύηση από τον Προϋπολογισμό της Ε.Ε., στο οποίο μετέχει το σύνολο των χωρών της Ε.Ε. και όχι μόνο από τα μέλη της Ευρωζώνης. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους που υπήρξαν αντιρρήσεις για τη χρηματοδότηση του προγράμματος γέφυρας των 7 δις προς την Ελλάδα από χώρες όπως η Βρετανία, η Τσεχία και η Κροατία, οι οποίες δε μετέχουν στην Ευρωζώνη. Η απόφαση για τη χρήση του EFSM απαιτούσε ενισχυμένη πλειοψηφία και όχι ομοφωνία των χωρών της Ε.Ε. - συμφωνία από 15 χώρες που αντιπροσωπεύουν το 65% του πληθυσμού της – και επομένως μπορούσε να παρακάμψει την αντίρρηση μιας ή και περισσότερων χωρών. Το ταμείο του EFSM είχε την εξουσία να αυξηθεί έως του ποσού των 60 δις € (Ευρωπαϊκή Επιτροπή <https://ec.europa.eu>). Παράλληλα δημιουργήθηκε μια άλλη ξεχωριστή οντότητα, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και εξουσιοδοτήθηκε να δανειστεί έως και € 440.000.000.000.

5.1.2 Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας

Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (European Financial Stability Facility – EFSF) υπήρξε ένα όργανο ειδικού σκοπού (special purpose vehicle) που συμφωνήθηκε από τα 27 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 9 Μαΐου του 2010, με στόχο τη διατήρηση της οικονομικής σταθερότητας στην Ευρώπη με την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τα κράτη της Ευρωζώνης σε οικονομική δυσκολία. Η επίσημη ημερομηνία ίδρυσής του ήταν η 7η Ιουνίου 2010, ενώ σε πλήρη δράση ξεκίνησε από τις 4 Αυγούστου 2010. Το ταμείο είχε την έδρα του στην πόλη του Λουξεμβούργου. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων παρέχει σε αυτό υπηρεσίες διαχείρισης διαθεσίμων και διοικητική υποστήριξη μέσω συμβάσεων σε επίπεδο υπηρεσιών.

Ο εν λόγω ευρωπαϊκός μηχανισμός είχε τη δυνατότητα να εκδώσει ομόλογα ή άλλα χρεόγραφα στην αγορά με την υποστήριξη του Γερμανικού Γραφείου Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους για να αυξήσει τα κεφάλαια που απαιτούνταν για την παροχή δανείων προς χώρες της Ευρωζώνης με οικονομικά προβλήματα. Είχε επίσης τη δυνατότητα να προχωρήσει σε αναδιάρθρωση των κεφαλαίων των τραπεζών ή να αγοράσει κρατικά ομόλογα. Η έκδοση των ομολόγων του έπρεπε να συνοδεύεται από εγγυήσεις που παρέχονται από τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης ανάλογα με το μερίδιό τους στο καταβεβλημένο κεφάλαιο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ). Επίσης μπορούσε να αγοράσει απ'ευθείας ομόλογα που εξέδιδαν χώρες - μέλη με οικονομικά προβλήματα (Χριστοφόρου, 2011).

Καθώς η οικονομική κρίση στις χώρες της Νότιας Ευρώπης και την Ιρλανδία συνεχιζόταν και έκδηλη την ανάγκη αντιμετώπισης του προβλήματος χρέους της Ελλάδας, τα κράτη μέλη αποφάσισαν να προχωρήσουν σε αναβάθμιση του ρόλου του ταμείου. Έτσι το πλάνο στήριξης προέβλεπε πως η διευκόλυνση μπορεί να συνδυαστεί με δάνεια μέχρι και € 60 δισ. από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (EFSM) και έως € 250 δισ. από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) για την δημιουργία ενός οικονομικού πλαισίου ασφαλείας μέχρι και 750.000.000.000 ευρώ.

Η διευκόλυνση δανεισμού από τον EFSF μπορούσε να γίνει κατόπιν αιτήματος υποστήριξης από ένα κράτος μέλος της ζώνης του ευρώ που δεν ήταν πλέον σε θέση να δανειστεί από τις αγορές σε αποδεκτές τιμές. Προηγουμένως, ένα οικονομικό πρόγραμμα της χώρας θα έπρεπε να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΔΝΤ, να είχε γίνει ομόφωνα δεκτό από το Eurogroup και να είχε υπογραφεί ένα σχετικό «μνημόνιο κατανόησης» για τους όρους του δανεισμού. Με βάση τον σχεδιασμό που υπήρξε από τα κράτη μέλη και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, μετά τον Ιούνιο του 2013, τόσο το EFSF όσο και ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (EFSM)

αντικαταστάθηκαν από ένα νέο, μόνιμο, μηχανισμό στήριξης. Τόσο ο EFSM όσο και το EFSF είχαν τη μέγιστη πιστοληπτική διαβάθμιση (AAA από την Fitch Ratings και την Standard & Poor's και Aaa από την Moody's) η οποία όμως λόγω της παρατεινόμενης κρίσης υποβαθμίστηκε στη συνέχεια (το 2012 η Standard & Poor's υποβάθμισε την πιστοληπτική του EFSF σε AA+)(Ευρωπαϊκή Επιτροπή <https://ec.europa.eu>).

5.1.3 Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας

Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (European Stability Mechanism – ESM) είναι ένα μόνιμο πρόγραμμα χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα μέλη της Ευρωζώνης, το οποίο διαδέχθηκε το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης. Ο ESM τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιανουάριο του 2013, όταν επικυρώθηκε από τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης. Συνολικά το ταμείο του μηχανισμού χρηματοδοτήθηκε με 500 δις ευρώ, τα οποία είχε σχεδιαστεί να ανέλθουν στα 704 δις. ευρώ. Διευθύνων Σύμβουλος του ESM είχε οριστεί αρχικά ο μέχρι τότε Διευθύνων Σύμβουλος και του EFSF Κλάους Ρέγκλινγκ, ενώ πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου ορίζεται ο εκάστοτε πρόεδρος του Eurogroup. Ο ESM παρέχει πιστώσεις και εγγυήσεις για πιστώσεις που δίνονται σε υπερχρεωμένα κράτη - μέλη, με επιδοτούμενο επιτόκιο από τα υγιέστερης οικονομικής κατάστασης κράτη - μέλη.

Ο ESM μπορεί να δανείσει απευθείας στις κυβερνήσεις. Μπορεί, επίσης, να αγοράσει χρέη τους (δηλαδή κρατικά ομόλογα) είτε άμεσα όταν εκδίδονται, είτε στη δευτερογενή αγορά. Επιπλέον, ο ESM δύναται να υποστηρίξει τις τράπεζες άμεσα. Αυτή η υποστήριξη μπορεί να αφορά μια «ανακεφαλαιοποίηση», συνήθως παρέχοντας χρήματα σε αντάλλαγμα με συμμετοχή στην μετοχική σύνθεση.

Το πρώτο πρόγραμμα που εκτελέστηκε από τον ESM ήταν ένα δάνειο προς την Ισπανία για να βοηθήσει την ενδυνάμωση των τραπεζών της χώρας. Για το σκοπό αυτό ο ESM πλήρωσε ένα σύνολο 41,3 δις ευρώ το Δεκέμβριο του 2012 και το Φεβρουάριο του 2013. Άλλο πρόγραμμα του ESM ήταν αυτό της Κύπρου, με πρόβλεψη να διατεθούν έως 9 δις ευρώ, για τις χρηματοοικονομικές ανάγκες της κυπριακής κυβέρνησης και την ανακεφαλαιοποίηση του χρηματοοικονομικού τομέα της χώρας. Σε περίπτωση δανεισμού από τον ESM, οι πολιτικές που η εμπλεκόμενη χώρα καλείται να ακολουθήσει αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης κατά περίπτωση. Έτσι στην περίπτωση της Ισπανίας οι όροι επικεντρώθηκαν στις τράπεζες, ενώ για την Κύπρο οι όροι ήταν ευρύτεροι και κάλυπταν αλλαγές στη φορολογία και τις κυβερνητικές δαπάνες, καθώς και τη μεταρρύθμιση του συστήματος υγείας και του συνταξιοδοτικού.

Η λήψη αποφάσεων στον ESM γίνεται ομόφωνα από τα κράτη μετόχους, εκτός των περιπτώσεων έκτακτης ανάγκης, που επιτρέπεται η έγκριση απόφασης με το 85% της πλειοψηφίας των μεριδιούχων (Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης <https://www.esm.europa.eu/>).

5.2 Η διάρθρωση των προγραμμάτων στήριξης της ελληνικής οικονομίας

Η Ελλάδα από την αρχή της κρίσης το 2009 μέχρι και τις 20 Αυγούστου του 2018 έλαβε πάνω από 204 δις. ευρώ από τον ESM και τον EFSM με σκοπό την ενίσχυση των δημοσιονομικών οικονομικών και την ανάκτηση της εμπιστοσύνης των επενδυτών και των αγορών. Η οικονομική βοήθεια είχε σαν προαπαιτούμενο μεταρρυθμίσεις από την πλευρά της Ελλάδας καθώς οι μισθολογικές αυξήσεις είχαν ξεπεράσει τα κέρδη της παραγωγικότητας και είχε χάσει την ικανότητά της να ανταγωνίζεται άλλες χώρες. Ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων μειώθηκε κατά 25% και οι μισθοί του δημόσιου τομέα μειώθηκαν κατά 30%. Η κυβέρνηση μείωσε δραστικά τις δαπάνες και καθόρισε εκατοντάδες άλλα μεταρρυθμιστικά μέτρα με στόχευση τη δημοσιονομική ανάκαμψη.

5.2.1 Η Πρώτη συμφωνία

Η πρώτη συμφωνία ήρθε στις 2 Μαΐου του 2010, όταν οι υπουργοί του Eurogroup συμφώνησαν με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την ΕΚΤ ότι η πρόσβαση της Ελλάδας στις αγορές δεν είναι επαρκής. Τότε, η παροχή δανείου στήριξης κρίθηκε απαραίτητη για τη διαφύλαξη των οικονομικής σταθερότητας στη ζώνη του ευρώ στο σύνολό της. Μετά από αίτημα των ελληνικών αρχών, οι υπουργοί των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών συμφώνησαν ομόφωνα να ενεργοποιήσουν την υποστήριξη σταθερότητας στην Ελλάδα μέσω διμερών δανείων που θα συγκεντρώνονταν κεντρικά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπό τους καθορισμένους όρους που συμφωνήθηκαν την 11^η Απριλίου 2010. Η Κοινοβουλευτική έγκριση απαιτήθηκε από συγκεκριμένο αριθμό κρατών-μελών πριν την έκδοση της πρώτης δόσης στήριξης που θα ακλουθούσε.

Οι δράσεις αυτές φιλοδοξούσαν ότι αυτή η δημοσιονομική προσαρμογή και οι συνολικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο του προγράμματος των ελληνικών αρχών είναι κατάλληλες να σταθεροποιήσουν τη δημοσιονομική και οικονομική κατάσταση και να αντιμετωπίσουν τις δημοσιονομικές και διαρθρωτικές προκλήσεις της ελληνικής οικονομίας. Το πρόγραμμα παρείχε στήριξη αλλά κάτω από πολύ συγκεκριμένους όρους και στόχευε στη συμβολή της αποκατάστασης και διασφάλισης της εμπιστοσύνης στις χώρες της ζώνης του ευρώ.

Στο πλαίσιο ενός τριετούς κοινού προγράμματος με το ΔΝΤ, το χρηματοδοτικό πακέτο των 110 δις. ευρώ, διατέθηκε για να βοηθήσει την Ελλάδα να καλύψει τις ανάγκες χρηματοδότησής της, στη ζώνη του ευρώ. Τα κράτη μέλη συμφώνησαν

στην από κοινού προσφορά τους 80 δισ. ευρώ, εκ των οποίων τα 30 δισ. ευρώ κατά το πρώτο έτος. Οι πρώτες εκταμιεύσεις των δόσεων ξεκίνησαν πριν τηναποπληρωμήτων ελληνικών υποχρεώσεων.

Η χρηματοδοτική στήριξη της ζώνης του ευρώ χορηγήθηκε βάσει ισχυρών πολιτικών προϋποθέσεων που είχε αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης με τις ελληνικές αρχές από την Επιτροπή και το ΔΝΤ, σε συνεργασία με την ΕΚΤ. Το πρόγραμμα εγκρίθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο της Ελλάδας στις 2 Μαΐου του 2010 και εγκρίθηκε από το Eurogroup στη βάση της αξιολόγησης της Επιτροπής και της ΕΚΤ. Στο πλαίσιο αυτό, το Eurogroup εξέφρασε την ικανοποίησή του για τις μέχρι τότε προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να αντιμετωπίσει με αποφασιστικότητα τις δημοσιονομικές ανισορροπίες καθώς και τα νέα μέτρα που ανακοινώθηκαν στο πλαίσιο του τριετούς προγράμματος που συμφωνήθηκε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την ΕΚΤ και το ΔΝΤ, το οποίο επίσης ανήγγειλε σε επίπεδο τεχνικών στελεχών τη συμφωνία με την Ελλάδα. (Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης <https://www.esm.europa.eu/assistance/greece>).

5.2.2 Η συμφωνία του 2^{ου} προγράμματος

Το δεύτερο πρόγραμμα αφορούσε τη μείωση των διαρθρωτικών δαπανών κατά 325 εκ. ευρώ ώστε να καλυφθεί το δημοσιονομικό χάσμα του 2012 και στο οποίο συμφώνησαν όλοι οι εμπλεκόμενοι της τότε συγκυβέρνησης. Το δεύτερο πρόγραμμα στήριξης παρείχε ένα περιεκτικό σχέδιο για την τοποθέτηση των δημόσιων οικονομικών και της οικονομίας της Ελλάδας σε βιώσιμη τροχιά και ως εκ τούτου την προστασία της οικονομικής σταθερότητας της χώρας στη ζώνη του ευρώ. Το Eurogroup έχει πλήρη επίγνωση της προσπάθειας των Ελλήνων πολιτών αλλά υπογράμμισε επίσης ότι οι περαιτέρω προσπάθειες της ελληνικής κοινωνίας ήταν απαραίτητες ώστε να επιστρέψει η οικονομία σε μια βιώσιμη πορεία ανάπτυξης.

Η εξασφάλιση της βιωσιμότητας του χρέους και η αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας αποτελούσαν πρωτεύοντες στόχους του νέου προγράμματος. Η επιτυχία του ήταν εξαρτημένη απόλυτα από την πλήρη εφαρμογή του, από την πλευρά της Ελλάδας. Αυτό σήμαινε ότι η Ελλάδα έπρεπε να επιτύχει φιλόδοξους αλλά και ρεαλιστικούς στόχους δημοσιονομικής εξυγίανσης για να επιστρέψει σε ένα πρωτογενές πλεόνασμα από το 2013, να υλοποιήσει τα σχέδια ιδιωτικοποίησης και να εφαρμόσει μια τολμηρή ατζέντα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που της είχαν ανατεθεί. Οι μεταρρυθμίσεις αφορούσαν τόσο τον τομέα της αγοράς εργασίας, όσο και στην αγορά προϊόντων και υπηρεσιών προκειμένου να προωθηθεί η ανταγωνιστικότητα, η απασχόληση και η βιώσιμη ανάπτυξη.

Για το σκοπό αυτό θεωρήθηκε απαραίτητη η περαιτέρω ενίσχυση της Ελληνικής θεσμικής ικανότητας και για αυτό κλήθηκε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή να ενισχύσει

σημαντικά την Ομάδα Εργασίας μέσω μιας ενισχυμένης και μόνιμης παρουσίας στην Ελλάδα, για να παρέχει τεχνική βοήθεια και να συντονίζει. Τα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ για αυτό το σκοπό προσέφεραν εμπειρογνώμονες που θα ενίσχυαν την ομάδα εργασίας. Το Eurogrouπέτσι κατάφερε την ισχυρότερη επίβλεψη και παρακολούθηση της ελληνικής κυβέρνησης και της συνεργασίας της με την Τρόικα στην αξιολόγηση των μέτρων που λήφθηκαν, εξασφαλίζοντας έτσι την έγκαιρη και πλήρη εφαρμογή του προγράμματος.

Η επιβολή του PSI από το Eurogroup έγινε στην κατεύθυνση της συμμετοχής ιδιωτών πιστωτών στην ανταλλαγή χρεών, η οποία θα οδηγούσε στη βιωσιμότητα των χρεών της Ελλάδας. Η πολιτική αυτή προέβλεπε ονομαστικό κούρεμα 53,5% στους κατόχους ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου.

Θεωρήθηκε από το Eurogroup ότι τα απαραίτητα στοιχεία ήταν διαθέσιμα για τα κράτη μέλη να διεξάγουν τις σχετικές εθνικές διαδικασίες, ώστε:

- να επιτρέψουν την παροχή από το EFSF της επαναγοράς των ελληνικών χρεογράφων για πράξεις νομισματικής πολιτικής
- τη συνεισφορά των χωρών του ευρώ στην άσκηση της πολιτικής του PSI
- την εξόφληση χρωστούμενων τόκων από ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου
- την υπολειπόμενη χρηματοδότηση (μετά το PSI) για το ελληνικό πρόγραμμα προσαρμογής, συμπεριλαμβανομένης της απαραίτητης χρηματοδότησης για την ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών σε περίπτωση ανησυχιών σχετικά με τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα.

Το Eurogroup διαπίστωσε ότι οι τοποθετήσεις ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου στο Ευρωσύστημα (ΕΚΤ - European Central Bank και Εθνική Κεντρική Τράπεζα, ΕθνΚΤ) κρατούνταν για λόγους δημόσιας πολιτικής καθώς επίσης ότι οι εισπράξεις από την κατοχή ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου από το Ευρωσύστημα συνέβαλε στο κέρδος της ΕΚΤ και των Εθνικών ΚΤ. Τα κέρδη της ΕΚΤ θα εκταμιεύονταν στις ΕθνΚΤ ενώ τα κέρδη των ΕθνΚΤ θα εκταμιεύονταν στα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ σύμφωνα με τους εκ του νόμου κανόνες κατανομής κερδών της ΕΚΤ των ΕθνΚΤ αντίστοιχα.

Η Ευρωμάδα έχει συμφωνήσει ότι ορισμένα κρατικά έσοδα που προέρχονται από τα SMP (Securities Markets Programme), που εκταμιεύονται από τις ΕθνΚΤ μπορούσαν να διατεθούν από τα κράτη μέλη για την περαιτέρω βελτίωση της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους της Ελλάδας. Επίσης και τα κράτη μέλη συμφωνήσαν σε μια περαιτέρω αναδρομική μείωση των επιτοκίων του Ελληνικού Δανείου στις 150 μονάδες βάσης, χωρίς αποζημίωση για υψηλότερο

κόστος χρηματοδότησης. Αποτέλεσμα αυτού θα ήταν η μείωση της αναλογίας χρέους-ΑΕΠ το 2020 κατά 2,8 ποσοστιαίες μονάδες καθώς και η μείωση των χρηματοδοτικών αναγκών κατά περίπου 1,4 δις ευρώ την περίοδο του προγράμματος.

Σημαντική ενίσχυση αποτέλεσε η δέσμευση των κυβερνήσεων των κρατών μελών (στις οποίες οι κεντρικές τράπεζες κατείχαν ελληνικά κρατικά ομόλογα στο επενδυτικό τους χαρτοφυλάκιο), να μεταβιβάσουν στην Ελλάδα ποσό ίσο με οποιοδήποτε μελλοντικό εισόδημα που προέρχεται από την εθνική κεντρική τους τράπεζα από το χαρτοφυλάκιο μέχρι το 2020. Αυτή η ροή χρήματος θα συνέβαλε στη μείωση του δείκτη του ελληνικού χρέους κατά 1,8% έως το 2020 καθώς και στη μείωση των αναγκών χρηματοδότησης κατά την περίοδο του συγκεκριμένου προγράμματος περίπου κατά 1,8 δις. ευρώ.

Συμφωνήθηκε ότι οι συνεισφορές του ιδιωτικού και του δημοσίου τομέα θα έπρεπε να διασφαλίσουν ότι ο δείκτης δημόσιου χρέους της Ελλάδας θα μειωθεί κατά 120,5% του ΑΕΠ έως το 2020, υπό την προϋπόθεση ότι οι πολιτικές στο πλαίσιο του προγράμματος τηρούνται συνεχώς. Η εκταμίευση από τα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ μέσω του EFSF, ήταν παράλληλη με την προσδοκία ότι το ΔΝΤ θα συμβάλει σημαντικά, σε επιπρόσθετο επίσημο πρόγραμμα ύψους 130 δις. ευρώ μέχρι το 2014. Οι εκταμιεύσεις του προγράμματος PSI και η τελική απόφαση έγκρισης των εγγυήσεων για το δεύτερο πρόγραμμα υπόκειται στην επιτυχή λειτουργία του PSI και της διαβεβαίωσης από το Eurogroup, με βάση την αξιολόγηση της τρόικας και της νομικής εφαρμογής από την Ελλάδα των συμφωνημένων προηγούμενων ενεργειών. (Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης <https://www.esm.europa.eu/assistance/greece>).

5.2.3 Η Τρίτη συμφωνία

Το τρίτο πρόγραμμα συμφωνήθηκε έπειτα από την μη καταβολή της δόσης του δανείου στο IMF. Η Ελλάδα συμφωνεί με τον ESM μεταρρυθμίσεις σαν προϋπόθεση για μελλοντικό πρόγραμμα, και με σκοπό να ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη των εταίρων της. Οι θεσμοί συμφωνήσαν για:

- Τον εκσυγχρονισμό του συστήματος ΦΠΑ και τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης για την αύξηση των εσόδων.
- Την εκ των προτέρων λήψη μέτρων για τη βελτίωση της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας του συνταξιοδοτικού συστήματος στο πλαίσιο ενός συνολικού προγράμματος μεταρρύθμισης των συντάξεων.
- Τη διαφύλαξη της πλήρους νομικής ανεξαρτησίας της ΕΛΣΤΑΤ.

- Την πλήρη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων της Συνθήκης για τη σταθερότητα, τον συντονισμό και την επιβολή κυρώσεων στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Αυτό επετεύχθημε την καθιέρωση του δημοσιονομικού συμβουλίου πριν από την οριστικοποίηση του μνημονίου συμφωνίας και την καθιέρωση σχεδόν αυτοματοποιημένων περικοπών των δαπανών σε περίπτωση αποκλίσεων από τους φιλόδοξους στόχους των πρωτογενών πλεονασμάτων.
- Την έγκριση του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, ο οποίος αποτελούσε σημαντική αναθεώρηση των διαδικασιών και των ρυθμίσεων του συστήματος αστικής δικαιοσύνης και μπορούσε να επιταχύνει σημαντικά τη δικαστική διαδικασία και τη μείωση του αντίστοιχου κόστους.

Επίσης ζητήθηκε από την Ελλάδα σε συμφωνία με τα θεσμικά όργανα:

- Να εκπονήσουν φιλόδοξες μεταρρυθμίσεις στον τομέα των συντάξεων. Ειδικότερα, να καθορίσουν πολιτικές για την πλήρη αντιστάθμιση των δημοσιονομικών επιπτώσεων της απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου σχετικά με τη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος του 2012, και να εφαρμόσουν τη ρήτρα μηδενικού ελλείμματος ή αμοιβαία αποδεκτά εναλλακτικά μέτρα έως τον Οκτώβριο του 2015.
- Να υιοθετήσουν πιο φιλόδοξες μεταρρυθμίσεις στην αγορά προϊόντων με σαφές χρονοδιάγραμμα για την εφαρμογή όλων των συστάσεων του ΟΕCD (Organization for Economic Cooperation and Development) συμπεριλαμβανομένου μεταρρυθμίσεων στο εμπόριο της Κυριακής, των περιόδων πώλησης, της ιδιοκτησίας φαρμακείων, των φαρμακευτικών προϊόντων χωρίς συνταγή, καθώς και για το άνοιγμα των κλειστών επαγγελματιών.
- Στις αγορές ενέργειας, να προχωρήσει η ιδιωτικοποίηση του διαχειριστή του δικτύου μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας (ΑΔΜΗΕ), εκτός εάν διαπιστωθούν μέτρα αντικατάστασης που έχουν ισοδύναμο αποτέλεσμα στον ανταγωνισμό, όπως συμφωνήθηκε από τα θεσμικά όργανα.
- Στις αγορές εργασίας, να γίνουν αυστηρές αναθεωρήσεις και εκσυγχρονισμός των συλλογικών διαπραγματεύσεων, της βιομηχανικής δράσης, των ομαδικών απολύσεων σύμφωνα με τη σχετική οδηγία και να ακολουθηθούν οι βέλτιστες πρακτικές της Ε.Ε. με σκοπό οι πολιτικές της αγοράς να ευθυγραμμιστούν με τις αντίστοιχες διεθνείς και ευρωπαϊκές.
- Να υιοθετήσουν τα απαραίτητα μέτρα για την ενίσχυση του χρηματοπιστωτικού τομέα, συμπεριλαμβανομένης της αποφασιστικής

δράσης για τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια και μέτρα για την ενίσχυση της διακυβέρνησης του ΗFSF (Ελληνικού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας) και των τραπεζών, κύρια με την κατάργηση κάθε δυνατότητας για πολιτικές παρεμβάσεις, ιδίως σε διαδικασίες διορισμών.

Επιπρόσθετα ζητήθηκε από τις ελληνικές αρχές θα προβούν στις ακόλουθες ενέργειες:

- Στην ανάπτυξη σημαντικού κλιμακούμενου προγράμματος ιδιωτικοποίησης καθώς και ενός ταμείου ιδιωτικοποιήσεων στο οποίο θα μεταφερθούν τα ελληνικά περιουσιακά στοιχεία που θα ιδιωτικοποιηθούν. Τα έσοδα από την πώληση των περιουσιακών στοιχείων θα αποτελούσαν μέρος της αποπληρωμής του νέου δανείου του ESM και θα παρήγαγαν ένα στοχοθετημένο συνολικό ποσό 50 δισ. ευρώ. Από το σύνολο αυτό τα 25 δισ. ευρώ θα χρησιμοποιούνταν για την αποπληρωμή της ανακεφαλαιοποίησης τραπεζών και άλλων στοιχεία ενεργητικού, και το 50% του εναπομένοντος ποσού (δηλαδή 50% των 25 δισ. ευρώ) θα χρησιμοποιούνταν για τη μείωση του λόγου του χρέους προς το ΑΕΠ και το υπόλοιπο 50% θα αξιοποιούνταν για επενδύσεις.
- Το ταμείο αυτό θα ήταν εγκατεστημένο στην Ελλάδα και θα μπορούσε να διαχειρίζεται από τις ελληνικές αρχές, υπό την εποπτεία των σχετικών ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων. Σε συμφωνία με τα θεσμικά όργανα και με βάση τις βέλτιστες διεθνείς πρακτικές, θα έπρεπε να θεσπιστεί ένα νομοθετικό πλαίσιο για τη διασφάλιση διαφανών διαδικασιών και κατάλληλης τιμολόγησης πώλησης περιουσιακών στοιχείων, σύμφωνα με τις αρχές και τα πρότυπα του OECD για τη διαχείριση των κρατικών επιχειρήσεων.
- Επίσης ζητήθηκε ο εκσυγχρονισμός και η ενίσχυση της ελληνικής διοίκησης και η έναρξη εφαρμογής ενός προγράμματος, υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, για την αποπολιτικοποίηση της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, τη δημιουργία ικανών στελεχών καθώς και την περαιτέρω μείωση του κόστους λειτουργίας της.
- Την πλήρη εξομάλυνση των μεθόδων εργασίας με τα θεσμικά όργανα, συμπεριλαμβανομένων των αναγκαίων εργασιών για τα εν λόγω όργανα, ώστε να επέλθει βελτίωση της εφαρμογής και της παρακολούθησης του προγράμματος. Επιπλέον η συμφωνία με τους θεσμούς σχετικά με όλα τα σχέδια νομοθετικών πράξεων σε σχετικούς τομείς.

Η εφαρμογή αυτών των αλλαγών, σε συνδυασμό με τη δυσμενή οικονομική κατάσταση της χώρας αυτή την περίοδο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε

χρηματοδότηση από 82 έως 86 δις. ευρώ όπως αξιολογήθηκε από τα θεσμικά όργανα. Έδωσε το ελεύθερο στους θεσμούς να διερευνήσουν τις δυνατότητες μείωσης του χρηματοδοτικού κονδυλίου μέσω εναλλακτικής φορολογικής πορείας ή και υψηλότερων εσόδων από ιδιωτικοποιήσεις.

Η επαναφορά και η πρόσβαση της Ελλάδας στις αγορές αποτελούσε βασικό στόχο του προγράμματος χρηματοδοτικής βοήθειας με σκοπό την μείωση της ανάγκης αξιοποίησης του συνολικού κονδυλίου χρηματοδότησης (Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης, <https://www.esm.europa.eu/assistance/greece>).

Η λήψη των παραπάνω μέτρων δεν έμεινε χωρίς κριτική και η "θεραπεία" που επελέγη για την ελληνική κρίση προειδοποιούσε για τρεις βασικούς κινδύνους.

- Πρώτα, ότι η επιβαλλόμενη λιτότητα θα οδηγούσε σε μια ασθενέστερη οικονομία, σε χαμηλότερα φορολογικά έσοδα, και ως εκ τούτου, αδυναμία μείωσης των ελλειμμάτων (Stiglitz 2010).
- Δεύτερον, ότι το δόγμα της λιτότητας των οικονομικών, που προωθούσε τις περικοπές δαπανών υπέρ της "εμπιστοσύνης των αγορών" με τον ισχυρισμό ότι οι χώρες που δεν το πράττουν θα αντιμετωπίσουν πτώση κεφαλαίων και υψηλά επιτόκια, δεν επιβεβαιώθηκε ποτέ στην πράξη, καθώς όλες οι χώρες που εφάρμοσαν μέτρα λιτότητας είδαν μια καταστροφική ύφεση αντί της υποσχόμενης ανάπτυξης (Krugman 2012).
- Τρίτον, ότι η συνταγή που επιβλήθηκε για την Ελλάδα ήταν ακόμη πιο σκληρή από εκείνη του ΔΝΤ κατά την περίοδο 1997-1998 στην Ασιατική κρίση, παρόλο που η Ελλάδα δεν είχε ούτε την επιλογή υποτίμησης του νομίσματος όπως στην Ασία, ούτε όπως στην Αργεντινή, με αποτέλεσμα να μην αποτελεί μια χώρα με ζώνη χαμηλών μισθών θελκτική προς τους επενδυτές (Fitoussi 2012).

Ωστόσο, παρά τις προειδοποιήσεις αυτές, η τρόικα και η ελληνική κυβέρνηση επικεντρώθηκαν στην εφαρμογή της μεθόδου "εσωτερικής υποτίμησης", βασιζόμενοι κυρίως στην άποψη ότι η αναστροφή της επιδείνωσης της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας θα εξαρτηθεί από την εργασία. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η μείωση των μισθών αυξάνει τις εξαγωγές, τη συνολική ζήτηση και την παραγωγή, αποκαθιστώντας έτσι την ισορροπία με παροχή βελτιωμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών (Markantonatou, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η οικονομική κρίση αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο με σημαντικές πολυδιάστατες επιπτώσεις σε κοινωνικό, πολιτικό και κύρια σε οικονομικό επίπεδο. Η Ελλάδα βρίσκεται στο επίκεντρο των εξελίξεων το τελευταίο διάστημα καθώς έχει πληγεί άμεσα από την κρίση. Αποτελεί την ορατή κορυφή του παγόβουνου καθώς στην ΕΕ όχι μόνο η ελληνική οικονομία αλλά και οι οικονομίες άλλων χωρών όπως η Ιρλανδία ή η Πορτογαλία έχουν πληγεί επίσης.

Η παρούσα εργασία μελέτησε την οικονομική κρίση στην Ελλάδα, τον τρόπο έναρξης και επέκτασης της οικονομικής κρίσης, τα αίτια της, και τις συνέπειες που αυτή επέφερε στην ελληνική κοινωνία και οικονομία. Διερευνήθηκε ο τρόπος που η κρίση επηρέασε το Σύστημα Υγείας και την πρόσβαση στην εργασία καθώς και η μετανάστευση της πλέον παραγωγικής ομάδας πληθυσμού στο εξωτερικό. Παράλληλα διερευνήθηκαν τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι αποφάσεις που έλαβαν σχετικά με τα προγράμματα στήριξης της ελληνικής οικονομίας. Επίσης οι νέοι μηχανισμοί που δημιουργήθηκαν, η διάρθρωση των προγραμμάτων και οι αποφάσεις που έλαβαν σχετικά με την υποστήριξη/ διάσωση της χώρας μας.

Η ελληνική κρίση ξεκίνησε από την οικονομική δυσπραγία, που εισήχθη στην Ελλάδα εξαιτίας της διεθνούς ύφεσης, έκανε ορατή την υπερχρέωση του ελληνικού δημοσίου και την πιθανή αδυναμία ελέγχου του διογκούμενου χρέους του. Η κακοδιαχείριση επίσης της ελληνικής οικονομίας και των δημόσιων οικονομικών της χώρας συνέβαλε στην έναρξη και επέκταση της κρίσης. Η Ευρωζώνη, που δημιουργήθηκε για πολιτικούς σκοπούς ως ένα επόμενο βήμα προς την κατεύθυνση της σύγκλισης οικονομικής και νομισματικής ένωσης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημιούργησε μια λανθασμένη οικονομική δομή και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη έκανε την εμφάνιση της κρίσης στην Ελλάδα αναπόφευκτη. Εμπόδισε τη χώρα να ασκήσει τον πλήρη έλεγχο της νομισματικής της πολιτικής, με επακόλουθο τη διατήρηση των επιτοκίων σε χαμηλό επίπεδο για μεγάλο χρονικό διάστημα σε σχέση με τις πληθωριστικές πιέσεις που δημιουργούσαν στην ελληνική οικονομία.

Η κρίση όμως δεν παρέμεινε εντός των συνόρων της χώρας αλλά επεκτάθηκε και επηρέασε τις οικονομίες των χωρών της ευρωζώνης. Κύριο αίτιο ήταν η δυσπιστία των αγορών για την λειτουργία της καθώς πριν την οικονομική κρίση, οι διεθνείς αγορές λάμβαναν τις χώρες της Ευρωζώνης ως ένα ενιαίο σύνολο. Πλέον όμως, τις διαφοροποιούν ανάλογα με τον πιστωτικό κίνδυνο της κάθε μιας, κάτι που διακύβευε τη σταθερότητα και την ύπαρξή της. Η ύφεση του ευρώ από το 2009 ήδη τόνισε το πρόβλημα του ανταγωνισμού, αλλά και της απόκλισης μεταξύ των βόρειων και νότιων ευρωπαϊκών χωρών. Η οικονομία συγκεκριμένων χωρών,

μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, στηριζόταν στην υπερκατανάλωση και στον πολύ μεγάλο δανεισμό και όχι στην ύπαρξη επενδυτικών προγραμμάτων. Η αύξηση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού της χώρας μας αλλά και άλλων κρατών της ευρωπαϊκής περιφέρειας ήταν πλασματική.

Απόρροια των παραπάνω ήταν η εμφάνιση των συνεπειών της κρίσης, τόσο οικονομικών όσο και κοινωνικών. Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, άρχισε να παρουσιάζει προβλήματα ρευστότητας εξαιτίας των υποβαθμίσεων της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των ελληνικών τραπεζών από την διεθνή αγορά και τις πηγές άντλησης ρευστότητας. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και η διαφαινόμενη αστάθεια στις αρχές του 2015 οδήγησαν σε κλείσιμο των τραπεζών και σε επιβολή των capital controls (Samitas 2016). Παρατηρήθηκε απώλεια του παραγωγικού κεφαλαίου και εκτεταμένη αποεπένδυση. Αντίστοιχα και οι κοινωνικές επιπτώσεις κάνουν αισθητή την παρουσία τους καθώς μεγάλο μέρος του πληθυσμού βρίσκεται στα όρια της φτώχειας. Οι Έλληνες, από το 2008 έως το 2015 έγιναν φτωχότεροι κατά 40%, ενώ τα εισοδήματα το 2014 έπεσαν κάτω από το επίπεδο που βρίσκονταν το 2003. Αυξάνεται η επισφαλής και ανασφάλιστη εργασία, επικρατεί κλίμα γενικής ανασφάλειας, εξευτελιστικές πληρωμές, αποδυνάμωση των εργασιακών δικαιωμάτων λόγω της απελευθέρωσης των συμβάσεων εργασίας και αύξηση των φτωχών νοικοκυριών. Επιπλέον επέρχεται ταχεία επιδείνωση της κατάστασης της μεσαίας τάξης και ένας μεγάλος αριθμός οικογενειακών και μη επιχειρήσεων, κλείνουν εξαιτίας της φθίνουσας κατανάλωσης, της έλλειψης ρευστότητας και της υψηλής φορολογίας. Η ανεργία την περίοδο της κρίσης ξεπερνά το 27% του εργατικού δυναμικού, με τους ανέργους να ανέρχονται σε πάνω από 1,34 εκατομμύρια άτομα, εκ των οποίων το 71% είναι μακροχρόνια άνεργοι.

Καθώς η ανεργία αποτελεί έναν ιδιαίτερα επιβαρυντικό για την υγεία ψυχοκοινωνικό παράγοντα, τα άτομα που τη βιώνουν διακατέχονται από πολύ χαμηλή αυτοπεποίθηση, νιώθουν απόρριψη από την κοινωνία, αισθάνονται πικρία και απογοήτευση, με ταυτόχρονη εμφάνιση καταθλιπτικής συμπτωματολογίας. Σημαντικό ποσοστό των ανέργων παρουσιάζει ψυχοσωματικά προβλήματα με την έλλειψη πόρων και την εξάρτηση από τρίτους να συμβάλει στον κοινωνικό τους αποκλεισμό, φαινόμενο που οδηγεί σε αύξηση της αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς. Οι θάνατοι από αυτοκτονίες στην Ελλάδα, αυξάνουν σημαντικά από 377 το 2010 σε 533 το 2013, ενώ η παρατηρούμενη αύξηση μεταξύ του 2011 και 2012 κυμαίνεται στο 6,5% και μεταξύ του 2012 και 2013 στο 4,9%.

Παράλληλα η πρόσβαση του πληθυσμού στο σύστημα υγείας είναι δυσχερής διότι ο στόχος της αποδοτικότερης χρησιμοποίησης των δημοσίων πόρων - σύμφωνα με τα προγράμματα προσαρμογής - επιβάλλει μείωση των δαπανών στον τομέα της υγείας. Οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία αντιστοιχούν στο 5% του ΑΕΠ σε σχέση με 7,2%

που είναι ο μέσος όρος στην ΕΕ και αντιπροσωπεύουν μόλις το 59% των συνολικών δαπανών για την υγεία, το τέταρτο χαμηλότερο ποσοστό μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Το ποσοστό του πληθυσμού που αναφέρει μη ικανοποιούμενες ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης λόγω υψηλού κόστους υπερδιπλασιάζεται μεταξύ 2010 και 2015 (από 4,2% σε 10,9%), ενώ εμφανίζονται μεγάλες ανισότητες ανάλογα με την εισοδηματική κατάσταση. Ο τομέας της υγείας αποτέλεσε το στόχο μιας επίμονης προσπάθειας αύξησης των εσόδων και μείωσης των δαπανών, με τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος να επηρεάζονται δυσανάλογα. Η εφαρμογή μεταρρυθμίσεων που περιλαμβάνουν την εισαγωγή αμοιβών των χρηστών για την πρόσβαση σε νοσοκομειακές υπηρεσίες, αυξημένες πληρωμές για φαρμακευτικά προϊόντα, διακοπή προγραμμάτων για ευάλωτους πληθυσμούς και μακρούς καταλόγους αναμονής για πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, επηρέασαν σημαντικά αρνητικά τον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης.

Επιπλέον το φαινόμενο της μετανάστευσης παίρνει νέες διαστάσεις καθώς η μετανάστευση των νεότερων, άκρως μορφωμένων ατόμων (“brain drain”), εντατικοποιείται την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Το καλύτερο και λαμπρότερο εργατικό δυναμικό της Ελλάδας, επιλέγει να σπουδάσει και να ζήσει στο εξωτερικό και αποθαρρύνονται να επιστρέψουν στην χώρα, εξαιτίας των λιγοστών ευκαιριών απασχόλησης, και των αυξημένων μέτρων λιτότητας. Η μετανάστευση των συγκεκριμένων ατόμων, μεταφράζεται σε περίπου το 10% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας. Από τα άτομα που εκφράζουν την προθυμία τους να εργαστούν στο εξωτερικό το 66,4% δηλώνει ότι το κάνει για να έχει καλύτερη ποιότητα ζωής συνολικά, το 44,7% για να βρει μια καλή δουλειά και το 32,6% για να διασφαλίσει περισσότερη αξιοκρατία στην εξέλιξή του. Επιπλέον το 60,7% δηλώνει ότι θα προτιμούσε μια θέση εργασίας με προοπτική καριέρας στο εξωτερικό παρά μια μόνιμη θέση εργασίας στον ιδιωτικό ή στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα. Η έλλειψη αξιοκρατίας, τααδιαφανή κριτήρια επιλογών και προσλήψεων και η ανεπαρκής επένδυση σε άτομα υψηλών προσόντων, αναδύονται ως οι κύριοι παράγοντες διαφυγής στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα το ενδεχόμενο επιστροφής στη χώρα συνδέεται άμεσα από επικείμενη ικανοποίηση των προσδοκιών των ατόμων, καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, επαγγελματική αποκατάσταση, ικανοποιητική αμοιβή και καλύτερη ποιότητα ζωής. Η μετανάστευση τείνει να είναι περισσότερο σκόπιμη από ό,τι επιβληθείσα επιλογή.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση της οποίας η Ελλάδα αποτελεί πλήρες μέλος, κλήθηκε να λάβει μέτρα για την στήριξη της ελληνικής οικονομίας, την μη κατάρρευση του κράτους και την αναδιάρθρωση του ελλείμματος. Κύρια στόχευση αποτελούσε η βιώσιμη αντιστροφή του δυσμενούς οικονομικού κλίματος ώστε να μπορέσει η οικονομία να περάσει σε αναπτυξιακή φάση, να επανέλθει η εμπιστοσύνη όλων των μερών του χρηματοπιστωτικού συστήματος και να αντιμετωπιστεί η ανεργία και η γενικότερη κοινωνική ύφεση. Οι δράσεις στο πλαίσιο της νομισματικής πολιτικής περιλάμβαναν

τη μείωση των επιτοκίων και τις ενέσεις ρευστότητας στο σύστημα. Για την αναστροφή του κλίματος και την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους, νέα όργανα διαχείρισης δημιουργήθηκαν μέσα από το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθώντας να δώσει λύση στην ευρωπαϊκή πλέον οικονομική κρίση ενίσχυσε την εποπτεία στον χρηματοπιστωτικό τομέα με τις συντονισμένες δράσεις της ευρωπαϊκής αρχής τραπεζών, της ευρωπαϊκής αρχής ακινήτων και της ευρωπαϊκής αρχής ασφαλίσεων αλλά συνέχισε και με την ίδρυση του ευρωπαϊκού μηχανισμού χρηματοπιστωτικής σταθερότητας (EFSM) και του ευρωπαϊκού μηχανισμού σταθερότητας (ESM). Η Ελλάδα σύντομα πείστηκε ότι η λήψη μέτρων διάσωσης της οικονομίας ήταν μονόδρομος και ήρθε σε συμφωνία με ευρωπαίους και διεθνείς εταίρους η οποία οδήγησε στο πρώτο πρόγραμμα διάσωσης το 2010, διάρκειας τριών ετών, με χρηματοδοτικό πακέτο ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το ΔΝΤ. Το δάνειο χορηγήθηκε υπό όρους, ώστε η Ελλάδα να εφαρμόσει μια ευρεία ατζέντα μεταρρυθμίσεων, κυρίως μέτρα λιτότητας, διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένης της καταπολέμησης της φοροδιαφυγής και ιδιωτικοποίηση κρατικών περιουσιακών στοιχείων. Αυτή η αρχική παρέμβαση αποτελεί το πρώτο ελληνικό σχέδιο διάσωσης. Σύντομα όμως κρίθηκε απαραίτητο δεύτερο πρόγραμμα στήριξης με πρωτεύοντα στόχο τη μείωση των διαρθρωτικών δαπανών κατά 325 εκ. ευρώ ώστε να καλυφθεί το δημοσιονομικό χάσμα του 2012. Τέθηκαν φιλόδοξοι στόχοι για την Ελλάδα με σχέδια ιδιωτικοποίησης, και διαρθρωτικές αλλαγές ώστε να προωθηθεί η βιώσιμη ανάπτυξη. Το τρίτο πρόγραμμα βρίσκει την Ελλάδα να μην έχει καταβάλει τη δανειακή δόση στο IMF και συμφωνείται δάνειο με τον ESM με σκοπό η χώρα να ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη των εταίρων της. Από την Ελλάδα ζητήθηκαν βαθιές αλλαγές σε πολλούς τομείς της οικονομίας και της δημόσιας διοίκησης και είχαν σαν αποτέλεσμα χρηματοδότηση από 82 έως 86 δις. ευρώ.

Η ομοιότητα στα τρία προγράμματα έγκειται στην υποχρεωτικότητα τήρησης της εκάστοτε συμφωνίας, η οποία διασφαλιζόταν με τον αυστηρό έλεγχο της τρόικας / θεσμών και την αξιολόγηση των επιδόσεων εφαρμογής. Οι ιδιαίτερες απαιτήσεις του πρώτου προγράμματος αφορούσαν τη δέσμευση της δημόσιας ακίνητης περιουσίας, τον αποκλεισμό της χώρας από δανειακή βοήθεια από άλλη πηγή εκτός των δανειστών της και την απαγόρευση συμψηφισμού των χρεών της χώρας. Την εφαρμογή του προγράμματος και την εκταμίευση των δόσεων, ανέλαβε ομάδα εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, η οποία ανά τρίμηνο αξιολογούσε την πρόοδο του προγράμματος και την εφαρμογή των όρων του. Χαρακτηριστικό του δεύτερου προγράμματος ήταν οι απαιτήσεις της τρόικας που αφορούσαν το "κούρεμα" των κρατικών ομολόγων, η εφαρμογή ενός επιπλέον πακέτου λιτότητας ώστε το έλλειμμα να γίνει βιώσιμο και η απαίτηση υπογραφής συμφωνίας από μέρους όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας ότι, εγγυώνται τη συνεχή υποστήριξή τους στο

πακέτο της λιτότητας. Σε αντάλλαγμα για τη στήριξη του τρίτου προγράμματος, η Ελλάδα έπρεπε να εξορθολογήσει το σύστημα ΦΠΑ και να διευρύνει τη φορολογική βάση για να αυξήσει τα έσοδα, να μεταρρυθμίσει το συνταξιοδοτικό σύστημα, να διασφαλίσει την πλήρη νομική ανεξαρτησία της ΕΛΣΤΑΤ, να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες για να εξασφαλίσει πρωτογενή πλεονάσματα, να μεταρρυθμίσει τη δικαιοσύνη, να εκσυγχρονίσει τη νομοθεσία για την αγορά εργασίας, να εκσυγχρονίσει και να ενισχύσει την ελληνική διοίκηση, να προσδιορίσει σαφή αντισταθμιστικά ισοδύναμα για κατοχυρωμένα δικαιώματα, να ανακεφαλαιοποιήσει το ελληνικό τραπεζικό σύστημα και να ιδιωτικοποιήσει κρατικά περιουσιακά στοιχεία αξίας πενήντα 50 δισεκατομμυρίων.

Η τρίτη δέσμη μέτρων διάσωσης ή "Τρίτο μνημόνιο", υπογράφηκε στις 13 Ιουλίου 2015 και έληξε στις 21 Αυγούστου 2018, σηματοδοτώντας επίσημα την έξοδο της χώρας από τα - προγράμματα στήριξης και λήψης οικονομικών μέτρων - μνημόνια. Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω, είναι αφενός η χώρα να οδεύει σε πορεία διάσωσης και απεξάρτησης από τους συνεχείς (ευρωπαϊκά) εσωτερικούς δανεισμούς, να στοχεύει σε έξοδο για δανεισμό στις αγορές, αλλά κύρια να αποτελεί πλέον γεγονός η δημιουργία μηχανισμών στήριξης των οικονομιών των κρατών - μελών της ένωσης, όταν είναι αναγκαίο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ελλάδα πλήττεται τα τελευταία χρόνια από οικονομική κρίση, ύφεση και δυσπραγία που η πρώτη επέφερε. Τα προβλήματα όμως που αντιμετωπίζει δεν είναι απόρροια μόνο του υψηλού δημόσιου χρέους που επιδεινώθηκε και αυξήθηκε ανεξέλεγκτα στα τέλη του 2008. Έχουν αίτια περισσότερο σύνθετα που αφορούν τις από δεκαετίες στρεβλά διαμορφωμένες συνθήκες λειτουργίας του ελληνικού κράτους και αναφέρονται κύρια στο συνεχή εξωτερικό δανεισμό, την μη ορθολογική αξιοποίηση των χρημάτων που ζητήθηκαν, την κατασπατάληση των οικονομικών πόρων, την χαμηλή λογοδοσία, τις υπερβολικές δημόσιες δαπάνες, τη μαζική φοροδιαφυγή και την παρατηρούμενη ύφεση. Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη πρόσθεσε μια επιπλέον επιβάρυνση καθώς περιόριζε σημαντικά τις επιλογές της χώρας για μια πολιτική απάντηση, όπως η υποτίμηση του νομίσματος. Ωστόσο, μια υποτίμηση θα είχε δημιουργήσει άλλα προβλήματα, όπως ακόμη υψηλότερα επίπεδα κρατικών χρεών και συνεπώς μεγαλύτερο χρονοδιάγραμμα αποπληρωμής. Η οικονομική δυσπραγία, η υπερχρέωση του ελληνικού δημοσίου και η αδυναμία ελέγχου του δημοσιονομικού ελλείμματος οδήγησε στη συνεχή επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας μετά από απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών Οικονομικών της ΕΕ.

Η συνολική εικόνα της χώρας την περίοδο της κρίσης αντανακλά τις συνθήκες όχι μόνο μιας οικονομικής κρίσης αλλά και μιας ανθρωπιστικής κρίσης. Το ελληνικό κράτος δεν ήταν σε θέση να υποστηρίξει οικονομικά τους πιο ευάλωτους ανθρώπους στην κοινωνία. Το ποσοστό των ατόμων με χαμηλό εισόδημα που αναφέρει ανεκπλήρωτες ιατρικές ανάγκες που οφείλονται στο υψηλό κόστος διπλασιάστηκε. Η υψηλή ανεργία την περίοδο της κρίσης, ο φόβος της απώλειας θέσεων εργασίας και η απώλεια εισοδήματος, έχει αρνητικό αντίκτυπο στις ανισότητες στον τομέα της υγείας, ενώ τα ψυχοκοινωνικά προβλήματα σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού κάνουν την εμφάνισή τους. Τα μέτρα λιτότητας συμπίεσαν τα εισοδήματα των φτωχότερων και δημιούργησαν αυξήσεις στους λογαριασμούς κοινής ωφελείας, χαμηλότερες κρατικές συντάξεις και μισθούς δημοσίων υπηρεσιών, καθώς και υψηλότερους φόρους και δασμούς. Επιπλέον το φαινόμενο της μετανάστευσης παίρνει νέες διαστάσεις καθώς η μετανάστευση των νεότερων, άκρως μορφωμένων ατόμων, εντατικοποιείται την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Η Ε.Ε. ξεκίνησε ένα πανευρωπαϊκό πρόγραμμα ανάκαμψης για να διασφαλίσει δουλειές και κοινωνικές υπηρεσίες και να υποστηρίξει τις οικονομικές επενδύσεις. Τα κράτη μέλη της Ε.Ε. επιτείνουν την εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα και συστήνουν ευρωπαϊκούς εποπτικούς φορείς για να αναλάβουν το συντονισμό των εργασιών των εθνικών ρυθμιστικών αρχών και να διασφαλίσουν τη συνεπή

εφαρμογή των ευρωπαϊκών κανόνων. Στα πλαίσια αυτού του εγχειρήματος και για τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας λαμβάνονται αποφάσεις για την εφαρμογή τριών αυστηρών προγραμμάτων επιτήρησης και επιβολής κανόνων που διέπουν το σύνολο της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας της χώρας. Οι συνεχείς αξιολογήσεις για την αποδέσμευση κεφαλαίων και πόρων είναι γεγονός.

Η Ελλάδα αντιμετωπίζει μια περίοδο μετάβασης με αισθητό ένα χάσμα μεταξύ πρόθεσης και υλοποίησης. Η εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων δεν είχε τον αναμενόμενο αντίκτυπο στην ποιότητα και την αποτελεσματικότητα του συστήματος, λόγω της απουσίας πλήρους εφαρμογής των νομοθετικών ρυθμίσεων. Η οικονομική κρίση όμως επιτάχυνε τη διαδικασία αλλαγής και θα μπορούσε ενδεχομένως να δώσει την ευκαιρία να αλλάξει η μοίρα της Ελλάδας, με μια επανεξέταση τόσο του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, όσο και του διοικητικού πλέγματος και του τρόπου άσκησης πολιτικής με διαφάνεια και αξιοκρατία.

Η περαιτέρω διερεύνηση και ανάλυση των επιμέρους θεμάτων της παρούσας εργασίας, είναι απαραίτητη. Μελλοντικές εργασίες θα μπορούσαν να εξετάσουν την υποδοχή των προγραμμάτων διάσωσης, τον τρόπο και το βαθμό στον οποίο εφαρμόστηκαν, με σκοπό την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόφωνηβιβλιογραφία

Αντωνίου, Θ. (2009) Επιπτώσεις στην αγροτική οικονομία της Κύπρου από την ένταξη της στην ευρωπαϊκή ένωση, Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης, Πτυχιακή εργασία.

Βασιλάκης, Ν. (2013). Παγκόσμια κρίση και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις: θεσμική αλλαγή στην Ε.Ε. και την Ελλάδα. Ηράκλειο: Τ.Ε.Ι. Κρήτης, Πτυχιακή Εργασία.

Γιωτάκος, Ο., Καράμπελας, Δ., Καυκάς, Α. (2011) Επίπτωση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία στην Ελλάδα. Ψυχιατρική; 22:109–119.

Διαμάντογλου, Δ. (2016) Επαναφορά των περιορισμών των κεφαλαίων (capital controls) και η οικονομική διαχείριση σε μια ανοιχτή αγορά: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Διανέοσις, (2016) Η υγεία των Ελλήνων στην κρίση. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/03/ygeia_singles_complete_ver02.pdf

Ευθυμίου, Κ., Αργαλιά, Ε. (2013) Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία. Τι γνωρίζουμε για την σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα. ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 50, 22-30.

Ζησίδης, Ι. (2009) Σύγκριση μακροοικονομικών υποδειγμάτων Keynes- κλασσικής σχολής υπό το πρίσμα των νεότερων μακροοικονομικών. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Διπλωματική εργασία.

Καπετανέα, Α. (2013) Εξέταση των οικονομικών κύκλων της ελληνικής οικονομίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Ελλάδος, Μεταπτυχιακή εργασία. Διαθέσιμο στο: <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/8517/1/%CE%94%CE%B9%CF%80%CE%BB%CF%89%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE.pdf>

Καρατζόγλου, Μ. (2016) Τραπεζικό σύστημα και οικονομική κρίση αίτιες-επιπτώσεις. ΑΤΕΙ Πειραιά, Πτυχιακή Εργασία.

Κυριόπουλος, Γ., Αθανασάκης, Κ., Πάβη, Ε. (2012) Οικονομική κρίση και υγεία. Ένα δοκίμιο πολιτικής οικονομίας για την ανασυγκρότηση του υγειονομικού τομέα. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Keynes, J. (2001) Γενική Θεωρία. Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 333.

Κουφάρης, Γ. (2010) Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματοπιστηριακές αγορές. Περιοδικό Χρήμα.

Αντωνάκης, Ν., Κούρτης, Π. (2007) Μακροοικονομική Θεωρία και Πρακτική. Εκδόσεις Σταμούλης.

Μαρξ, Κ. (1982) Θεωρίες για την Υπεραξία, Μέρος 2ο, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ. 575.

Ξαφά, Μ. (2011) Το μέλλον της Διαχείρισης των αποταμιεύσεων, στο: Νικόλαος Β. Καραμούζης & Γκίκας Α. Χαρδούβελης, 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

Οικονόμου, Μ., Πέππου, Λ.Ε., Λουκή, Ε., Κομπορόζος, Α., Μέλλου, Α., Στεφανής, Κ. (2012) Γραμμή βοήθειας για την κατάθλιψη: Αναζήτηση βοήθειας σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Ψυχιατρική; 23:17–28.

Παπατζίκου, Α. (2015) Η Ευρωπαϊκή κεντρική τράπεζα και ο σύγχρονος ρόλος της στην εποπτεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος και στη διαχειριστή της χρηματοπιστωτικής κρίσης και της κρίσης στην Ελλάδα, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Μεταπτυχιακή εργασία. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/18593/3/PapatzikouAnnaMsc2015.pdf>

Πανηγυράκης, Γ. (2001) Σύγχρονη Διοικητική Δημοσίων Σχέσεων, Αθήνα, Εκδόσεις Μπένου.

Πέζα, Ε. (2012) Η οικονομική κρίση και ύφεση στην Ελλάδα 2008-2012: ιστορικό. Τρέχουσα κατάσταση και προτάσεις για έξοδο από την ύφεση, ΑΤΕΙ Καλαμάτας, Πτυχιακή εργασία. Διαθέσιμο στο: http://nestor.teipel.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/16770/SDO_XRHMEI_00741_Medium.pdf?sequence=1

Πετράκης, Π. (2011) Η Ελληνική Οικονομία και η κρίση: Προκλήσεις και προοπτικές, Αθήνα. Εκδόσεις Quaestor, σελ. 339-340.

Πουρνάρα, Σ. (2012) Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στην επίδοση των ελληνικών επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Πατρών, Μεταπτυχιακή εργασία. Διαθέσιμο στο: http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/6271/1/Nimertis_Pournara.pdf

Σερετίδου, Δ. (2012) Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: πως φτάσαμε και που πάμε, Διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών στη διοίκηση επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Διπλωματική Εργασία. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/15189/3/SeretidouDimitraMsc2012.pdf>

Σίμογλου, Α. (2011) Διεθνής δράση και ο ρόλος της Ευρωπαϊκής ένωσης, Η συνθήκη της Λισαβόνας ως θεσμικό και επιχειρηματικό παράδειγμα, Πανεπιστήμιο

Μακεδονίας, Διπλωματική εργασία. Διαθέσιμο στο:
<https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/15056/3/SimoglouAnnaMsc2011.pdf>

Στάκλερ., Ν., Σάντζει, Μ. (2014) Πολιτικές ζωής και θανάτου. Πως η κρίση επηρεάζει την ανθρώπινη υγεία [Μ. Μυρώνη, Μεταφρ.]. Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός

Τούντας, Γ., Σουλιώτης, Κ. (2015) Hellas Health VI. Κέντρο Μελετών Υπηρεσιών Υγείας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Ινστιτούτο Κοινωνικής και Προληπτικής Ιατρικής.

Τριανταφύλλης, Χ. (1999) Λεξικό Οικονομικών Εμπορικών Τραπεζικών και Χρηματοπιστηριακών Όρων, Εκδόσεις Βεργίνα.

Τσακίρη, Τ., (2014) Οι Έλληνες φεύγουν στο εξωτερικό για εργασία. Εφημερίδα "ΤΟ ΒΗΜΑ" Available at: <https://www.tovima.gr/2014/01/15/finance/oi-ellines-feygoyn-sto-ekswteriko-gia-ergasia/>

Τσακλόγου, Π., Οικονομίδης Γ., Παγουλάτος Γ., Τριαντόπουλος Χ., Φιλιππόπουλος Α. (2016). Ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο για την ελληνική οικονομία και η μετάβαση σε αυτό. ΔΙΑΝΕΟσις, Οργανισμός έρευνας και ανάλυσης.

Τσίσιος, Γ. (2013) Οικονομική κρίση και επιπτώσεις στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Μεταπτυχιακή εργασία.

Τσιώτης, Γ. (2016) Διαμόρφωση μικροοικονομικών πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Λιμενικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Διδακτορική Διατριβή. Διαθέσιμο στο:
<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/38918#page/6/mode/2up>

Χαρδούβελης, Γ. (2011) Το χρονικό της διεθνούς και της συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: Αίτια, αντιδράσεις, επιπτώσεις, προοπτική στο: Καραμούζης Ν. & Χαρδούβελης Γ. (2011) 'Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον', Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

Χριστοφόρου, Β. (2011) Η χρηματοπιστωτική κρίση και η εποπτεία των χρηματαγορών. Πανεπιστήμιο Πατρών, Μεταπτυχιακή εργασία.

Χλέτσος, Μ. (2010) Η κεϋνσιανή προσέγγιση της αγοράς εργασίας και της ανεργίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Εργαστήριο εφαρμοσμένης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aglietta, M. (2009) 10-1 ουσιαστικές απαντήσεις σε 10-1 ερωτήματα του PierreLucSeguillon, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις.

Arapoglou, V., Gounis, K. (2015) Poverty and Homelessness in Athens: Governance and the Rise of an Emergency Model of Social Crisis Management, in Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, GreeSE Paper No.90. London: London School of Economics and Political Science, Hellenic Observatory European Institute.

Birdsall, N. (2009) How to unlock the 1\$ trillion than developing countries urgently need to cope with the crisis. CenterforGlobaldevelopment.

Botis, A. (2015) Reaching the limits of reform: medical education and the Hellenic academic institutes facing the euro-crisis. J. Nat. Sci Bio. Med. 6, 278-279.

Burns A, F. and Mitchell W, C. (1946) Measuring business cycles, New York, National Bureau of Economic Research

Chatziprodroimidou, I., Emmanouilides, C., Yfanti, F., Ganas, A., Roupas, T., Varsamidis, K., Apostolou, T. (2017) International Research Journal of Public and Environmental Health, 4(11): 289-293.

Commision, E. (2009) Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses, Brussels: European Economy.

Dimitriou, G., Metaxas, T. (2018) Mapping economic crisis in South Europe: Greece, Portugal and Cyprus, Munich Personal RePEc Archive

Drydakis N. (2015) The effect of unemployment on self-reported health and mental health in Greece from 2008 to 2013: A longitudinal study before and during the financial crisis. Social Science & Medicine.;128, pp 43–51.

Economou, E. (2015), "The Impact of the Economic Crisis on the Health System and Health in Greece", in A. Maresso et al. (eds), Economic crisis, Health Systems and Health in Europe: Country Experience", WHO/European Observatory on Health Systems and Policies, Copenhagen.

Endeavor Greece, (2016) Endeavor Greece Report: Human Capital is Greece's #1 exported "product". Available at: <http://endeavor.org.gr/en/latestnews/2137/>

Erol, M., Apak, S., Atmaca, M. & Öztürk, S. (2011) Management measures to be taken for the enterprises in difficulty during times of global crisis: An empirical study, Published by Elsevier, Procedia Social and Behavioral Sciences 24, pp.16–32.

European Commission, (2001) Perceptions of the European Union. A Quantative Study of the Public's Attitudes to and Expectations of the European Union in the 15 Member States and the 9 Candidate Countries.

European Commission, (2015) Assessment of the Social Impact of the new Stability Support Programme for Greece. Brussels: European Commission.

Giannitsis, T., Zografakis, S. (2015) Greece: Solidarity and adjustment in times of crisis. IMK Studies, Nr. 38. Düsseldorf: Macroeconomic Policy Institute of the Hans-Boeckler-Foundation.

International Migration Outlook, (2013) Paris: OECD, Available at: <http://www.oecd.org/els/mig/imo2013.htm>

Featherstone, K. (2011). The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime. *Journal of Common Market Studies*, 49(2), 193-217.

Fitoussi, J. P. (2012) Europe's Austerity Mirage. In: *The New York Times*, Available at: www.nytimes.com/2012/02/29/opinion/europes-austerity-mirage.html? r=1

Focus Migration, (2013) Does the Crisis Make People Move? EU Internal Migration and Economic Disparities in Europe, Policy Brief, no. 20.

Gutman, A. (2014) Failing Economy, Failing Health. The great recession's toll on mind and body [internet]. Harvard School of Public Health; Available at: <http://www.hsph.harvard.edu/magazine-features/failing-economy-failing-health/>.

HELLENIC REPUBLIC,(2011) The economic adjustment programme for Greece.Ministry of Finance.

Holezas, I., Tsakloglou, P. (2008) The employability of graduates of higher education. Athens: Morfotiki and Anaptyxiaki Protovoulia (in Greek).

Jackson, R., Sørensen, G. (2010) *International Relations. Theories and approaches 4th edition.* Oxford University Press.

Kalousova, L., Burgard, SA. (2014) Unemployment, measured and perceived decline of economic resources: contrasting three measures of recessionary hardships and their implications for adopting negative health behaviors. *SocSci Med.* 106 ,pp 28–34.

Kapitsinis, N., Metaxas, T. (2011) Economic crisis and the role of state policies in current globalized economy. The case of Greece, Munich Personal RePEc Archive

Karanikolos, M., Kentikelenis, A. (2016) Health inequalities after austerity in Greece. *International Journal for Equity in Health.* 15:83

Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A., McKee, M., Stuckler, D. (2014) Greece's health crisis: from austerity to denialism. *Lancet.*;383(9918):748–53.

Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Williams, G., Mladovsky, P., King, L., Pharris, A., Suk JE., Hatzakis, A., McKee, M., Noori, T., Stuckler, D. (2015) How do economic crises

affect migrants' risk of infectious disease? A systematic-narrative review. *Eur J Public Health* 25(6), pp937–44.

Kindreich, A. (2017) *The Greek Financial Crisis (2009-2016)* Chartered Financial Analyst (CFA). Available at: <https://www.econcrises.org>

Kotios, A., Galanos, G., Pavlidis, G. (2011). *Greece and the Euro: The Chronicle of an Expected Collapse*. *Intereconomics*, 46(5), 263-269.

Kotios, A., & Roukanas, S. (2013). *The Greek Crisis and Eurozone's Governance*. In Sklias, P. and Tzifakis, N. (2013). *Greece's Horizons: Reflecting on the Country's Assets and Capabilities*. The Konstantinos Karamanlis Institute for Democracy series on European and International Affairs, Centre for European Studies Publications; 91-105. Available at: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-642-34534-0_8

Krugman, P. (2012) *Pain without Gain*. In: *The New York Times*. Available at: www.nytimes.com/2012/02/20/opinion/krugman-pain-without-gain.html?_r=1&partner=rssnyt&emc=rss

Kunt, D. & Detragiache, E. (1998) *The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries*. *International Monetary Fund Staff Papers* 45(1).

Labrianidis, L. (2014) *Investing in Leaving: The Greek Case of International Migration of Professionals*. *Mobilities*; 9(2), pp 314-35

Labrianidis, L. (2011) *Investing in leaving: The Greek case of international migration of professionals in the globalization era*. Athens: Ekdoseis Kritiki.

Livanos, I. (2010) *The relationship between higher education and labour market in Greece: the weakest link?*. *Higher Education* 60, pp 473-489

Logan, B. (2009) *The Reverse and Return Transfer of Technology (RRTT): Towards a Comprehensive Model of the Migration of African Experts*. *International Migration* 47(4): 93-127.

Leahy, R. (2011) *Unemployment's Human Costs*. Διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.com/robert-leahy-phd/unemployment_b_901525.html

Malkoutzis, N. (2011) *Greece –A Year in Crisis: Examining the Social and Political Impact of an Unprecedented Austerity Programme*. *International Policy Analysis*, Friedrich Ebert Stiftung

Markantonatou, M. (2013) *Diagnosis, Treatment, and Effects of the Crisis in Greece: A "Special Case" or a "Test Case"?* Max Planck Institute for the Study of Societies, Discussion Paper, Cologne

McKinsey & Company (2012) Greece 10 Years Ahead: Defining Greece's new growth model and strategy.

Mitsakis, F. (2014) The Impact of Economic Crisis in Greece: Key Facts and an Overview of the Banking Sector, University of Strathclyde Glasgow, Scotland

Montgomery. S., Udumyan. R., Magnuson. A., Osika. W., Sundin. P., Blane. D. (2013) Mortality following unemployment during an economic downturn: Swedish register-based cohort study. *BMJ Open*. 3(7).

OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2017), Ελλάδα: Προφύλαγξείας 2017, State of Health in the EU. OECD Publishing, Paris/European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels.

Oecd (2012) Education at a Glance. Paris: Oecd

Ozturk, S., Sozdemir, A. (2015) Effects of Global Financial Crisis on Greece Economy. *Procedia Economics and Finance* 23, pp 568 – 575

Pelliccia, A. (2013) Greece: education and brain drain in times of crisis. Istituto di Ricerche sulla Popolazione e le Politiche Sociali - CNR. Available at: http://www.academia.edu/5719868/Greece_education_and_brain_drain_in_times_of_crisis

Provopoulos, G. (2010). The Greek Economic Crisis and Euro, The Scholars Association of the Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation Conference, Athens 21 June, BIS Review 87/2010, <http://www.bis.org/review/r100624d.pdf>

Roche, K.W., Teague, P., Coughlan, A., Fahy, M. (2011). Human Resources in the Recession: Managing and Representing People at Work in Ireland. Final Report Presented to the Labor Relations Commission. 1-48.

Roelfs. D.J., Shor. E., Davidson. K.W. (2011) Losing life and livelihood: a systematic review and meta-analysis of unemployment, and all cause mortality. *SocSci Med*;72:840-54

Romer, D.(2006) Do Firms Maximize? Evidence from Professional Football, *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press, vol. 114(2), pages 340-365.

Rosenthal U., Charles M. & Hart P. (1989) Coping with crises: The management of disasters, riots, and terrorism. Springfield, IL: C.C. Thomas.

Samitas, A.(2016) Capital controls & επιχειρηματικότητα, University of Aegean.

Sesric Reports (2011). The Eurozone Debt Crisis: A Second Wave of the Global Crisis?, On the Global Financial Crisis, SR/GFC/11-8, January-June , pp.5

Schwab, K., Martin, X. (2012). The Global Competitiveness Report 2012-2013, World Economic Forum, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

Sharpe, W., F. (1963) A Simplified Model for Portfolio Analysis, Management Science, 9:2, pp:277-293.

Shields, L. (2014) The core business of caring: a nursing oxymoron? Coll. R. Coll. Nurs. Aust. 21, 193-199

Sklias, P., Galatsidas, G. (2010) .The Political Economy of the Greek Crisis: Roots, Causes and Perspectives for sustainable Development, Middle Eastern Finance and Economics, Issue 7, pp. 167-177., <http://www.eurojournals.com/MEFE>

Stiglitz, J. (2010) The Economic Times. Available at: articles.economictimes.indiatimes.com/2010-05-26/news/27620558_1_debt-crisis-global-slowdown-world-economy

Stuckler. D., Basu. S., Suhrcke. M., Coutts. A., Mckee. M. (2011) Effects of the 2008 recession on health: a first look at European data. Lancet.;378(9786):124-125.

Theodoropoulos. D., Kyridis. A., Zagkos. C., Konstantinidou. Z. (2014) The "Brain Drain" Phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their Way to Immigration, in an era of "crisis". Attitudes, Opinions and Beliefs towards the Prospect of Migration. Journal of Education and Human Development, 3(4), pp 229-248

Triandafyllidou, A., Gropas, R. (2014) The Economic Crisis from Within: Evidence from Southern Europe", American Behavioral Scientist. Available at: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/31511/VotingWithTheirFeet.pdf?sequence=2>

Triandafyllidou, A., Gropas, R. (2014) Voting with their Feet: Highly Skilled Emigrants from Southern Europe. in "The Economic Crisis from Within: Evidence from Southern Europe, American Behavioral Scientist.

Utela, A. (2010) Economic crisis and mental health. Curr Opin Psychiatry.;23, pp 127-130

World Economic Forum, (2018) Which countries have the highest unemployment rates? Available at: <https://www.weforum.org>

WTTC, (2015) The Comparative Economic Impact of Travel & Tourism. World Travel and Tourism Council, p. 1-44, London.

Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

<https://www.esm.europa.eu/assistance/greece>

Ευρωπαϊκό Θεσμικό Πλαίσιο και Αντιμετώπιση της Ελληνικής Οικονομικής Κρίσης

https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-financial-assistance/loan-programmes/european-financial-stabilisation-mechanism-efsm_en

http://ec-europa-finder.hosted.exlibrisgroup.com/primo_library/libweb/action/search.do?vid=32EUC_V1

https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el

https://europa.eu/european-union/documents-publications/libraries-archives_el

<http://www.europarl.europa.eu/about-parliament/el>

<https://www.consilium.europa.eu/el/european-council/>

<https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html>

<https://www.visualcapitalist.com/wp-content/uploads/2015/07/origin-of-greek-crisis-infographic.html>